

RAPPORT 326

2009

Diskriminerad, trakasserad, kränkt?

Barns, elevers och studerandes uppfattningar
om diskriminering och trakasserier

Diskriminerad, trakasserad, kränkt?

Barns, elevers och studerandes uppfattningar
om diskriminering och trakasserier

Beställningsadress: Fritzes kundservice, 106 47 Stockholm.
Tel: 08-690 95 76, Fax: 08- 690 95 50, e-post: skolverket@fritzes.se

Beställningsnummer: 09:1097
ISSN: 1103-2421
ISRN: SKOLV-R-326-SE

Omslagsfoto: Ewa Ahlin/Johnér
Grafisk produktion: Fryklunds
Tryck: AB Danagårds Grafiska, 2009

Förord

I denna rapport redovisas den första delen av regeringsuppdraget om diskriminering (U2006/5849/S, dnr 2006:2495). Den omfattar en undersökning om barns, elevers och studerandes uppfattningar om situationer där diskriminering och trakasserier förekommer i förskolan, grundskolan, obligatoriska särskolan, gymnasiesärskolan och gymnasieskolan samt i vuxenutbildningen. De övriga delarna i detta regeringsuppdrag finns redovisade dels i Skolverkets rapport "Tillgänglighet till skolors lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning", dels i Skolverkets rapport "Barn- och elevskyddslagen i praktiken. Förskolors, skolors och vuxenutbildningens tillämpning av lagen".

En intervjustudie har genomförts våren 2008. Två externa experter, fil dr Åsa Bartholdsson och fil dr Sverker Hyltén-Cavallius har varit anställda på heltid för att genomföra och analysera intervjuer tillsammans med Ann Frisell Ellburg.

Skolverkets projektgrupp har bestått av Annika den Engelse, Stefan Erson, Ann Frisell Ellburg, Anna Mannikoff och Karin Wahlström. Lena Hammarberg har också medverkat i projektets olika faser.

Samråd har genomförts med Myndigheten för skolutvecklings projekt för utbildningsåtgärder mot mobbning (fr.o.m 1 oktober 2008 vid Skolverkets utvecklingsavdelning). I enlighet med regeringsbeslutet har uppdraget även genomförts i samråd med Jämställdhetsombudsmannen, Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, Handikappombudsmannen (fr.o.m. 1 januari 2009 med Diskrimineringsombudsmannen), Barnombudsmannen och Barn- och elevombudet.

Ett stort tack till alla som har medverkat i projektet och i synnerhet till alla barn, elever och studerande som deltagit i intervjustudien.

Per Thullberg

Generaldirektör

Ann Frisell Ellburg

Undervisningsråd

Innehåll

Sammanfattning och Skolverkets bedömning.....	10
Bakgrund till uppdraget	10
När, var, hur sker diskriminering och trakasserier?.....	10
Intervjupersonernas egna förslag till åtgärder	12
Intervjupersonernas kunskaper om barn- och elevskyddslagen.....	13
Skolverkets bedömning.....	13
Inledning	15
Bakgrunden till uppdraget: barn och elevskyddslagen och BEO.....	15
<i>Definitioner i lagen</i>	15
<i>Definitioner av diskrimineringsgrunderna</i>	17
<i>Likabehandlingsplan</i>	18
Förskolans och skolans värdegrund	19
Syfte och övergripande frågeställningar	20
Metod.....	21
Disposition	22
Tidigare studier	24
Regeringsuppdrag om kartläggning av kränkningar	24
<i>Samverkan av skolfaktorer</i>	25
Andra studier	25
<i>Forskningsperspektiv på kränkande behandling</i>	26
<i>Toleranspedagogikens begränsningar</i>	28
Analysens teoretiska utgångspunkter.....	31
Begrepp och definitioner	33
<i>Antisemitism</i>	33
<i>Ekonomisk knapphet</i>	33
<i>Främlingsfientlighet</i>	33
<i>Fördom</i>	33
<i>Hegemoni</i>	33
<i>Heteronormativitet</i>	34
<i>Homosocialitet</i>	34
<i>Islamofobi</i>	34
<i>Kön/genus</i>	34
Resultatredovisning	36
Kapitlets upplägg	36
Kunskaper om barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen.....	37
<i>Förskola</i>	37
<i>Grundskola</i>	37
<i>Särskola</i>	40
<i>Gymnasieskolans årskurs 2</i>	41

Vuxenutbildningen	41
Sammanfattning.....	42
Uppfattningar om händelser kopplade till diskrimineringsgrunderna	42
Religion eller annan trosuppfattning	42
<i>Kyrkliga pysselverksamheter i förskolan</i>	43
<i>Religiösa symbolers betydelse för trakasserier i årskurs 5</i>	43
<i>Bråk om religioner och religiösa symboler i årskurs 8</i>	43
<i>Genus betydelse vid religiösa trakasserier i årskurs 8</i>	44
<i>Slöjan, grisköttet och näsan: religiösa kopplingar i sär- och gymnasieskolan</i>	44
<i>Okunskap om islam på komvux och sfi.....</i>	45
<i>Sammanfattning.....</i>	46
Etnisk tillhörighet	46
<i>Utseende och dofter.....</i>	46
<i>Kunskaper i svenska</i>	47
<i>"Svartsalle", "blatte", "neger", "svenne", ""vitlök"", "viting"...</i>	48
<i>Etniska spänningar bland pojkar</i>	48
<i>Etnisk homogenitet versus etnisk heterogenitet i gymnasieskolan.....</i>	51
<i>Fördomar på komvux/sfi.....</i>	51
<i>Sammanfattning.....</i>	52
Funktionshinder.....	53
<i>Förskolebarnens syn på funktionshinder.....</i>	53
<i>Funktionshinder och utanförskap i årskurs fem.....</i>	54
<i>Tvetydiga bilder av trakasserier kopplat till funktionshinder i årskurs 8.....</i>	55
<i>Särskoleelevernas erfarenheter av diskriminering och trakasserier.....</i>	56
<i>Öppna och dolda trakasserier av elever med funktionshinder i gymnasieskolan</i>	58
<i>Respekt för funktionshindrade elever i Sverige enligt studerande på komvux/sfi</i>	58
<i>Sammanfattning.....</i>	59
Kön	60
<i>Utseendenormer</i>	60
<i>Kroppslighet och känslighet.....</i>	61
<i>Heterosexualitet och sexuella trakasserier av flickor</i>	61
<i>Fysiskt våld och pojkar.....</i>	62
<i>Orättvisor, könsdiskriminering och genusmedvetenhet</i>	63
<i>Sammanfattning.....</i>	65
Sexuell läggning	66
<i>Synen på samkönad kärlek i förskolan och i årskurs 5.....</i>	66
<i>Svårigheter att "komma ut ur garderoben" i årskurs 8</i>	67
<i>Manlig homosexualitet och femininitet.....</i>	68
<i>Bögbegreppets komplexitet i grund- och gymnasieskolan</i>	69
<i>Osynliggjord lesbiskhet i grund- och gymnasieskolan</i>	70
<i>"Lebb- och bögtest" i särskolan</i>	70

Homosexuella på Komvux/sfi	71
Sammanfattning.....	71
Annan kränkande behandling	72
Ekonomisk knapphet.....	72
Utseende och kropp	73
Kroppsstorlek.....	73
Kläder	76
Ålder.....	77
Sammanfattning	79
Samverkande diskrimineringsgrunder och annan kränkande behandling.....	80
Maktrelationen mellan personal/ledning och barn/elever/studerande	81
Barnens och elevernas egna förslag till förbättringar	83
Ta makten över förskolan.....	84
Mer information och utbildning.....	84
Större elevdemokrati och social gemenskap mellan elever.....	85
Fler engagerade vuxna.....	86
Förändringar av den fysiska miljön och organisationen	86
Analys av resultaten	88
Normer - grunden till diskriminering och kränkningar	88
Sekulariseringsnorm och en kristen tradition	88
”Svenskhet” överst i en förestäld etnisk hierarki	89
Särskoleeleverna - rumsligt och socialt isolerade.....	90
Genusnormernas konsekvenser	91
Fysiskt våld som uttryck för maskulinitetsskapande	92
Heteronormativitetens konsekvenser.....	93
Ekonomisk knapphet, utseendenormer och åldershierarkier.....	95
Samverkande faktors betydelse för trakasserier och kränkningar.....	97
Ett normkritiskt perspektiv	98
Skolverkets bedömning.....	101
Referenser	102
Hemsidor.....	105
Bilaga 1	106
Bakgrund och historik till barn- och elevskyddslagen	106
Mänskliga rättigheter	106
Förebyggande arbete	107
Utredningsskyldighet och handlingsplikt.....	107
Tillsyn.....	108
Bilaga 2	109
Metod.....	109
Förstudie	109

<i>Urval</i>	109
<i>Förskolan</i>	112
<i>Grundskolan</i>	113
<i>Särskola och särvux</i>	113
<i>Gymnasieskolan år 2</i>	114
<i>Komvux/sfi</i>	114
<i>Bemannig</i>	114
<i>Etiska hänsyn</i>	114
Bilaga 3	116
Instruktioner inför intervjuerna.....	116
Intervjuguide inför intervjuerna	117
Bilaga 4	120
En omformulerad intervjuguide för förskolebarnen	120
Bilaga 5	116
En omformulerad intervjuguide för åk 5	122
Bilaga 6	123
Brevmall till verksamhetsansvarig	123

Sammanfattning och Skolverkets bedömning

Bakgrund till uppdraget

Följande regeringsuppdrag har undersökt barns, elevers och studerandes uppfattningar om och upplevelser av situationer där diskriminering och trakasserier förekommer.¹ En delrapportering av uppdraget lämnades till regeringen den 1 oktober 2007 där tolkningen av uppdraget och planerna för genomförandet av studien presenterades.²

Bakgrunden till uppdraget är lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever (2006:67) som trädde i kraft den 1 april 2006. Genom denna lag, som benämns barn- och elevskyddslagen, har barn och elever i all verksamhet som omfattas av skollagen (1985:1100) fått ett stärkt skydd mot olika former av diskriminering och annan kränkande behandling.³

Målsättningen har varit att utröna om ytterligare stöd- och implementeringsinsatser behövs för att lagens intentioner ska uppfyllas. Studien syftar till att ge fördjupade kunskaper om trakasserier mellan förskolebarn, elever i grundskolans årskurs 5 och 8, obligatoriska grundsärskolan, gymnasiesärskolan och sär vux, samt elever i år 2 i gymnasieskolan och studerande på vuxenutbildningen, men också diskriminering och trakasserier utförda av verksamhetens huvudman, skolledning eller annan personal i de olika verksamhetsformerna. Undersökningen bygger på 156 gruppintervjuer med 529 barn, elever och studerande.

Studien ska ge svar på

- *när* och *var* i verksamheternas miljö trakasserier sker,
- *hur* de tar sig uttryck och
- *vem* som trakasserar (barn/elever/studerande eller verksamhetsföreträdare) samt
- *vilka* konsekvenserna blir.

När, var, hur sker diskriminering och trakasserier?

Undersökningen visar att det framför allt är utanför lektionstid som trakasserier och kränkningar förekommer mellan barn, elever och studerande. I några enstaka fall berättar elever om lärare som har diskriminerat elever. Korridorer, skolgårdar, omklädningsrum, matsalar och fritidshem, liksom bussar till och

1 Studien har fokuserat på trakasserier (se avsnitt Definitioner i lagen). Då empirin visar att dessa ofta inte sker av enda orsak utan samvarierar med olika faktorer (som skulle kunna benämnas som annan kränkande behandling) används också begreppet kränkningar och annan kränkande behandling i resultatredovisningen och analysen av resultaten.

2 Se Delredovisning av regeringsuppdrag om diskriminering (U2006/5849/S).

3 Från och med den 1 januari 2009 ersätts barn- och elevskyddslagen av diskrimineringslagen (2008:567), som samlar innehållet från flera olika tidigare lagar om diskriminering i en enda lag. De regler som avser annan kränkande behandling förs in i ett nytt kapitel i skollagen (14 a kap.).

från bland annat en gymnasiesärskola är platser där barn och elever blir särskilt utsatta för trakasserier och annan kränkande behandling av andra barn och elever. Studien visar att i grundskolor, och för den delen gymnasieskolor, bidrar klassrumsbyten, korridorspring, mörka korridorer och undanskymda prång till att bråk, slagsmål och glåpord, negativa tillmälen och trakasserier kan pågå utan vuxnas insyn. Även vid ett gymnasiesärskoleinternat pågår trakasserier och annan kränkande behandling mellan elever i gymnasiesärskolan.

Att döma av intervjuerna är det i grund- och gymnasieskolan framför allt pojkar som blir både mest utsatta och utsätter andra för verbala trakasserier och hot om liksom reella fysiska trakasserier. Anledningarna är länkade till både homofobi och rasism, men även till annan kränkande behandling, särskilt till utseende, bl. a. kroppsstorlek. Flickor använder ryktesspridning och baktaleri hellre än fysiskt våld som medel att trakassera och kränka varandra. De utsätts även för sexuella trakasserier av pojkar, särskilt i grundskolan. Särskoleeleverna av båda kön som får sin undervisning i grundskolan blir utsatta av grundskoleelever, särskilt på platser där eleverna möts: i matsalen, korridorerna, skol- och fritidsgården. Det händer också att särskoleeleverna utsätter varandra.

Studien visar att själva grunden till att diskriminering, trakasserier och kränkningar uppstår kan kopplas till de normer som finns i verksamheterna. Normerna är länkade till föreställningar om normalitet och avvikelse. Genom att kategorisera företeelser, uppförande och utseenden som ”normala” respektive ”onormala” skapas och upprätthålls gränser och hierarkier i verksamheterna. I undersökningen framkommer att vissa normer dominerar och sätter sin prägel på de sociala maktrelationerna. Att vara sekulär kristen, är enligt intervjuutsagorna normerande, liksom att vara vit och heterosexuell. Föreställningar om genuskillnader som ”normala”, dvs. att se pojkar och flickor som olika och komplementära, genomsyrar verksamheterna liksom att särskoleelever hamnar i kategorin ”avvikare”. Att till exempel vara tjock, liten till växten och i ålder, eller ha små materiella resurser innebär också en risk för att bli kränkt. Undersökningen visar också att diskriminering, trakasserier och kränkningar sällan sker av en enda anledning utan i skärningspunkten mellan maktrelationer baserade på kön, sexualitet, etnicitet, funktionshinder, religion och av andra skäl som faller under rubriken annan kränkande behandling, bl.a. materiella resurser, utseende och ålder.

Konsekvenserna av trakasserier och kränkningar varierar. De kan leda till att barn/elever/studerande mår psykiskt och fysiskt dåligt, att de är rädda för att vistas i gemensamma lokaler såsom matsalen eller befinna sig i omklädningsrum eller kafeteria utan vuxnas insyn. I somliga fall har de utsatta eleverna bytt skola. I några enstaka fall har intervjupersonerna berättat om slagsmål (mellan pojkar) som lett till polisanmälning. När de verksamhetsansvariga känt till problemen har de i de flesta fall, enligt de intervjuade personerna, vidtagit åtgärder

via åtgärdsprogram för att förbättra situationen för de berörda personerna. Men särskilt i särskolan upplever somliga elever att lärare förminskar deras upplevelser av utsatthet och uppmuntrar eleverna att inte bry sig om det, istället för att ta tag i problemen.

Intervjupersonernas egna förslag till åtgärder

Intervjupersonerna har konkreta förslag till förebyggande åtgärder mot diskriminering, trakasserier och kränkningar:

Mer information och utbildning av barn, elever, studerande och personal

Enligt intervjupersonerna skulle förekomsten av diskriminering, trakasserier och kränkningar kunna förhindras genom mer utbildning av alla inom verksamheterna till exempel via föreläsningar av experter på området. Ökade kunskaper bland grundskoleeleverna om särskoleelevernas situation skulle förbättra de senares situation, menar särskoleeleverna. Studerande på komvux/sfi efterlyser ökad information om olika religioner och kulturer till de studerande. Dessutom föreslår grundskoleeleverna mer utbildning av personalen, så att de kan lära sig att hantera problem direkt. I vissa särskolor där personalen har arbetat aktivt med värdegrunden, diskuterat barn- och elevskyddslagen och utformat likabehandlingsplaner, upplever särskoleeleverna att personalen tar dem på allvar och vidtar omedelbara åtgärder om det händer något.

Större elevdemokrati och sociala gemenskaper

Det framkommer i intervjuerna att åldersintegrerade aktiviteter, faddersystem och demokratiskt inflytande via seriösare elevråd kan verka förebyggande både mot materiell vandalisering, trakasserier och kränkningar mellan barn, elever, studerande och personal. Dessutom verkar skolmaten ha stor betydelse, inte bara för att barnen, eleverna och de studerande överhuvudtaget ska äta den, utan också som en symbol för hur stort inflytande de har. Att kunna påverka lunchmenyn kan i förstone synas ha lite att göra med diskrimineringsfrågor, men det blir en symbolisk demokratifråga att barnen, eleverna och de studerande kan påverka vad de äter.

Fler engagerade vuxna

I intervjuerna framkommer att personalen och ledningen har en central betydelse för skapandet av trygghet, gemenskap och förtroende både vad gäller intellektuell förkovran och för barnens, elevernas och de studerandes trivsel. Ett starkt önskemål bland grundskoleeleverna är till exempel att personalen ska finnas bland eleverna även utanför lektionstid och att det ska finnas fler yngre vuxna i skolan som inte är lärare, till exempel fritidspersonal. Även rektorns agerande är av stor betydelse menar eleverna för att skapa en god skolanda.

Särskoleeleverna vill att kommunikationen mellan särskole- och grundskollärarna blir bättre och att bussvärdar ska vara obligatoriska på skolbussar, allt i syfte att förhindra och hantera diskriminering, trakasserier och kränkningar.

Förändringar av den fysiska miljön och organisationen

Att den fysiska arbetsmiljön på skolorna har betydelse för elevernas välbefinnande framkommer i denna undersökning. Eleverna anser att lokalernas utformning och fräschör har betydelse för gemenskapen på skolan och hur rädda eleverna är om varandra och skolan. Gemensamhetslokaler såsom kafeterian och matsalen är viktiga för elevernas samhörighetskänsla. Matsalen är ju också den plats där de flesta eleverna från olika åldersgrupper och verksamheter möts och dessutom skådeplatsen för många trakasserier och kränkningar eleverna emellan. Ett annat önskemål är särskilda elevrum eller fritidsgårdar som eleverna kan vistas i liksom upprustade omklädningsrum. Skolgårdens utformning och materiella standard kan verka förebyggande mot både materiell vandalisering och trakasserier, enligt eleverna. Tristess till följd av bristande sysselsättningar på raster kan nämligen utlösa bråk och trakasserier, menar eleverna.

Intervjupersonernas kunskaper om barn- och elevskyddslagen

Studien visar att trots att de allra flesta barnen, eleverna och de studerande är väl medvetna om värdegrundsfrågor, verkar få av dem ha kunskap om barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen. Dessutom verkar få barn, elever och studerande ha tagit del i framtagandet av planerna inom respektive verksamhet. Man kan konstatera att bristfälliga kunskaper om barn- och elevskyddslagen gör att barn, elever och studerande får svårt att hävda sina rättigheter.

Skolverkets bedömning

Skolverket bedömer utifrån resultaten i denna studie och i den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen därför att ytterligare stöd- och implementeringsinsatser behövs för att barn och elevskyddslagens intentioner ska uppfyllas. Att endast öka informationen till verksamheterna räcker inte. Implementeringen av lagen kan på allvar ske först när personal i förskola, skola och vuxenutbildning liksom barn, elever och studerande blir medvetna om de normer som ligger till grund för diskriminering och trakasserier kopplade till diskrimineringsgrunderna, men också till kränkningar kopplade till bland annat materiella resurser och utseende. Personalen måste ges förutsättningar i form av utrymme för reflektion och diskussion om värdegrundsfrågor. Att personalen är medveten om vikten av ett normkritiskt perspektiv är med andra ord grunden i ett aktivt arbete mot diskriminering och

kränkande behandling. Detta måste därför beaktas både i utbildning och fortbildning av lärare och skolledare. Skolverket föreslår att regeringen låter föra in det normkritiska perspektivet i lärarutbildningarnas examensmål.

Elevernas engagemang i värdegrundsfrågor måste också i högre utsträckning tas tillvara i till exempel arbetet både med likabehandlingsplanerna och det främjande och åtgärdande arbetet mot diskriminering och kränkande behandling. Att döma av intervjuutsagorna inverkar skolandan inom verksamheterna på hur barnen, eleverna och de studerande behandlar varandra och om det förekommer diskriminering och kränkningar. Tillsammans med barnen och eleverna måste personalen skapa en gemensam strategi för det främjande och åtgärdande arbetet.⁴ Det är också ledningens ansvar att skapa ett säkrare, tryggare och mer inkluderande arbetsklimat för alla i verksamheterna bortom diskriminering och kränkningar. Ytterst har huvudmännen – kommuner och ledning för enskilda förskolor och fristående grund- och gymnasieskolor samt särskolan – ansvar för att förskola, skola och vuxenutbildning följer barn- och elevskyddslagen. Huvudmännen bär det yttersta ansvaret för att ge verksamheterna förutsättningar för att kunna bedriva ett ändamålsenligt arbete mot olika former av kränkningar.

⁴ Se Skolverket (2009). *Rapport nr 327*.

Inledning

I denna rapport redovisas den första delen av regeringsuppdraget om diskriminering (U2006/5849/S, dnr 2006:2495). En delrapportering av uppdraget är gjord, där tolkningen av uppdraget och planerna för genomförandet av studien presenteras.⁵ Rapporten omfattar en undersökning om barns, elevers och studerandes uppfattningar om situationer där diskriminering, trakasserier och kränkningar förekommer i följande verksamheter: förskolan, grundskolan, obligatoriska särskolan, gymnasiesärskolan, särvtux och gymnasieskolan samt i den kommunala vuxenutbildningen/sfi.⁶

Bakgrunden till uppdraget: barn och elevskyddslagen och BEO

Lagen (2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever trädde i kraft den 1 april 2006. Genom denna lag, som benämns barn- och elevskyddslagen, har barn och elever i all verksamhet som omfattas av skollagen (1985:1100) fått ett stärkt skydd mot olika former av kränkningar. Barn- och elevskyddslagen syftar till att främja barns och elevers lika rättigheter samt att förebygga och förhindra diskriminering, trakasserier och annan kränkande behandling. Från och med den 1 januari 2009 ersätts barn- och elevskyddslagen av diskrimineringslagen (2008:567), som samlar innehållet från flera olika tidigare lagar om diskriminering i en enda lag. De regler som avser annan kränkande behandling förs in i ett nytt kapitel i skollagen (14 a kap.).

I samband med att barn- och elevskyddslagen trädde i kraft den 1 april 2006 inrättades Barn- och elevombudet (BEO) som en särskild funktion inom ramen för Skolverkets verksamhet med uppgift att bl.a. informera om barn- och elevskyddslagen, samarbeta med de övriga ombudsmännen samt företräda barn eller elev i en skadeståndsvist. Från och med den 1 oktober 2008 är BEO en del av Skolinspektionen. BEO har i och med den nya diskrimineringslagen från 1 januari 2009 tillsyn över 14 a kapitlet i skollagen. BEO ska tillvarata barns och elevers enskilda rätt vilket bland annat innebär att BEO utreder anmälningar om kränkande behandling samt kan företräda barnet eller eleven i domstol i en skadeståndsvist. Tillsammans med Diskrimineringsombudsmannen (DO) ska BEO arbeta för att motverka kränkningar, diskriminering och trakasserier av barn och elever.

5 Se *Delredovisning av regeringsuppdrag om diskriminering (U2006/5849/S)*. De övriga delarna i detta regeringsuppdrag finns redovisade dels i *Skolverkets rapport (2008) "Tillgänglighet till skolors lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning"* (nr 317), dels i *Skolverkets rapport Barn- och elevskyddslagen i praktiken. Förskolors, skolors och vuxenutbildningens tillämpning av lagen* (nr 327).

6 sfi står för *Svenskundervisning för invandrare*.

Definitioner i lagen

Diskriminering och annan kränkande behandling är de begrepp som används i barn- och elevskyddslagen. Begreppet mobbning används inte – detta begrepp ingår i termen annan kränkande behandling. Barn- och elevskyddslagens terminologi har införts i läroplanerna och ordet mobbning har utmönstrats. I skolagens så kallade portalparagraf kvarstår dock begreppet mobbning.

Figur 1.1. Begrepp i barn- och elevskyddslagen.

Diskriminering			Annan kränkande behandling
Direkt diskriminering	Indirekt diskriminering	Trakasserier	

Med *direkt diskriminering* avses när en person missgynnas på grund av någon av diskrimineringsgrunderna – kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder. Med begreppet missgynna avses att personen behandlas mindre förmånligt än en annan person behandlas, har behandlats eller skulle ha behandlats. För att bedöma om någon har blivit utsatt för direkt diskriminering måste händelsen ställas mot en jämförbar situation. Det finns inte något krav på att jämförelsen ska vara en verklig situation, det kan vara en hypotetisk prövning. Den jämförbara situationen ska dock vara rimlig eller naturlig. Slutligen ska det föreligga ett orsakssamband mellan missgynnandet, eller effekten därav, och diskrimineringsgrunden.

Orsakssambandet kan bedömas som starkt eller svagt.

Exempel på direkt diskriminering:

- Synskadade elever får inte gå ut på rasten som alla andra elever (diskrimineringsgrund: funktionshinder).
- Par av samma kön får inte dansa tillsammans på skolbalen (diskrimineringsgrund: sexuell läggning).

Indirekt diskriminering innebär att en tillsynes neutral regel/bestämmelse tillämpas så att den i praktiken får en diskriminerande/missgynnande effekt. Diskrimineringsgrunderna är desamma som vid direkt diskriminering och begreppet missgynna ska användas som vid direkt diskriminering. När bedömning av indirekt diskriminering sker ska det göras en faktisk jämförelse mellan till exempel olika grupper. Slutligen ska en intresseavvägning göras. Med intresseavvägning avses att en åtgärd som har negativa effekter för en viss grupp kan vara tillåten om följande två krav är uppfyllda:

1. Syftet och målet med åtgärden ska vara objektivt sett godtagbar.
2. Om så är fallet, är frågan om de som tillämpar åtgärden eftersträvar ett viktigt mål. Detta mål ska vara viktigt och tillräckligt värt att skydda för att motivera företrädare framför principen om icke diskriminering. Om det finns andra alternativ att nå ett sådant viktigt mål, utgör missgynnandet indirekt diskriminering.

Exempel på indirekt diskriminering:

- Alla huvudbonader är förbjudna på skolans område (diskrimineringsgrund: religion).
- Endast elever över 180 cm får spela i skolans basketlag (möjlig diskrimineringsgrund: kön).

Trakasserier är ett uppträdande som kränker ett barns eller en elevs värdighet och som har samband med någon av diskrimineringsgrunderna eller är av sexuell natur. Trakasserier är diskriminering och kan ta sig uttryck i fysiskt, verbalt eller icke verbalt uppförande, beteende eller bemötande. Handlingarna eller bemötandet ska innebära missgynnande i form av skada eller obehag som kränker den enskildes värdighet för att anses vara trakasserier. Det ska även vara fråga om märkbara och tydliga kränkningar. Det är barnet eller eleven som avgör om beteendet eller handlingen är önskad eller kränkande.

Exempel på trakasserier är nedsättande kommentarer, nedsvärtning, förlöjligande, förnedrande uppförande, osynliggörande eller utfrysning på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder.

Annan kränkande behandling är samma sorts uppträdande som utgör trakasserier men med den skillnaden att kopplingen till diskrimineringsgrunderna saknas.

Definitioner av diskrimineringsgrunderna

Barn- och elevskyddslagen omfattar fem diskrimineringsgrunder.

1. Kön definieras inte i barn- och elevskyddslagen. Enlig JämO omfattar begreppet flickor/kvinnor, pojkar/män och transsexuella barn och elever. Transsexuell är en person som själv upplever sig vara av motsatt kön jämfört med sitt biologiska kön.
2. Etnisk tillhörighet definieras i barn- och elevskyddslagen till att omfatta personer som tillhör en grupp som har samma nationella eller etniska ursprung, ras eller hudfärg.

3. Religion eller annan trosuppfattning definieras inte i barn- och elevskyddslagen. I prop. 2005/06:38 anges dock att detta avser ”en religiös, livsfilosofisk eller annan motsvarande livsåskådning”, med hänvisning till prop. 2002/03:65:

Begreppet ”annan trosuppfattning” ska läsas i förhållande till religion, och endast en sådan annan trosuppfattning som har sin grund i eller samband med en religiös åskådning är avsedd att omfattas av diskrimineringsförbudet. Åskådningar som ateism och agnosticism är jämförbara med religion och omfattas av begreppet annan trosuppfattning. Andra etiska eller filosofiska värderingar som inte har samband med en religion faller utanför. Inte heller politiska åskådningar omfattas. Inget diskrimineringskydd ges för personer med rasistisk övertygelse.

4. Sexuell läggning omfattar heterosexuell, homosexuell och bisexuell läggning.
5. Funktionshinder definieras i barn- och elevskyddslagen som varaktiga fysiska, psykiska eller begåvningsmässiga begränsningar av en persons funktionsförmåga som till följd av en skada eller en sjukdom fanns vid födelsen, har uppstått därefter eller kan förväntas uppstå.⁷

Likabehandlingsplan

Enligt 6 § barn- och elevskyddslagen ska det för varje enskild verksamhet⁸ finnas en likabehandlingsplan som bl.a. syftar till att förebygga och förhindra kränkande behandling. Planen ska innehålla planerade åtgärder. Enligt förarbetena ska det finnas en översikt över de insatser som behövs för att förebygga och förhindra kränkande behandling och en redogörelse för vilka insatser som ska genomföras eller påbörjas under året.⁹ Planen ska ta sikte på och innehålla rutiner för ingripanden i akuta situationer och uppföljande insatser. Den bör tydligt ange ansvarsfördelningen mellan rektorn eller någon med motsvarande

⁷ Begreppet funktionsnedsättning används dock i rapportens resultatredovisning och analys, då Socialstyrelsen rekommenderar att den termen används för att beskriva ”en nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga.” ”En funktionsnedsättning kan uppstå till följd av sjukdom eller annat tillstånd eller till följd av en medfödd eller förvärvad skada. Sådana sjukdomar, tillstånd eller skador kan vara av bestående eller av övergående natur”, skriver dem. Begreppet funktionshinder däremot definierar Socialstyrelsen som ”en begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen. Exempel på begränsningar är svårigheter att klara sig själv i det dagliga livet och bristande delaktighet i arbetslivet, i sociala relationer, i fritids- och kulturaktiviteter, i utbildning och i demokratiska processer. Det handlar framförallt om bristande tillgänglighet i omgivningen.” (Se Socialstyrelsen <http://app.socialstyrelsen.se/termbank/> (2009-01-15). För båda termerna avråder Socialstyrelsen handikapp som synonym. Apropå bristande tillgänglighet, se också Skolverkets rapport: ”Tillgänglighet till skolans lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning”.)

⁸ Med ”enskild verksamhet” avses all verksamhet inom såväl det offentliga skolväsendet som i fristående verksamheter som omfattas av skollagen: förskoleverksamhet, skolbarnsomsorg, förskoleklass, grundskola, grundsärskola, fritidshem, gymnasieskola, gymnasiesärskola, specialskola, sameskolan, komvux och särvux.

⁹ Prop. 2005/06:38, s. 89f och 139.

ledningsfunktion och personal samt innehålla rutiner för hur händelser och åtgärder ska dokumenteras.

Enligt förordningen (2006:1083) om barns och elevers deltagande i arbetet med en likabehandlingsplan, som trädde i kraft den 15 oktober 2006, ska likabehandlingsplanen upprättas, följas upp och ses över under medverkan av barnen eller eleverna vid den verksamhet för vilken planen gäller. Utformningen och omfattningen av barnens eller elevernas deltagande ska, enligt förordningen, anpassas efter deras ålder och mognad.

Av Skolverkets allmänna råd för arbetet med att främja likabehandling framgår bl.a. att likabehandlingsplanen bör vara konkret och utgå från aktuell kartläggning av verksamhetens behov.¹⁰

Redan innan barn- och elevskyddslagen trädde i kraft skulle kommunala grundskolor, gymnasieskolor och vuxenutbildningar ha ett handlingsprogram mot kränkande behandling. Kraven på kommunala och fristående skolor var då desamma gällande arbetet mot kränkande behandling, däremot fanns inget formellt krav på de fristående skolorna att dokumentera arbetet i ett handlingsprogram. I och med barn- och elevskyddslagen ska inte bara kommunala skolor utan dessutom fristående skolor, liksom såväl kommunala som enskilda förskolor, upprätta en likabehandlingsplan.

Förskolans och skolans värdegrund

Förskolor och skolor arbetar också med värdegrundsfrågor. I 1 kap. 2 § skollagen (1985:1100), den så kallade portalparagrafen, fastställs följande:

Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar. Var och en som verkar inom skolan skall främja aktning för varje människas egenvärde och respekt för vår gemensamma miljö. Särskilt skall den som verkar inom skolan 1. främja jämställdhet mellan könen samt 2. aktivt motverka alla former av kränkande behandling såsom mobbning och rasistiska beteenden.

Läroplanerna inleds med ett avsnitt om förskolans och skolans värdegrund. De värden som förskolan och skolan ska gestalta och förmedla till barnen och eleverna är bl.a. människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta.

Värdegrund handlar ytterst om relationer mellan människor och hur vi behandlar varandra. Läroplanerna slår fast att en viktig uppgift för förskolan och skolan är att förmedla och hos barnen och eleverna förankra de grundläggande

¹⁰ Skolverket (2006), SKOLF5 2007:7.

värden som vårt samhällsliv vilar på. Detta innebär bl.a. att förskolan och skolan ska främja barnens och elevernas förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse och medkänsla.

I läroplanerna anges också att undervisningen ska vara saklig och allsidig samt att förskolan och skolan ska vara öppna för skilda uppfattningar och uppmuntra att de förs fram. Samtidigt står det angivet i läroplanerna att alla som verkar i förskolan och skolan ska hävda de grundläggande värdena och klart ta avstånd från det som strider mot dem. Tendenser till trakasserier ska till exempel aktivt bekämpas och främlingsfientlighet och intolerans ska bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.

Syfte och övergripande frågeställningar

Denna undersökningen syftar till att ge fördjupade kunskaper om trakasserier och kränkningar som sker mellan förskolebarn, elever och studerande, men också diskriminering eller trakasserier utförda av verksamhetens huvudman, skolledning eller annan personal i de olika verksamhetsformerna gentemot barn, elever och studerande. Tillsammans med uppföljningen av hur lagen tillämpas (del 2 i uppdraget) ska Skolverket bedöma om ytterligare stöd- och implementeringsinsatser behövs för att lagens intentioner ska uppfyllas.¹¹ Bakom uppdraget finns ett behov av mer kunskap om diskriminering och annan kränkande behandling i verksamheterna för att man ska kunna utveckla metoder för att förhindra och motverka diskriminering och främja likabehandling av barn, elever och studerande. Genom kontakter med samrådspartners och personer verksamma inom skolan har det framkommit att det finns ett behov av ökade kunskaper om diskrimineringsfrågor och hur dessa kan integreras i verksamheternas uppdrag om värdegrunden.

Detta ska enligt uppdraget redovisas utifrån diskrimineringsgrund och kön. Undersökningen ska ge svar på *när* och *var* i verksamheternas miljö trakasserierna sker, *hur* de tar sig uttryck och *vem* som trakasserar (elever eller verksamhetsföreträdare) samt *vilka* konsekvenserna blir för barnen, eleverna och de studerande.

De övergripande frågeställningarna som uppdraget ska besvara är:

- I vilka situationer och miljöer uppstår trakasserier?
- Hur tar de sig uttryck?
- Vem/vilka är inblandade?
- Vilka blir konsekvenserna?

¹¹ Del 2 i uppdraget redovisas i en separat rapport. Skolverket (2009) rapport nr 327.

I undersökningen finns en strävan att kontextualisera, problematisera och fördjupa kunskaperna om barnens, elevernas och de studerandes uppfattningar om diskriminering, trakasserier och annan kränkande behandling. Dessa ska ligga till grund för Skolverkets bedömning om ytterligare implementeringsinsatser behövs.

Metod

Skolverket har genomfört en kvalitativ intervjustudie för att samla in kunskaper och uppfattningar om diskriminering, trakasserier och annan kränkande behandling i förskola, grundskola, obligatorisk särskola, gymnasieskolan¹², gymnasieskola och vuxenutbildningen.

En generell svårighet i uppdraget handlar om att kunna koppla trakasserierna till diskrimineringsgrund. Detta kräver att den som utsatts för trakasserier har reflekterat över orsakerna till det inträffade och kan relatera detta till diskrimineringsgrund. Respondenternas förmåga att göra detta, liksom förståelsen av olika centrala begrepp varierar utifrån ålder och mognad.

Efter diskussion och överväganden har Skolverkets projektgrupp valt kvalitativa intervjuer som metod. Via en intervjustudie finns möjlighet att fördjupa uppdragets syfte och frågeställningar. Intervjupersonerna har fått möjlighet att beskriva och diskutera sin vardag; var, hur och när eventuella trakasserier har ägt rum och vilka effekterna blivit och vem/vilka som varit inblandade. En sådan undersökning kan bidra till att öka förståelsen för hur diskriminering, trakasserier och annan kränkande behandling uppstår, uppfattas, hanteras och vilka följderna kan bli. Dessutom visar tidigare studier att intervjuer är särskilt lämpliga som metod när det gäller att undersöka hur personer med en utvecklingsstörning upplever diskriminering.¹³

Den kvalitativa metoden möjliggör en insamling av empiri som uppfyller det övergripande syftet med uppdraget, nämligen att en bedömning kan göras för vilka åtgärder i form av *implementering, metodutveckling och andra stödåtgärder* som kan behöva vidtas för att lagen ska följas.

Sammanlagt är 156 gruppintervjuer om två till sex personer i varje verksamhet genomförda. Intervjupersonerna är barn och elever i förskolan, grundskolans årskurs 5 och 8, särskolan, gymnasieskolans år 2 och studerande i vuxenutbildningen. 14 förskolor, 14 grundskolor, 14 särskoleverksamheter, 11 gymnasieskolor och 8 vuxenutbildningsverksamheter¹⁴ ingår i undersökningen. Det sammanlagda antalet intervjupersoner uppgår till 529 personer varav 273 flickor/kvinnor och 256 pojkar/män.¹⁵

12 Då intervjuerna har utförts mestadels i särskolan och inte på sårvux (14 skolor av 15) och det är där de mesta av diskriminering, trakasserier och kränkande behandling sker kommer studien att redovisa särskolelevernas situation.

13 Statens folkhälsoinstitut (2005), där Anders Printz förordar den metoden.

14 Inklusive en sårvuxverksamhet

15 Se bilaga 2: Metod för utförligare beskrivning av metoden. I bilagorna 3, 4, 5 finns intervjuguiden.

Intervjupersonerna är utvalda av respektive verksamhetsansvarig eller av personalen på uppdrag av verksamhetsansvarig, vilket kan ha påverkat resultatet.¹⁶ Eftersom undersökningsområdet kan upplevas som känsligt har projektgruppen därför inte i första hand valt att fokusera på elevernas *egna* erfarenheter, utan ställt generella frågor om diskriminering med fokus på trakasserier kopplat till verksamheterna för att skapa sig en bild av hur dessa komplexa företeelser ter sig ur de tilltalade barnens, elevernas och studerandes perspektiv. De både bekräftar och fördjupar de svar som finns presenterade i den tidigare kvantitativa skolverksundersökningen från 2002.¹⁷

Verksamheterna blev ombudda att välja ut intervjupersoner till gruppintervjuer med jämn könsfördelning och personer som kunde tänkas vara intresserade av att låta sig intervjuas. Detta tillvägagångssätt kan ha inneburit att de utvalda personerna har ansetts vara goda representanter för sin verksamhet och därmed ger en ljusare bild av skolan än vad som är fallet. Intervjupersonerna har på några av de besökta grundskolorna varit antingen kamratstödjare/elevrådsrepresentanter, vilket också kan ha påverkat deras intervjuvar. Det finns anledning att anta att dessa elever är mer uppmärksamma på om det händer något. Samtidigt vittnar eleverna om att kamratstödjarna av andra elever uppfattas som ett slags spioner eller ”tjallare”, som eleverna uttrycker det. Det kan i sin tur leda till att andra elever *undviker* att förmedla kunskaper om trakasserier just till dem och att de därför ger en ljusare bild av situationen på skolorna.

Urvalet kan också ha inneburit att många svenskfödda elever och personer utan funktionsnedsättning, förutom särskoleeleverna, kommer till tals i undersökningen. Intervjupersonernas berättelser kan inte tolkas som representativa eller ge en nationell bild av hur det står till med diskriminering, trakasserier eller kränkningar i de undersökta verksamheterna. Det har heller inte varit projektets avsikt. De berättelser som framträder i denna studie kan läsas som exempel på hur över 500 barn, elever och studerande i olika verksamheter uppfattar dessa problematiska frågor.

Disposition

Efter inledningskapitlet följer kapitel två där tidigare studier presenteras. Kapitel tre presenterar analysens teoretiska utgångspunkter. Kapitel fyra är en resultatredovisning, som inleds med en redovisning av de intervjuades kunskaper om barn- och elevskyddslagen samt likabehandlingsplanen. Men kapitlet fokuserar framför allt på uppfattningar om händelser kopplade till diskrimineringsgrunderna och annan kränkande behandling samt hur dessa samverkar.

¹⁶ Se Bilaga 6 för brevmall till verksamhetsansvarig.

¹⁷ Osbeck, Holm. & I Wernersson (2003)

Det tar också upp maktrelationen mellan personal och barn/elever och studerande, liksom barnens och elevernas förslag till främjande åtgärder mot diskriminering, trakasserier och kränkningar. Kapitel fem är en analys av resultaten och avslutas med en presentation av rapportens slutsatser. Rapporten avrundas med Skolverkets bedömning.

Tidigare studier

Regeringsuppdrag om kartläggning av kränkningar

År 2001 fick Skolverket i uppdrag av regeringen att kartlägga förekomsten av rasism, etnisk diskriminering, sexuella trakasserier, homofobi och könsrelaterad mobbning i skolan.¹⁸ Nedan redovisas ett urval av vad som kom fram i kartläggningen och intervjuerna.

Bland det som uppmärksammas i studien är det de sexuellt relaterade kränkningarna tillsammans med de generella, upprepade kränkningarna som störst andel elever blir utsatta för.¹⁹ Andelen drabbade är cirka en fjärdedel för respektive kränkningsform. De som utsatts för specifikt homosexuellt relaterade kränkningar är ungefär en niondel. Flickor är mest utsatta för heterosexuellt relaterade kränkningar medan pojkar är överrepresenterade då enbart homosexuellt relaterade kränkningar uppmärksammas. I båda fallen är gymnasisterna mindre drabbade än grundskoleeleverna. Värst förefaller det vara i årskurs 8. En femtedel av eleverna i undersökningen har utsatts för etniskt relaterade kränkningar. Elever med utländsk bakgrund är överrepresenterade och även här är kränkningar vanligast i årskurs 8. Etniskt relaterade kränkningar drabbar i stor utsträckning könen i lika stor omfattning.

Flickor och elever i årskurs 8 utsätts mest för upprepade kränkningar, medan pojkar och elever i årskurs 5 är överrepresenterade bland dem som upplever sig vara mobbade. Elever med utländsk bakgrund är i båda fallen mer utsatta än övriga. Totalt anser sig ungefär en niondel vara mobbade.

Fler flickor än pojkar upplever sig kränkta, men fler pojkar upplever att de blivit utsatta för kränkande handlingar. En skillnad tycks vara att flickor reagerar kraftigare och känner sig kränkta i högre utsträckning än pojkar när de blir utsatta. Pojkar utsätter oftare såväl pojkar som flickor för nästan alla typer av kränkningar. Den enda typen av kränkning där flickor är överrepresenterade gäller utfrysning och den riktar sig oftast mot andra flickor.

Elever med utländsk bakgrund utsätter andra och är också utsatta för kränkningar i högre utsträckning än elever med svensk bakgrund. Elever med utländsk bakgrund trivs också sämre i skolan.

18 Osbeck, Holm & Wernersson (2003).

19 Forskarna hade problem att tolka resultaten utifrån de olika begrepp som användes. Man ställde frågor om eleverna blivit mobbade, illa behandlade eller kränkta (vid upprepade tillfällen). Ingen definition av begreppet mobbning gavs emellertid, och av de 12 procent som uppgav sig vara mobbade menade 9 procent att det skett "någon enstaka gång", två procent "flera gånger" och en procent "ofta" – vilket försvarar tolkningen av uppgifterna utifrån den vedertagna definitionen att mobbning är upprepade kränkningar. Andelen som upplevde sig utsatta för upprepade kränkningar var således också större än andelen mobbade. Forskarna för ett resonemang om "som man frågar får man svar". Ett annat resultat i sammanhanget som är intressant är att fler pojkar än flickor uppgav sig vara mobbade, medan det omvända gällde för upprepade kränkningar.

Även elever med låg socioekonomisk status upplever en större utsatthet än andra. Dessa elevers utsatthet kan, liksom för elever med utländsk bakgrund, kopplas till hur de upplever skolsituationen i allmänhet.

De vanligaste platserna för kränkningar är utomhus och i korridoren, tätt följt av klassrummet. Utfrysning tycks vara en vanlig kränkningsslag i klassrummet. Sexuella samt etniskt relaterade kränkningar är däremot mindre vanliga i klassrummet.²⁰

Samverkan av skolfaktorer

Kartläggningen visar att elever i skolor och klasser, där den sociala mångfalden är störst, i något mindre grad upplever trivsel och i något högre grad att det förekommer kränkande handlingar än på skolor där elevernas bakgrund är mer homogen.

Lärare och rektorer anger att då kontakten mellan olika kategorier på skolan är god, är även förekomsten av kränkande handlingar låg. Av kartläggningen framgår också att fler elever upplever trivsel och färre upplever att det förekommer kränkande handlingar på skolor där personalen arbetar i lag. Resultaten visar att vuxnas närvaro utanför den traditionella undervisningen, som till exempel rastvakter och kamratsödjare, har betydelse för elevernas trivsel. I skolor där man har större vuxentäthet upplever fler elever trivsel och färre att kränkningar förekommer, särskilt när det gäller sexuella och etniska trakasserier.

Andra studier

Diskrimineringen får förstås konsekvenser. I Folkhälsoinstitutets nationella rapport om diskrimineringens effekter på hälsa visar det sig att hälsan påverkas negativt av diskriminering.²¹ I en annan rapport av Forum för levande historia har 367 anmälningar om hatbrott studerats. Av de undersökta anmälda hatbrotten hade 14 procent begåtts i skolan. Flertalet karakteriseras av att de utförs av pojkar och ofta avser upprepade trakasserier. Några exempel på anmälningar är (i) tillmälen som ”bögiävel” och fysiskt våld av en skolbusschaufför gentemot två pojkar i bussen som ”skojat”, (ii) en person som blivit misshandlad efter att på väg hem vid en busstationen blivit kallad ”bög”, samt (iii) en pojke som efter upprepade tillmälen under längre period blev misshandlad på rasten under ett snöbollskrig.²²

I en enkätstudie som genomfördes av Brottsförebyggande rådet, BRÅ, och Forum för levande historia undersöktes bl.a. i vilken omfattning skolungdomar (totalt 10 600 elever i årskurs 8 och i grundskolan samt år 1-3 i gymnasieskolan) utsätts för olika typer av kränkande beteenden på grund av sitt ursprung,

20 Osbeck, Holm & Wernersson (2003).

21 Sveriges folkhälsoinstitut (2005).

22 Tiby & Sörberg (2006).

sin religionstillhörighet eller för att man uppfattas ha en homosexuell läggning.²³ Resultatet visar att cirka 14 procent av eleverna uppger att de blivit retade på grund av sitt svenska eller utländska ursprung minst en gång under de senaste tolv månaderna. Andelen som anger sig blivit hotad av samma anledning är 6 procent, och andelen som svarat att de blivit utsatta för misshandel på grund av sitt ursprung är 2,6 procent. När det gäller religion uppger cirka 4 procent att de blivit retade, 1,7 procent att de blivit utfryssta, 0,9 procent att de blivit hotade och 0,5 procent att de blivit slagna på grund av sin religion. Ett genomgående mönster när det gäller dessa former av utsatthet är att den är högre bland elever med immigrantbakgrund (utlandsfödda elever med utlandsfödda föräldrar) än bland ungdomar med helsvensk bakgrund. När det gäller om eleverna utsatts för olika typer av handlingar på grund av att man uppfattas som homosexuell ställdes frågorna endast till gymnasieelever. Av dessa anger totalt 2,1 procent att man upplevt denna typ av utsatthet. Det vanligaste är att man blivit retad (1,9 procent) medan det är ovanligare att ha blivit hotad (0,2 procent) eller slagen (0,3 procent).

Forskningsperspektiv på kränkande behandling

Forskning om barn som med olika medel utesluter varandra från relationer har vuxit fram sedan 1960-talet. Problemet kom då att betecknas som mobbning och avgränsades till att omfatta upprepade handlingar i specifika situationer i skolan.

Olweus forskning kan sägas starkt ha färgat det växande forskningsfältet och vidare forskning har främst bedrivits utifrån ett psykologiskt perspektiv som sätter individen i fokus och som förklarar orsakerna till mobbning utifrån individers olika bakgrund, egenskaper och karaktärer. Denna, och annan liknande forskning, har väckt kritik och ifrågasatts av flera forskare som menar att man i större utsträckning än hittills bör uppmärksamma sociala och kulturella dimensioner. Den vedertagna definitionen av mobbning kan i det här sammanhanget framstå som begränsad och förenklad, och en risk är då att de åtgärder som skolans personal bemöter problemen med inte motsvarar komplexiteten i kränkningarna.²⁴

Intressanta frågor som återstår att belysa för forskningen är, menar Solveig Hägglund, hur de sociala och kulturella mekanismer ser ut som bidrar till att normalisera kränkningar, våld, uteslutning, ignorans och utfrysning.²⁵ Vi behöver veta mer om hur barns föreställningar, normer och värderingar utvecklas och upprätthålls tillsammans med andra barn i deras skolvardag. Hon problematiserar hur mobbning och kränkande behandling ofta ses som en del av skolvardagslivet, handlingar som normaliseras i kamratgruppen och blir ”banala”.

²³ BRÅ och Forum för levande historia (2004).

²⁴ Bliding (2004).

²⁵ Andrae Thelin & Williamson (red) (2004)

Hon lyfter också fram att det råder en åldershierarki i skolan, att äldre elever har tolkningsföreträde framför yngre.

I en etnografisk studie bland tioåringar har Marie Bliding undersökt barns relationsarbete i skolan.²⁶ Relationsarbetet byggde eleverna i hennes studie på en gemensam kulturell kunskap, som inkluderade sociala normer och regler för hur man uppträder korrekt och förväntat i olika situationer. Om någon uppträdde fel fanns en risk att bli utsorterad, bortkategoriserad, utesluten och bortstött, skriver Bliding. Hon undersökte hur barnen i skolan ingår i olika kamratrelationer som bygger både på inneslutande och uteslutande processer. Vänskap med vissa barn kan innebära uteslutning av andra barn från ens aktiviteter. Uteslutningarna kan, menar Bliding, ta sig uttryck i ett negligierande, men också i aktiva handlingar såsom kränkningar, förolämpningar och fysiska våldshandlingar, tillskrivna negativa egenskaper som kopplas till uppträdande, könsnormer och intellektuell förmåga. Skvaller och förtal kunde barnen använda både för att skapa samhörighet och gemenskap med vissa och för att utesluta andra. Uteslutande handlingar sker som en del av ett pågående relationsprojekt med målsättningen att etablera en relation, snarare än en isolerad handling riktad mot enskilda barn för att markera eller åstadkomma utanförskap. Inneslutning och uteslutning, betraktar Bliding, som olika delar av samma arbete; strävan efter att etablera och förankra relationer med andra barn. Barnens relationsarbete är ett ständigt pågående socialt projekt som pågår parallellt och integrerat med skolans och lärarnas projekt att bedriva skolarbete, menar Bliding. Ibland kolliderade barnens och lärarnas projekt. Vuxnas deltagande i barns sociala tillvaro är ett väsentligt inslag i barnens arbete med att skapa en gemensam kamratkultur och det spelar roll hur detta deltagande sker.

Annan forskning från den svenska skolan visar till exempel att så kallade verbala trakasserier i skolmiljön inte alltid uppfattas som trakasserier av de berörda eleverna utan måste placeras i sitt sammanhang. I Fanny Ambjörnssons avhandling beskriver författaren hur ”slampa”- och ”hora”-tilltalet uppfattades som sårande av de berörda tjejerna beroende på vem som kallade dem för det i vilket sammanhang och att det t o m användes tjejer sinsemellan utan att upplevas som direkt kränkande.²⁷ Rickard Jonsson beskriver i sin avhandling hur ”invandrarkillar” via språket gör motstånd mot de tilltal de tilldelas, till exempel ”blatte”.²⁸ Han menar att dessa killar omförhandlar ord som bär på rasistiska innebörder, som ”blatte”, och att de delvis mister sin kränkande klang när de tilltalar varandra så. Med andra ord är det *effekterna* av tillmälena som avgör dess kränkande konsekvenser och det hör samman med *vem som säger vad* och *hur till vem*.

26 Bliding (2004).

27 Ambjörnsson (2004).

28 Jonsson (2007).

Att forskare och praktiker behöver samarbeta för att tillsammans bättre förstå och kunna ingripa i skolans vardag, sammanfattar de nordiska forskarna vid Nordiska ministerrådets möte 2003.²⁹ Mobbning kan heller inte ses som en isolerad företeelse, utan måste betraktas som en del i rådande elev- och skolkultur. Skolvärlden kan ses som en spegelbild av det övriga samhället med maktstrukturer där olika grupper marginaliseras och underordnas vilket påverkar elevernas syn på sig själva och varandra.³⁰ Samtidigt är det gemensamma kunskaps- och värdesystemet föränderligt eftersom elever ständigt byts ut och attityder och värderingar kan modifieras över tid.

En slutsats som drogs i regeringsuppdraget om kartläggningar av kränkningar i skolan 2002 utförd av Skolverket var att det behövs vidare kunskapsutveckling inom forskningsområdet kränkningar i skolan. En fruktbar strategi, ansåg forskarna, var att samtidigt studera kränkningar i skolan ur flera perspektiv, till exempel såväl individuella, institutionella som kulturella perspektiv. Ett viktigt resultat var att såväl siffror när det gäller andelen utsatta som vilka dessa är varierar beroende på hur kränkning som fenomen avgränsas. Frågan är om den traditionella fokuseringen på begreppet mobbning har inneburit att grupper inte fått det stöd de behövt. Kunskap om mobbningsbegreppets problematik bör spridas i skolorna. Avslutningsvis konstaterade forskarna att resultaten talar för att metoder för direkta åtgärder behöver utvecklas nära den specifika kontexten, tillsammans med elever utan att man grips av moralisk panik.³¹

Toleranspedagogikens begränsningar

Flera senare studier visar att ett vanligt sätt att bemöta problem med diskriminering, trakasserier och kränkningar i verksamheterna är att söka hantera elevernas intolerans.³² Eva Reimers ger exempel på hur temadagar om sexuell läggning i skolan pekar ut de intoleranta, dvs. de personer som inte tolererar homosexuella som det största problemet i skolan.³³ Samtidigt, menar Reimers att den underliggande normen som möjliggör förtryck av hbt-personer (homo-, bi- och transpersoner)³⁴, heteronormativiteten, inte ifrågasätts utan tas som en given utgångspunkt. På så sätt undgår heteronormen kritik, vilket spår på föreställningen om att majoriteten av heterosexuella ska lära sig att tolerera minori-

29 Andrae Thelin & Williamson (Red) (2004).

30 Menckel & Witkowska (2002).

31 Osbeck, Holm & Wernersson (2003).

32 Brade mfl. (2008), Gruber (2008), Nordenfalk & Rosén (2008), Reimers (2008).

33 Reimers (2007).

34 *Transperson är enligt RFSL: "ett paraplybegrepp som tillkom framförallt för att kunna vara en samlande term i sexualpolitiska frågor och för att inte exkludera någon som kunde antas gynnas av en transvänlig politik. RFSL har ingen definition på begreppet annat än att olika grupper ingår när man talar om transpersoner. Transpersoner definierar sig sällan som detta utan enskilda transpersoner brukar kanske hellre mena att de är bara män, kvinnor, neutrer, eller olika kombinationer av detta. De definierar sig kanske också som transsexuella, transvestiter, transgenderister, drag-Queens, drag-Kings eller något annat".* (<http://www.rfsl.se/?p=115>)

teten, hbt-personerna. Toleranspedagogiken eller toleransperspektivet befäster på så vis normaliteten hos dem som definieras som heterosexuella, samtidigt som det stärker känslan av avvikelse hos dem som inte gör det. Att tolerera människor som betraktas som ”annorlunda” innebär inte att man ifrågasätter de normer som marginaliserar och utestänger människor från social gemenskap, menar Reimers. Tvärtom kan det bidra till att befästa normer som klassificerar människor som normala respektive avvikande.³⁵

Detsamma gäller andra grupper som hamnar utanför normen. Det kan vara personer med annan etnisk tillhörighet än svensk eller som skiljer sig åt utseendemässigt från vita svenskar, personer med annan religion än kristen och personer med en funktionsnedsättning. Toleransprojekten utgår från att förändringsobjekten är eleverna och det största problemet blir vilka elever som framstår som intoleranta, menar Sabine Gruber.³⁶ Hon har studerat hur etniska skillnader i grundskolan återskapas genom till exempel mångkulturella temadagar. Från personalens sida ville man genom dessa temadagar skapa ökad tolerans för etniska olikheter bland eleverna. Man anordnade bl.a. besök i en moské, visade film som skildrade olikheter och ”kulturkrocker” på ett lättsamt sätt.³⁷ Ofta utgick personalen, enligt Gruber, från att det var svenska elever som skulle lära sig bli toleranta gentemot ”invandrare”. Toleransprojekten blev därför begränsande, menar Gruber, eftersom de som gavs mandat att tolerera (svenskar) blev de som satte dagordningen för vart gränserna gick för toleransen, medan de som skulle tolereras (”invandrare”) varken tillfrågas de eller gjordes delaktiga i projekten, utan objektifierade och underordnade.³⁸ På så sätt vidmakthölls en föreställning om svenskheten som oproblematiserad, enligt Gruber. Dessutom beskriver hon hur personalen inte reflekterade kring sin egen föreställningsvärld och eventuella intolerans. Hon ger flera exempel på hur motsägelsefullt personalen reagerade visavi toleransens gränser, dvs. vilka etniska eller religiösa avvikelser som tolererades och vilka som inte tolererades. Medan självbärande bland muslimska flickor tolererades och försvarades, tolererades till exempel inte en romsk flickas klädsel på samma sätt av delar av personalen. Istället borde personalen reflektera kring sin egen roll som både skapare av normer och upprätthållare av normer, liksom ifrågasätta svenskheten som norm, konkluderar Gruber.

Toleransperspektivet bidrar således, enligt ovannämnda forskare, till att vidmakthålla olika normer i verksamheterna hellre än att skapa empati och ökad förståelse för de variationer av förutsättningar barn och elever har. Att söka stävja intoleransen kan med andra ord snarare befästa än omkullkasta ojämlika

35 Jfr Bromseth & Wildow (2007).

36 Gruber (2008).

37 a.a. sid. 80.

38 Gruber bygger sitt resonemang på Hastrup. (2002).

maktförhållanden. De elever som ska lära sig tolerera förblir i ett slags maktrelation gentemot dem som ska tolereras, som fortsätter att diskrimineras, underordnas och exkluderas från sociala gemenskaper.

Analysens teoretiska utgångspunkter

Denna studie består av berättelser om barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering, trakasserier och kränkningar. Genom deras perspektiv vill Skolverket söka förstå och tolka dessa företeelser. Rapporten tar avstamp i en teoretisk diskussion kring normers betydelse för upprätthållande av och grogrund för att diskriminering, trakasserier och kränkningar kan uppstå i verksamheterna. Intervjuerna är analyserade med inspiration från boken *Skola i normer* av Lena Martinsson och Eva Reimers som fokuserar just på hur normer upprepas och utmanas i skolan, hur normer formar skolan och hur skolan skapar normer.³⁹

Normer pekar på vad som anses vara normalt, vilket alltid bär på föreställningen om sin motsats: det icke-normala, skriver Martinsson och Reimers. Att kategorisera normaliteten innebär också alltid att peka ut avvikelser.⁴⁰ Att granska normer kan därför användas som redskap för att begripa vad som möjliggör diskriminering, trakasserier och kränkningar av dem eller den som faller utanför det normalas gräns. Normer begränsar vårt sätt att agera och skapar hierarkier där somliga ges och tar sig rätten att benämna, betrakta och behandla andra som avvikande och möjliga att ifrågasätta. Normerna fungerar också som en gemensam reglering av vem man förväntas att vara i en viss ålder eller i ett visst yrke till exempel som lärare. Men normer är också nödvändiga för att göra oss begripliga för oss själva. Normer kan omvandlas och förändras och föreställningar om normalitet hänger samman med sammanhang, tidpunkt och situation.

Verksamheterna befinner sig som Martinsson & Reimers skriver i en korseld av normer där motsägelsefulla normer florerar samtidigt och kan komma i konflikt med varandra. För-, grund-, sär- och gymnasieskola samt vuxenutbildningen fungerar både som institutioner, verksamhet och vardag. Enligt läroplanerna har verksamheterna till uppgift att som institutioner förmedla och upprätthålla normer som samhället anser vara viktiga och överföra värderingarna till barnen, eleverna och de studerande.⁴¹ I läroplanerna står det fastslaget att verksamheterna är ålagda vissa normer och värden att förmedla. Bland annat ska varje barn och elev ”respektera andra människors egenvärde”, ”ta avstånd från att människor utsätts för förtryck och kränkande behandling samt medverka till att bistå andra människor”. Barnen och eleverna ska lära sig demokrati, jämställdhet och allas lika värde.

Samtidigt som läroplanerna slår fast vilka normer som ska förmedlas i verksamheterna, pågår också parallella normskapanden i praktisk verksamhet och i personalens, barnens, elevernas och de studerandes vardag. Verksamheterna är

³⁹ Martinsson & Reimers (red.) (2008).

⁴⁰ Jfr Bartholdsson (2007).

⁴¹ Lpo 94, Lpf 94 2:2: Normer och värden. S 12.

sociala arenor som bärs upp av normer där både barn, elever och personal skolas in i dessa. I förskolor, klassrum, personalrum, korridorer, matsalar, fritidshem och på skolgårdar liksom till och från skolan runt om i Sverige pågår normska-pande aktiviteter som rör allt ifrån kön, klass, etnicitet, sexualitet, funktionsför-måga, tillgång till materiella resurser, utseenden och ålder. Alla i skolans värld är delaktiga i att skapa och upprätthålla, men även omvandla normer. Det sker både via de relationsprojekt som äger rum mellan alla som befinner sig i verk-samheterna, men även via de propåer som skolorna får utifrån som institution.⁴²

Inbyggt i relationsprojekten finns vissa maktordningar som skapar hierarkier och rangordnar människor som befinner sig i verksamheterna. Där kategori-seras vilka som lever upp till de gällande normerna och vilka som avviker, dvs. vilka som blir socialt delaktiga (inkluderade) eller vilka som riskerar att hamna i social isolering (och bli exkluderade). Att inte leva upp till normerna kan leda till olika former av diskriminering, trakasserier och kränkningar. Det kan också vara ett uttryck för upprätthållandet av de maktordningar som finns i verksam-heterna både de mellan barn, elever, studerande och mellan skolpersonal och barn, elever och studerande.

Gränserna mellan dessa kategorier av ”avvikare” och ”normala” kan vara flytande och påverkas av samverkande faktorer. Det kan vara en kombination av anledningar till varför någon fallerar att leva upp till de uppsatta normerna. Dessa anledningar kan hänföras till diskrimineringsgrunderna: religion, et-nisk tillhörighet, funktionshinder, kön och sexuell läggning, men även till en sammanflätning av både diskrimineringsgrunderna och andra faktorer såsom ekonomisk knapphet, utseende och ålder. Dessa faktorer verkar i komplicerade samspel som både kan förstärka och förminska sociala skillnader och makt-
ojämlikheter både inom barn- och elevgrupperna och i relation till personalen.

Genom en intersektionell ansats i analysen blir det möjligt att förstå hur flera maktrelationer är sammanfogade samtidigt och ömsesidigt beroende av varan-dra och rent av skapar och kan förstärka varandra.⁴³ Det innebär att de olika diskrimineringsgrunderna och annan kränkande behandling inte kan förstås som isolerade företeelser utan skapas intersektionellt, dvs. i skärningspunkter för maktrelationer baserade på kön, sexualitet, etnicitet, funktionshinder, re-ligion och andra kategorier såsom ekonomisk knapphet, utseende och ålder.⁴⁴ Det visar sig i denna studie till exempel i att föreställningar om sexuell läggning bland grundskoleelever för med sig föreställningar om kön, dvs. att homosexu-alitet förknippas med feminitet bland pojkar.

42 *Bliding (2004)*

43 *Nordenmark & Rosén (2008)*.

44 *Nationalencyklopedin <http://www.ne.se/artikel/1235061> (2008-11-25), se även de los Reyes & Mulinari. (2005).*

Begrepp och definitioner

För att klargöra hur vi använder vissa begrepp i analysen följer här nedan en definition av dessa.

Antisemitism

Antisemitism (av grekiska *anti* 'mot' och *semit* i betydelsen 'jude') definieras i undersökningen i enlighet med Nationalencyklopedin för att "beteckna fientlighet mot judar och judendom över huvud".⁴⁵

Ekonomisk knapphet

I studien kommer begreppet ekonomisk knapphet att användas för att förklara elevens begränsade ekonomiska resurser. I analysen används Anne Harjus definition av ekonomisk knapphet som "en påtvingad avvikelse från den "allmänna livsstilen", vilket innebär att man är utestängd från konventioner, konsumtion och sociala aktiviteter som anses självklara och normala i ett visst samhälle".⁴⁶ I den här studien kan det handla om att elever inte har råd att köpa nya (märkes)kläder. Dessa plagg kan ha viktiga symboliska och sociala funktioner just i deras sociala sammanhang (familj, skola och vänkrets). Att ha likadana kläder som alla andra kan signalera gemenskap och "normalitet", medan trasiga, begagnade plagg kan signalera utanförskap och ibland låg status.

Främlingsfientlighet

Främlingsfientlighet används i studien och definieras enligt Brottsförebyggande rådet: "som en negativ attityd, missaktning eller ett hat gentemot en individ eller en grupp på grund av hudfärg, nationell, etnisk eller kulturell bakgrund."⁴⁷

Fördom

Fördom definieras enligt Nationalencyklopedin som "en negativ attityd mot individer och företeelser vilken bygger på vissa lätt identifierbara egenskaper hos dessa utan att annan tillgänglig information blir beaktad. Ofta är fördomar antipatier som bygger på felaktiga och nästan orubbliga generaliseringar, vilka hindrar rättelse även om starka motargument skulle uppbringas. Liksom attityder i allmänhet anses inom socialpsykologin fördomar bestå av s.k. kognitiva, affektiva och intentionella komponenter".⁴⁸

45 Nationalencyklopedin <http://www.ne.se/artikel/108519> (2008-10-31)

46 Harju (2008:18).

47 Forum för levande historia, Brottsförebyggande rådet (2004:17)

48 Nationalencyklopedin http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=177949 (2008-10-15).

Hegemoni

Hegemoni syftar enligt Nationalencyklopedin till ”den makt över människo- och samhällssynen som en ledande klass utövar vid sidan av sin ekonomiska och politiska dominans”.⁴⁹ I studien används hegemoni i diskussioner kring att heterosexualiteten överordnas alla andra sexualiteter (se nedan).

Heteronormativitet

Heteronormativitet är ett begrepp som används i studien. Det definieras i enlighet med Tiina Rosenbergs beskrivning: ”heteronormativitet grundar sig på synen på binär könsuppfattning och en hegemonisk heterosexuell norm. Heteronormativitet är alltid normerande, och allt det som faller utanför stämpas som avvikande och är/blir därmed fel”.⁵⁰

Homosocialitet

Begreppet homosocialitet kommer att användas i studien för att beteckna samkönade vänskapsband både mellan pojkar och flickor sinsemellan. Tidigare har homosocialitet framför allt använts för att analysera hur maktförhållanden mellan kvinnor och män upprätthålls genom samkönade vänskapsband mellan främst män och pojkar.⁵¹ På senare år har begreppet även använts i studier om bland annat flickor i skolan och deras samkönade vänskapsband.⁵²

Islamofobi

Islamofobi används i studien utifrån Brottsförebyggande rådets definition för att beteckna ”ogrundad fientlighet gentemot islam. Den inkluderar även de praktiska konsekvenserna av sådan fientlighet vad gäller orättvis diskriminering av muslimska individer från den allmänna och sociala samvaron...”⁵³

Kön/genus

I rapportens analysdel kommer genus istället för kön att användas. Anledningen till det är att kön lätt kan sammanblandas med biologiskt kön.⁵⁴ Utgångspunkten i rapporten är istället *de sociala processer* där flickor och pojkar formas till genus i skolan. Dessa processer sker i samklang med ett vidare socialt och kulturellt genussystem som förutsätter en tudelad och komplementär relation mellan flickor och pojkar som också inbegriper obligatorisk heterosexualitet.⁵⁵ Med ge-

49 Nationalencyklopedin. http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=200577. (2008-10-02).

50 Rosenberg (2002:100-101).

51 Lindgren (1996). Lipman-Blumen (1976).

52 Ambjörnsson (2004).

53 Otterbeck & Bevelander (2006:9).

54 Det har pågått en debatt i Sverige bland genusforskare huruvida man ska använda kön eller genus för att förklara sociala och kulturella maktordningar som relaterar till flickor och pojkar, kvinnor och män. För en vidare diskussion se Ambjörnsson (2004:12 not 2.)

55 Butler (1990), Rubin (1996[1975]).

nusrepertoar menas de sociala och kulturella förväntade beteendemönster som kopplas samman med ett visst kön. Däremot kommer begrepp som enkönade, samkönade och könsmässig att användas då det inte finns någon annan motsvarighet på svenska.

Resultatredovisning

Kapitlets upplägg

Här följer resultatredovisningen av studien indelad efter diskrimineringsgrund. För att kunna ge en grundlig belysning av uppdragets komplicerade frågor, har projektgruppen valt att så fylligt som möjligt redogöra för den omfattande empirin. Det har resulterat i en omfattande rapport som uppvisar de undersökta fenomenens komplexitet och kontextens varierande betydelse för att diskriminering, trakasserier och kränkningar uppstår.

Under varje diskrimineringsgrund redovisas resultaten från respektive verksamhet. Huvudfrågorna: när och var trakasserier sker, hur de sker, vem/vilka som trakasserar och vilka konsekvenserna blir vävs löpande in i texten för att förtydliga sammanhanget, liksom de normer som ligger till grund för att diskriminering och trakasserier uppstår.

Diskrimineringsgrunderna redovisas inte enligt lagtextens ordning, utan efter hur de hänger samman med varandra och hur frekvent de upplevs resultera i diskriminering, trakasserier och kränkningar. Religion och annan trosuppfattning redovisas först, då det är den diskrimineringsgrund som det framkommer minst om i intervjupersonernas berättelser. Därefter följer etnisk tillhörighet som kan kopplas till religion. Därpå redovisas funktionshinder som belyser främst särskoleelevernas erfarenheter av diskriminering, trakasserier och kränkningar. Till sist redovisas kön och sexuell läggning. Det visar sig att kön, eller genus som används i analysen, samspelar med alla andra diskrimineringsgrunder, inte minst sexuell läggning. Det hänger samman med att det är den tydligast definierade kategorin som intervjupersonerna, oavsett ålder och mognad, kan identifiera och använder sig av i sin vardag. Genus är också den legitimerade sorteringsmekanism som personalen, enligt respondenterna, använder sig av inom verksamheterna.

Slutligen redovisar studien andra anledningar till att kränkningar uppstår. I intervjuerna visar det sig att ekonomisk knapphet, kroppsstorlek, kläder och ålder kan ge upphov till annan kränkande behandling inom de verksamheter vi undersökt. Dessa påverkas också av de övriga diskrimineringsgrunderna i komplexa samspel där flera saker inverkar på hur diskriminering, trakasserier och kränkningar uppstår.

Studien fokuserar på barns, elevers och studerandes berättelser som visar på just deras uppfattningar om diskriminering, trakasserier och kränkningar. De bottenar ofta i en föreställning om normer som dikterar vad som upplevs som normalt och avvikande inom de olika verksamheterna. Dessa normer visar sig, att döma av intervjuutsagorna, kunna ligga till grund för att diskriminering,

trakasserier och kränkningar uppstår i de olika verksamheterna, därför finns en normreflekterande diskussion med genom hela studien.

Kapitlet inleds med en redovisning av intervjupersonernas kunskaper om barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen. Det är betydelsefullt för hela uppdraget att ha en inblick i vilken kunskap barn, elever och studerande upplever sig ha om barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen inom respektive verksamhet.

Kunskaper om barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen

Förskola

På en del förskolor har personalen informerat barnen om att det finns en lag om att alla barn ska kunna gå i förskolan utan att bli orättvist eller illa behandlade för att de är flicka/pojke, kommer från ett annat land, tror på gud, blir kära i personer av samma kön eller har ett funktionshinder. I intervjusituationen informerade intervjuaren om att det ska finnas en likabehandlingsplan i förskolan som ska se till så att det efterlevs i förskolan. Ingen av barnen kände till likabehandlingsplanen. De intervjuade förskolebarnen har lite kunskap om både lagen och likabehandlingsplanen.

Även förankringen hos personalen varierar i förskolorna, trots att de är ålagda att arbeta fram likabehandlingsplanen. Den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen⁵⁶ visar också att det finns ett stort behov av information om hur man utformar en likabehandlingsplan. Dessutom framkommer i den rapporten en ”plantrötthet” eller tveksamhet till ytterligare en plan bland personalen. De menar att planskrivandet stjäl tid från samvaron med barnen och eleverna. Vid direkt förfrågan om likabehandlingsplanen visste inte personalen på en förskola som tillfrågades i den här studien vilket dokument som intervjuaren åsyftade. Efter idoga efterforskningar fick de till slut fram ett dokument. På en annan förskola arbetar en föreståndare aktivt för att öka medvetenheten hos personalen kring diskrimineringsfrågor. Tidigare hade delar av personalen tenderat att vid placering i barngrupper vilja välja bort barn med utländska namn och barn i vissa familjer som man har lokal känedom om. Som en åtgärd infördes anonymiserade listor med de barn som skulle skolas in i verksamheten där endast kön och födelseår uppgavs. På många av de besökta förskolorna praktiserar man dock ett värdegrundsarbete, oberoende av likabehandlingsplanen.

56 Skolverket. (2009) rapport 327.

Grundskola

Årskurs 5

Majoriteten av de intervjuade eleverna i årskurs fem har inte hört talas om lagen. De känner heller inte till om det finns någon likabehandlingsplan på deras skola. Några elever blandar ihop likabehandlingsplanen med trivsel- och ordningsregler. De elever som är elevrådsrepresentanter eller kamratstödjare har en vag kännedom om lagen och om likabehandlingsplanen. I undantagsfall har de övriga eleverna fått kännedom om både lagen och likabehandlingsplanen precis innan de träffat intervjuaren. Antingen har de tilldelats ett exemplar av bägge i pappersform eller så har läraren läst upp lagen för eleverna i klassen. På någon skola hänger ett exemplar av likabehandlingsplanen på en allmän anslagstavla. På andra är den ett dokument i mängden som eleverna kan ha fått med sig i början av terminen tillsammans med annat material.

Att skolan är ålagd att involvera eleverna i framtagandet av likabehandlingsplanen är okänt för de flesta eleverna i studien. I samtal med rektor efter elevintervjuerna framkommer att på de allra flesta skolorna tar rektor, lärare och/eller kurator fram likabehandlingsplanen. I en skola har antimobbningsteamet och ansvarsgruppen mot mobbning och kränkande behandling ansvarat för planen. På vissa skolor får eleverna via kamratstödjar- eller elevrådsverksamhet delta i framtagandet, men ofta tidigast i en andra vända när första utkastet är skrivet. På andra skolor ingår inga elever alls i framtagandet av planen. På somliga, men inte alla, av de besökta skolorna får föräldrårådet tycka till när planen går på remiss.

Studien visar att det råder stor okunskap om lagen och planen bland de elever vi intervjuat i årskurs fem. Några elever berättar att de fått kännedom om lagen först när lärarna hotat att använda lagen mot elever som uppträder illa. Lärarna hävdar, enligt de intervjuade eleverna, att de nu har fått rätt att polisanmäla elever som mobbar andra elever. Att lagens främsta syfte är att skydda eleverna från diskriminering och trakasserier från *både* lärare och andra elever kommer i skymundan, enligt elevernas utsagor.

I flera grundskolor väljs elever ut som kan fungera som kamratstödjare. En kamratstödjares huvudsakliga uppgift, enligt de intervjuades utsagor, brukar vara att hålla extra uppsikt över om trakasserier och kränkningar sker i skolan och stötta sina utsatta kamrater samt förmedla detta till ansvarig personal. Dessutom har flera av dem fått utbildning via till exempel *friends*⁵⁷ och borde därmed vara mer upplysta kring dessa frågor än sina kamrater. Denna studie visar dock att kamratstödjarverksamheten också kan skapa ett dilemma i elev-

57 *Friends är en ideell organisation som arbetar för att barn och unga ska känna sig trygga och slippa utsättas för mobbning och andra kränkningar. På deras hemsida står det att: "Skolan har alltid varit Friends huvudarena men sedan ett par år tillbaka har vi även etablerat oss inom idrottsrörelsen. Målet är att hjälpa dessa att få igång ett långsiktigt och seriöst arbete mot mobbning" (www.friends.se 2008-09-05).*

kåren då kamratstödjure kan uppfattas som spioner och som lärarnas tredje öga av andra elever. En flicka berättar att andra elever säkert tror att hon skvallrar på andra elever för att hon är med i friends. Elevernas resonemang visar att lojaliteten med klasskamraterna sätts på prov i den här typen av verksamhet. Ska de berätta för lärarna och utsätta sina kamrater för granskning eller ska de hålla tyst och försöka ingripa själva i de konflikter som uppstår? Kamratstödjurena uppfattar att de efter bästa förmåga försöker att hjälpa elever som är utsatta, men det är svårt ibland att räcka till.

I den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen⁵⁸ visar det sig att i en av de besökta grundskolorna sker en rekryteringsprocess av kamratstödjure där intresserade elever får ansöka om och motivera varför de vill bli kamratstödjure. De blir intervjuade av kurator och klassföreståndare om de befinner lämpliga uppgiften. Deras status i klassen har också betydelse för om de väljs ut. Frågan man kan ställa sig är vilken betydelse kamratstödjure egentligen har för att främja och förhindra samt hantera diskriminering, trakasserier och kränkningar både bland elever och mellan elever och lärare? Åläggs eleverna ett alltför stort ansvar att hantera dessa frågor, när personalen borde vara de som tar det största ansvaret? Vilka signaler sänder man ut till övriga elever genom att välja kamratstödjure? Är de till för att informera lärarna om vad som händer eller ska de hjälpa sina kamrater? Vad händer om man väljer ut, antingen via rekryteringsprocesser arrangerade av personalen eller via elevernas egna val, personer som visar sig vara olämpliga för uppgiften och snarare bidrar till att skapa situationer där diskriminering, trakasserier och kränkningar förekommer?

Årskurs 8

Även i årskurs åtta är kunskapen hos de intervjuade eleverna begränsad om både barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen som ska finnas på skolan. Det blir ett dokument i mängden som de får i en hög med papper i början av en termin. Oron bland personalen för att likabehandlingsplanen ska bli en ”hyllvärmare” och inte ett levande dokument och ett väl använt verktyg visar sig också i den parallella skolverksstudien om tillämpningen av Barn och elevskyddslagen.⁵⁹ Den vanligaste svårigheten i arbetet med att ta fram en likabehandlingsplan anser personalen vara att skapa ett konkret dokument som alla förstår. En annan svårighet är att engagera elever och studerande i planarbetet.

I denna studie hade få skolor arbetat aktivt med planerna med eleverna, enligt elevernas uppfattning. Ett fåtal skolor har dock haft med eleverna i själva utformningen av planen. Vissa skolor har skickat ut den på remiss till elevrådsrepresentanter och föräldragrupper, vilket även visar sig i den parallella

58 Skolverket (2009) rapport 327.

59 a.a.

skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen. Elever blandar ibland ihop antimobbningsplanen, ordnings- och trivselregler med likabehandlingsplanen. Eleverna har i enstaka fall uppmärksammat lagens existens i situationer där lärare använt lagen som ett hot mot eleverna. Den återopades sällan som ett skydd för eleverna, enligt de intervjuade eleverna, utan mestadels som en möjlighet för lärare att anmäla händelser av fysiskt våld, trakasserier osv. mellan elever. Att barn- och elevskyddslagen också gäller lärares behandling av elever diskuteras sällan i skolan, menade intervjupersonerna.

Många av de besökta skolorna arbetar aktivt med värdegrundsfrågor, något som överensstämmer med den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen. I denna studie visar det sig att några grundskolor har lokala lösningar som att man skapar vissa gemensamma trivselregler. I en skola arbetar man till exempel efter GRETA – Glädje, Respekt, Empati, Trygghet och Ansvar. På somliga skolor används olika slags metoder såsom SET (Social Emotionell Träning) och ART (Aggression Replacement Training) för att komma till rätta med elever som har svårt att till exempel kontrollera sin ilska. På vissa skolor gör man också värderingsövningar i tolerans kring bl. a. homosexualitet på livskunskapen. Friends har varit på besök på flera skolor. De har informerat och utbildat eleverna om hur man kan arbeta förebyggande eller kring antimobbing. Eleverna har sett pjäser och gjort värderingsövningar som uppskattats av eleverna på skolorna.

Särskola

En klar majoritet av de intervjuade eleverna känner varken till barn- och elevskyddslagen eller skolans likabehandlingsplan. En gymnasiesärskola som har arbetat mycket med lagen och planen avviker från det generella mönstret genom att eleverna verkar ha god kännedom om lagen och skolans likabehandlingsplan som de har diskuterat i skolan.

På en annan grundsärskola är likabehandlingsplanen framtagen av skolans mobbingteam (här ingår bl.a. skolsköterska, studie- och yrkesvägledare, fyra lärare och ”friendsarna”), efter synpunkter från elevrådet, medarbetare på skolan och föräldrarådet. Likabehandlingsplanen revideras en gång per år. Skolan genomför mobbningsenkäter regelbundet och alla samtal med skolsköterskan diarieförs. Dessa två underlag vägs också in i revideringen. Lärarna har genomgått kurser i Farstametoden samt en kurs ”Att levandegöra respekt”. Enligt rektor arbetar man mycket med diskrimineringsfrågor på skolan eftersom den sociala spridningen är stor (i alla fall jämfört med den i övrigt mer socialt homogena befolkningen i kommunen). Trots detta känner de intervjuade eleverna varken till barn- och elevskyddslagen eller skolans plan, fastän de äldre eleverna är eller varit s.k. friendsare, dvs. ett slags kamratstödjure.

I ytterligare en annan skola varierar kännedomen om lagen och planen. De

flesta av de intervjuade eleverna har hört talas om lagen, bl.a. genom TV-programmet Lilla löpsedeln. Kränkning är ett känt begrepp för eleverna, men inte diskriminering. Skolans likabehandlingsplan känner man däremot inte till, men väl trivselregler och liknande. Man upplever ändå att frågor om att alla ska behandlas lika, oavsett var man kommer ifrån, religion eller sexuell läggning, har tagits upp på skolan.

Gymnasieskolans årskurs 2

Även bland de intervjuade eleverna i gymnasieskolan finns begränsad kunskap om barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen som ska finnas på skolan. Få skolor har involverat eleverna i framtagandet av planerna. Anledningen är enligt skolledarnas utsagor i samband med elevintervjuerna, att intresset är lågt hos eleverna. På vissa skolor har personalen skickat ut planen på remiss till elevrådsrepresentanter. I den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen visar det sig att eleverna ofta mest gett synpunkter på redan formulerade dokument snarare än att ha varit aktivt deltagande i utformningen av densamma.⁶⁰ I denna studie visar det sig att gymnasieeleverna även blandar ihop antimobbningsplanen, ordnings- och trivselregler med likabehandlingsplanen.

Vuxenutbildningen

Informationen från rektorerna på de besökta komvux/sfi-klasserna visar att man har tagit sig an arbetet med barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen på olika sätt. På några vuxenutbildningar har likabehandlingsplanen tagits fram av en ensam person eller en mindre grupp i personalen. På andra vuxenutbildningar har arbetet varit mer processinriktat och inkluderat olika grupper: lärare, studerande, skolledning, samverkansgrupper m.m. Det går att se ett samband mellan ett mer omfattande arbete med planen och de studerandes kännedom om både lagen och planen. På en vuxenutbildning driver jämställdhetsgruppen med rektor som ordförande numera också likabehandlingsfrågorna. Gruppen har tagit fram likabehandlingsplanen som även övrig personal och kursrådet har gett synpunkter på. Informationsmaterialet om detta har översatts till i dagsläget 18 språk. Lärare och rektorer ska informera och ha fördjupade diskussioner om likabehandlingsfrågor vid kursstart varje termin. Personalen har gjort värderingsövningar. I den här verksamheten känner de flesta studerande till lagen och uppfattar att arbetet mot diskriminering är en levande och viktig fråga i skolan. Den stora uppmärksamheten som riktas mot diskriminering uppfattar vissa studerande emellertid också som lite överdriven och t.o.m. kontraproduktiv. Så här säger en studerande: ”Och det finns sådana

60 Skolverket (2009) rapport 327.

papper [om diskriminering] överallt. Jag såg det många gånger. Jag tänkte att ska jag bli diskriminerad nu!? Alltså de överdriver.” Det finns också exempel på vuxenutbildningar där de studerande varken känner till barn- och elevskyddslagen eller skolans likabehandlingsplan men där man ändå upplever att frågor om diskriminering och relationer diskuteras i skolan. Det kan alltså bedrivas ett synligt arbete mot diskriminering utan att varken barn- och elevskyddslagen eller likabehandlingsplanen är kända av de studerande. Den parallella skolverksstudien visar också att det saknas ett intresse och ibland motivation från de studerandes sida att delta i utarbetandet av planen, i bl. a vuxenutbildningen. En orsak till det kan vara att de studerande läser under kortare tid och på distans.⁶¹

En annan tendens är att information om barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen i första hand riktas till studerande på sfi. På vissa vuxenutbildningar uttrycker de studerande också att informationen i allmänhet är dålig på komvux och sfi. Utbildningarna är splittrade och det finns inte så mycket utbyte, kommunikation eller information dem emellan. Det kan också vara ett problem att så mycket information är Internetbaserad eftersom vanan att använda Internet varierar.

Sammanfattning

Studien visar att trots att de allra flesta barnen, eleverna och de studerande är väl medvetna om värdegrundsfrågor, varav några har jobbat aktivt med dessa, verkar få av dem, att döma av deras utsagor, ha kunskap om barn- och elevskyddslagen och likabehandlingsplanen. Dessutom verkar få barn, elever och studerande ha tagit del i framtagandet av planerna inom respektive verksamhet.

Man kan konstatera att bristfälliga kunskaper om barn- och elevskyddslagen gör att barn, elever och studerande får svårt att hävda sina rättigheter.

Uppfattningar om händelser kopplade till diskrimineringsgrunderna

Religion eller annan trosuppfattning

Religion eller annan trosuppfattning är den diskrimineringsgrund som det framkommer minst om i elevernas berättelser. Ändå förekommer konflikter mellan eleverna och mellan personal och elever som har sin grund i religion, särskilt kring religiösa symboler eller matvanor, men också kring föreställningar om en religions påbud. Att döma av intervjuutsagorna är personer med en muslimsk trosuppfattning särskilt utsatta för diskriminering och trakasserier kopplat till deras trosuppfattning.

⁶¹ Skolverket (2009) rapport 327.

Kyrkliga pysselverksamheter i förskolan

Det förekommer att barn på några orter går i kyrkliga pysselverksamheter eller att någon tror eller inte tror på gud. I en förskola säger en pojke att barnen ibland pratar om gud när man säger ”fula ord”, men att fröknarna aldrig omnämner gud. Att döma av intervjuerna förekommer ingen diskriminering och trakasserier som rör religion på de besökta förskolorna.

Religiösa symbolers betydelse för trakasserier i årskurs 5

På en grundskola berättar eleverna i årskurs fem att icke-troende elever exkluderas ur en lek av troende elever. Ett annat undantag är en skola där en konflikt uppstod mellan två icke-troende flickor och en troende muslimsk flicka. Den senare menar att de förra kommer att hamna i helvetet för att de inte tror på gud. Även vissa religiösa symboler, såsom den muslimska slöjan (*hijab*), kan väcka både positiv och negativ uppmärksamhet, menar några av de intervjuade eleverna i årskurs 5. I en skola råkade en elev som bär slöja ut för spydiga kommentarer av några pojkar på skolan. Det gick så långt att en elev drog av henne slöjan, vilket gjorde flickan ledsen och lärarna arga. I ett annat fall blev en beslöjad flicka tvärtom beundrad av sina kompisar för sina fina huvuddukar.

Bråk om religioner och religiösa symboler i årskurs 8

I grundskolans senare år förekommer att religiösa uppfattningar kan ge upphov till konflikter. I en grundskola bråkar eleverna om varandras religioner. Några svenska, kristna elever uttrycker starka åsikter i fråga om religiös olikhet och menar att personer som kommer till Sverige och skryter om sitt hemland kan skapa konfliktfyllda situationer. Då blir det nästan ”religionskrig” mellan kristna och muslimer, som en elev uttrycker det. Man pikar varandra för aktiviteter som andra elever inte tillåts att göra av religiösa skäl: ”Vissa får inte dansa eller gå på disco. Då retas man med någon som går förbi discot och pekar ut den som inte får gå [oftast en muslim som de säger]. Man kallar dem musse [muslim]”. I en annan skola menar eleverna att det förekommer verbala trakasserier mellan judar, muslimer och kristna. Man hävdar att den egna religionen är bäst och överordnad den andra.

I ytterligare en annan skola raljerar ett gäng svenska pojkar framför allt om islam och påstår till exempel att det är en våldsam eller dålig religion. De driver också med muslimska elevers firande av ramadan och gör sig löjliga över namnet ”ramadan”, allt för att verka coola, menar de intervjuade eleverna. Det sker både på och utanför lektionstid. Det förekommer också att muslimska flickor som bär sjal blir trakasserade av icke-religiöst utövande svenska elever. Det gäller även elever som tillhör kristna samfund. En flicka som tillhör ett kristet samfund där födelsedagar inte firas berättar att hon har blivit trakasserad för

detta av sina klasskamrater. Hon tror att trakasserier beror på att hon bryter mot normen att fira födelsedagar och betraktas som en avvikare av de andra eleverna.

Genus betydelse vid religiösa trakasserier i årskurs 8

På en av de besökta skolorna tillhör majoriteten av eleverna ett kristet samfund. Där är det, tvärt emot den sekulariseringsnorm som dominerar i andra grundskolor, deras normer kring genus och sexualitet som dominerar skolan. Det påverkar andra elever på skolan som inte tillhör samfundet, särskilt flickorna. Normerna gäller klädval, användandet av smink och smycken. Flickor som inte tillhör samfundet har blivit utsatta för regelrätta kroppsliga trakasserier i form av att de till samfundet hörande flickorna har försökt att slita av de förra örhängena på rasterna. Skälet till detta är att de troende menar att man inte ska ha något som gud inte har skapat. Att använda mascara kan till exempel leda till verbala trakasserier av typen: "Du är så svart runt ögonen att det färgar på ditt samvete". Det betyder att man ljugar och så. Man blir en dålig tjej och ses som annorlunda", förklarar en elev, som inte tillhör samfundet. "Det är som att de försöker att ändra på oss, men är man tillräckligt stark så slutar dom. Så var det i alla fall med oss", säger en annan. De pratade också med mentorn som i sin tur talade med föräldrarna och andra lärare, vilka i sin tur såg till att trakasserier upphörde. Flickorna har fortsatt att bära örhängen och smink.

Enligt de intervjuade eleverna på samma skola verkar det som att flickorna på den här skolan är mer utsatta än pojkar för strikta utseende- och genusnormer. Normer kring sexualitet, framför allt att inte ha sex före äktenskapet, påverkar emellertid även pojkarna på samma skola. Sex i största allmänhet verkar vara ett laddat ämne bland eleverna på skolan, vilket kan påverka undervisningen i frågor om sexualitet, berättar skolpersonal. På en annan skola används religion som ett slagträ i kraftmätningen framför allt mellan pojkar rörande deras olika religiösa tillhörigheter. Med andra ord kan genus vara en betydelsefull komponent vid trakasserier baserade på religion.

Slöjan, grisköttet och näsan: religiösa kopplingar i sår- och gymnasieskolan

När det gäller diskriminering eller trakasserier på grund av religion bland sårskoleeleverna har det kommit fram ytterst lite i elevintervjuerna. I en skola berättar eleverna att en flicka blir retad för att hon stammar. Flickan är också den enda på skolan som bär slöja, men eleverna är osäkra på vilken betydelse det hade för att hon retas. Det verkar handla om en samvariation av olika faktorer som förstärker varandra. Så här säger eleverna: "En blev retad för att hon stammar när hon pratar. Det var elakt. De sa till henne att hon inte kunde prata, att hon var handikappad. Men hon stammar knappt alls, det är ju det roliga". De fortsätter:

När hon blir arg blir hon jättearg. (...) Hon hörs över hela skolan. Och så bär hon ju slöja också för sin religion och då sa de att de skulle dra av henne den, så då blev hon rädd. Hon sa att hon skulle gå hem, att hon inte orkade med skolan längre. Hon är den enda på skolan som bär slöja. Men ingen säger något om slöjan.

[Intervjuaren: tror ni att det spelar någon roll?]

Det är ju hennes religion. Vet inte om det spelar roll för att hon blir retad.”

Religion utgör heller inte i gymnasieskolan, enligt elevernas utsagor, något egentligt skäl till diskriminering. Det förekommer enligt de intervjuade eleverna några enstaka kommentarer om muslimer som fastar och äter griskött. En flicka talar om att hon blir kallad ”jävla jude” på rasterna av muslimska elever från arabvärlden: ”du har stor näsa och du är jude”. Vaktmästaren på skolan har sagt till dem så att de upphört med tillmälena. Själv kallar hon sig ”blatte”: ”Jag är ju blatte, men min mamma är en svensk blondin.” Religiositet förknippas också med etnisk tillhörighet, åtminstone att döma av de uttalanden som förekommer i studien.

Okunskap om islam på komvux och sfi

Sammansättningen av studerande på komvux och sfi är ur flera aspekter mer heterogen än i grund- och gymnasieskolan, avseende både de studerande och lärarnas ålder, etniska och religiösa tillhörighet samt språk. Detta återkommer de studerande ofta till i intervjuerna som någonting positivt. Den brokiga sammansättningen till trots finns många gemensamma nämnare. De flesta studerande har själva valt att studera på komvux med målet att läsa vidare för att komma in på arbetsmarknaden eller som ofta är fallet på sfi, så är de mer eller mindre tvungna att läsa vidare.

Religion och tro är ett ämne för diskussion mellan de studerande, i synnerhet islam och kvinnosynen inom islam. Det finns en stor okunskap om islam, enligt de intervjuade personerna, vilket också kan leda till konflikter. Religion och religionstillhörighet verkar vara betydelsefullt på flera av utbildningarna. Det gäller att positionera sig genom vilken religion man bekänner sig till. Det händer att studerande får frågor på raster och i matsalen om vilken religion de tillhör. Vissa elever har upplevt att inte vara troende eller religiös betraktas som udda av de troende.

En studerande har dock av läraren nekats ledighet under ramadan sista dag bajram, då man är ledig i muslimska länder. En annan kvinnlig studerande har erfarenhet av att en lärare har ifrågasatt hennes rätt att bära sjal. Samtidigt försöker verksamheterna på olika sätt anpassa sig och möjliggöra för elever att följa religiösa seder och bruk. Exempel på detta är att muslimska personer får speciell mat.

Sammanfattning

I grund-, sär- och gymnasieskolor verkar sekularisering vara en dominerande norm, dvs. att vara i avsaknad av religiös tro och utövande anses som normalt och att vara religiöst troende och aktiv som avvikande. Ett undantag från den icke-religiösa normen var en av de besökta grundskolorna där de kristna eleverna som tillhörde ett samfund i de senare årskurserna dominerade i antal och satte agendan för hur framför allt de andra flickorna fick lov att se ut och agera. Där kopplades sålunda de religiösa konflikterna samman med genus och närmare bestämt med femininitetskapande. Även fördömandet av utom-äktenskapligt sex och homosexualitet formade det sociala klimatet på skolan och kunde skapa konflikter som utmynnade i verbala och fysiska trakasserier mellan eleverna. Att döma av de studerandes berättelser verkar sekulariseringsnormen utmanas på komvux/sfi i och med att de studerande har varierande religiös och etnisk tillhörighet.

Fördomar om judendomen och islam visar sig också i berättelserna. Det kan också leda till trakasserier inom verksamheterna där man kopplar samman till exempel utseende med religion. I ett fall förknippades judendom med att ha ”stor näsa”. Religiösa symboler kopplade till islam; att bära slöja, fira ramadan och inte äta griskött kan leda till trakasserier mellan eleverna inom flera av verksamheterna, främst grundskolans årskurs fem och åtta. Att elever inte tillåts gå ut på disco på kvällen för att de är muslimer, är en föreställning som råder bland somliga icke-muslimska elever i grundskolan. En annan är att islam är en våldsam och dålig religion. På komvux/sfi framkommer att konflikter kan uppstå i diskussioner om föreställningar om kvinnosynen inom islam. Dessutom har det förekommit att elever nekats att vara lediga av sina lärare under firandet av ramadan på komvux/sfi, vilket kan tolkas som diskriminering på grund av religion.

Etnisk tillhörighet

Vit svenskhet tas för given som en utgångspunkt i intervjuerna och verkar också utgöra normen på skolorna. Graden av svenskhet kopplas framför allt till utseendet, hur väl man behärskar svenska språket och föreställningar om etniskt ursprung. Språkkunskaper graderas efter ”oren” och ”ren” svenska, men ger inte på samma sätt som utseende och föreställningar om etniskt ursprung upphov till trakasserier inom samtliga av verksamheterna. Däremot kan främlingsfientlighet och rasism liksom politiska konflikter utomlands leda till verbala och fysiska konflikter, särskilt bland pojkar.

Utseende och dofter

Etnisk tillhörighet kopplar förskolebarnen och eleverna i årskurs fem bland annat till utseende, såsom färgen eller formen på håret/ögonbrynen liksom

hudfärgen. I en intervju talar en flicka från ett land i Mellanöstern om färgen på sitt skinn som en möjlig orsak till att bli särbehandlad, dock främst utanför förskolan. Genom att dra upp tröjarmen på sig och sin kamrat från ett land i södra Europa, visar hon upp att de hade "samma hudfärg som en svensk", dvs. vit hy och att de därmed undgår att bli trakasserade.

I årskurs fem på en av de besökta skolorna berättar elever om en pojke från Thailand som blir retad för sitt utseende på den i övrigt svenskdominerade skolan. En flicka som är "väldigt vit" [ljushyllt] blir också retad. Att "se kinesisk ut" uppger eleverna som ett annat exempel på anledningar till trakasserier. Ett ytterligare exempel på det är en elev vars mor är född i ett afrikanskt land. Flickan har tidigare, på en annan skola med mestadels vita svenskar, blivit kallad för "neger", i nedsättande ordalag av andra elever. På sin nuvarande skola där elever med olika etniska tillhörigheter går har hon aldrig blivit retad för sin hudfärg.

Liksom i förskolan och bland elever i årskurs 5 delar de intervjuade svenska eleverna i årskurs 8 in personer med utländsk bakgrund efter hudfärg. "Blatte" kallas de som är "mörkare än oss [vita, blonda svenskar] och som har mörkt hår", förklarar två blonda svenska elever. "Neger" kallas människor med svart hudfärg. Man måste också vara född eller ha ursprung i annat land för att kallas "blatte", menar de. Det händer också att man baktalar folk på grund av hudfärg: "ja men kolla negern" om en svart person, så att de blir sårade. I en skola finns ett gäng pojkar som systematiskt ger sig på två svarta elever utanför lektionstid och kallar dem "neger". Eleverna har blivit ledsna och upprörda och gått till läraren och beklagat sig. Det har lett till att trakasserier av just de eleverna har upphört.

På en gymnasieskola uttrycker några svenskfödda elever fördomar om att "araber luktar illa" och inte använder parfym.

Vissa berättelser av studerande på komvux och sfi antyder att etnisk tillhörighet spelar roll för elevernas självbild och för vilka möjligheter man upplever sig ha i skolan och i livet. I en intervju berättar eleverna att man på sfi har haft till uppgift att presentera sig själv. Istället för att göra det hade en kvinnlig elev talat om sin önskan att vara blond och blåögd. Klasskamraterna tolkade detta som att kvinnan kände sig utsatt och diskriminerad till följd av sitt utseende.

Kunskaper i svenska

Bristfälliga språkkunskaper i svenska kan leda till att man blir utanför och retad i förskolan och i årskurs fem. I en skola berättar de intervjuade eleverna om en flicka från Tyskland som blir retad bl.a. för att hon inte kan prata så bra svenska.

Kunskaper i svenska och eventuell brytning avgör, enligt eleverna, om man kallas för "blatte". På en gymnasieskola diskuterar eleverna svenskhet i termer

av språkkunskaper. Om man talar ”ren” svenska, så blir man betraktad som mer svensk än om man talar ”oren” svenska med hänvisning till brytning.

Flera studerande i komvux/sfi lyfter också fram bristande språkkunskaper i svenska som skamfullt och som en anledning till baktaleri.

En person blev klankad på för att hon inte kunde prata ordentlig svenska vid redovisningar. Nog för att hon var ledsen för det, men...alltså på ett sätt var det ett problem att arbeta med den här tjejen när hon inte kunde säga ett ord på svenska trots att vi visste att hon kunde, och det blev ju ett problem för oss då att hon liksom bara flöt med på våra redovisningar medan vi fick svara på frågor och så fick hon ändå dela betyget med oss.

”Svartskalle”, ”blatte”, ”neger”, ”svenne”, ”vitlök”, ”viting”...

På många grundskolor florerar en begreppsapparat som av personalen och andra vuxna skulle kunna, och ibland uppfattas, som främlingsfientlig och rent av rasistisk. Enligt eleverna är denna jargong särskilt utbredd på de skolor där många elever med utländsk bakgrund går. Tillmälen såsom ”svartskalle”, ”blatte”, ”neger” eller ”svenne”, ”vitlök”, ”viting” kan ha rasistiska innebörder, men förståelsen av dessa begrepp är beroende av i vilken kontext de förekommer, menar eleverna. Om de inblandade parterna delar samma uppfattning om betydelsen av uttrycket i just det sammanhanget, behöver det inte innebära ett stigma eller vara ett uttryck för marginalisering. ”Blatte” kan liksom ”neger” också användas på skoj, som ett tilltalsord kamrater emellan, särskilt bland pojkar, menar intervjupersonerna.⁶² De anser att dessa nyanser är något eleverna väl känner till, medan lärare tenderar att ha en mer entydig förståelse av användandet av vad de benämner som ”fula ord”. I en skola arbetar personalen också aktivt för att stävja användandet av s.k. ”fula ord” av ovan nämnda typ. Eleverna uppfattar att skolpersonalen inte inser betydelsen av kontexten, dvs. vem som säger vad, hur och när, vilket enligt intervjupersonerna avgör ordens effekter.

Främlingsfientlighet, rasism hör också samman med föreställningen om att vit svenskhet blir en underförstådd norm inom de flesta verksamheterna. ”Svenne”, ”viting”, ”vitlök” associeras både till utseendet, dvs. att vara vithyad och till beteendet. Att framstå som en ”riktig” ”svenne” eller att uppfattas av andra som ”svennig”, dvs. som alltför svensk är inte alltid positivt. Det kan snarare uppfattas som att man är alltför försiktig och lagom, något som framför allt inte verkar särskilt populärt bland pojkar i årskurs 8.

Etniska spänningar bland pojkar

I en besökt kommun lever flera nationella minoriteter: tornedalingar/Sverigefinnar och samer. Några egentliga upphov till konflikter mellan grundskoleeleverna baserade på spänningen mellan dessa minoriteter framkommer inte i våra

⁶² Jfr Jonsson (2007).

intervjuer. Däremot kan de icke-samisktalande eleverna känna sig exkluderade när de samisktalande lärarna talar samiska med eleverna: ”Det finns få samiska elever, så talar de [lärarna] ändå samiska som om det vore jättemånga samiska elever. Man vet ju inte vad de säger. De kan ju säga vad som helst”, säger en icke-samisk talande elev. På en annan skola i samma kommun förekommer enligt de intervjuade eleverna, en negativ jargong bland pojkarna om flyktingar och invandrare. En pojke menar att det också finns ”mininazister” bland främst pojkarna på skolan som inte gillar ”invandrare”. Pojkarna är ute på fotbollsplanerna och slåss på helgen, påstår de intervjuade pojkarna. Det är särskilt pojkar som blir hotade och som hotar andra, enligt eleverna på samma skola. Intervjupersonerna uppfattar att rastvakterna och fritidspersonalen inte har så stor koll på vad som händer eleverna på skolan.

I grundskolor där den etniska variationen bland eleverna är stor förekommer, enligt eleverna, sällan konflikter baserade på etnisk tillhörighet. Att döma av de intervjuade elevernas utsagor i årskurs 8, förefaller etniska spänningar däremot vara vanligare på skolor där en minoritet av eleverna har utländsk bakgrund. I en av de besökta skolorna beskriver de intervjuade eleverna i årskurs 8 att det råder en främlingsfientlig stämning mellan svenska elever och elever med utländsk bakgrund. Det förekommer verbala trakasserier mellan eleverna koplade till etnisk tillhörighet, främst utanför lektionstid, på raster, i korridorer, omklädningsrum, på skolgården och matsalen. Det kan börja med att en svensk elev kallar en person med utländsk bakgrund för ”blattejävel” som i sin tur kallar den svenska eleven för ”svennejävel”. Dessa verbala trakasserier kan också eskalera i fysiskt våld, främst mellan pojkar. Ett exempel på det är en elev med utländsk bakgrund som blev misshandlad av en svensk elev efter skoltid i närheten av skolan. Enligt de intervjuade eleverna föranleddes slagsmålet av att den förstnämnda pojken, som de beskriver som kaxig, irriterande och jobbig, tagit den svenska pojkens flickvän på bröstet. Den svenske pojken och hans kompis blev arga och hoppade på den förstnämnda pojken i anslutning till skolan och slog honom. Den svenska pojken blev polisanmäld, vilket enligt eleverna vid intervjutillfället ännu inte lett till någon påföljd för pojken.

Det kan uppstå konflikter mellan elever som har sitt ursprung i politiska motsättningar i andra länder. I de fallen används etniskt ursprung med avsikt att trakassera den andra personen, ibland med och ibland utan framgång. En kurdisk pojke berättar att han blev ledsen när några pojkar i klassen trakasserade honom och sa att kurder inte har något land. En annan intervjuad elev som har kurdisk bakgrund tar däremot inte åt sig: ”De brukar säga att ’åh du är kurd, ni kurder har inget land’. Det är det första de säger om man är kurd. Nu har de börjat fatta att jag inte bryr mig om dom.” En intervjuad serbisk pojke berättar hur han stötte på en kosovoalbansk pojke som försökte provocera honom att börja slåss. Den serbiske pojken nappade inte på erbjudandet om slagsmål,

så ingenting hände. ”Det har funnits etniska kränkningar och sådant kan man inte göra så mycket åt, för det beror på nationer. Kanske kosovoalbaner inte gillar serber på grund av kosovokonflikten?”, reflekterar den serbiske pojken. Det verkar som att de flesta av de intervjuade eleverna känner sig ganska främmande inför konflikter som pågår i en annan del av världen. Det framstår i en del fall inte som så relevant eller effektivt att använda dessa konflikter om man vill trakassera någon.

Det finns också en uppfattning bland eleverna att det är mestadels pojkar som trakasserar andra elever av båda könen på grund av etnisk tillhörighet. I en grundskola har det bl.a. förekommit att några svenska pojkar har skickat rasistiska sms-meddelanden till en flicka med utländsk bakgrund. Händelsen blev polisanmäld och sms-meddelandena har upphört.

När etnisk tillhörighet omnämns bland särskoleeleverna verkar det samverka med andra faktorer. Av intervjuerna att döma verkar det mestadels handla om pojkar som både blir utsatta och utsätter andra för negativa tillmälen som kan kopplas till etniskt tillhörighet. I ett fall handlade det om en pojke som är mörkhyad och (även) homosexuell. Han brukar enligt de intervjuade eleverna retas av andra elever på bussen och kallas ”Jävla negerbög” och ”dra hem jävla negerbög”. I ett annat fall retas en pojke med utländskt namn för sin övervikt och för hur han luktar. En annan pojke i obligatoriska särskolan med utländsk bakgrund har blivit illa behandlad av andra elever:

De har slagit och puttat honom och sådant. Han är annorlunda, han kommer inte härifrån [Sverige]. Alla stänger datorn för honom när han sitter med datorn. Jag tror att lärarna säger till dom [som gör det]. För det är ju klart man säger ju till. Och så har alla varit jättesnälla mot honom sen dess. Han pratar bara engelska.

I gymnasieskolan har konflikter kopplade till etnisk tillhörighet, som har eskalerat i fysiskt våld, också främst mellan pojkar. Det sker i korridorer och matsalar där de möts. I en skola reflekterar några pojkar på byggprogrammet öppet kring fördomar om etnicitet och religion på sin skola, att de kan bli argare om till exempel en, som de uppfattar det, icke-svensk tränger sig förbi i matkönen in till matsalen än om en svensk tränger sig före.

På en av de andra besökta gymnasieskolorna förekommer regelrätta verbala trakasserier baserade på etniska motsättningar mellan pojkarna på energi- och fordonsprogrammen. På fordonsprogrammet går mest svenskar och på energi går fler elever med utländsk bakgrund, enligt de intervjuade eleverna. Bråken yttrar sig i en ömsesidig nedvärdering av programmen. Enligt de svenska eleverna på fordonsprogrammet kan bråk uppstå när ett par pojkar med utländsk bakgrund börjar reta fordons eleverna när de har overallen på sig i matsalen.

”Fy fan vad det luktar diesel”, kan en kommentar låta. Då svarar en av fordons-eleverna: ”Hellre lukta diesel än avlopp” och så kan det pågå mellan

eleverna på de olika programmen. En av de intervjuade eleverna som går på fordonsprogrammet menar att det fysiska våldet ligger latent: ”Det kommer kanske att smälla”, som han uttrycker det. En pojke med utländsk bakgrund på skolan kallade några svenska elever för: ”jävla bonnar”, vilket en svensk pojke vi intervjuar reagerar kraftigt på:

De tror att de kan göra vad de vill. Är de ett gäng är de häftiga som fan. Träffar man dem själv så är de inte så kaxiga. Säger de någonting till mig så säger jag någonting om invandrare tillbaka: `Packa ner era bananlådor och skicka hem till er. Ni har inte här att göra. Skaffa er ett jobb istället för att springa runt och slåss och kränka andra människor. Ni gillar ju inte när vi kränker er.

Etnisk homogenitet versus etnisk heterogenitet i gymnasieskolan

En föreställning som några av de svenska gymnasieeleverna i norra Sverige gav uttryck för var att elever på religiöst och etniskt heterogena skolor i södra Sveriges förortsområden skapar mer konflikter än på homogena ”svenska” skolor.

Vår studie visar tvärtom att eleverna i grundskolor som är etniskt och religiöst blandade uppfattar att religion och etnicitet inte blir så framträdande grunder för trakasserier på just deras skolor. ”Alla är svartskallar på skolan, så vad är poängen”, som en elev med utländsk bakgrund uttrycker saken.

Det finns också en uppfattning bland somliga elever att det småskaliga samhället och den etniska homogeniteten på platsen borgar för en bättre stämning på skolan, dvs. att elever inte trakasserar varandra lika frekvent i sådana miljöer. Samtidigt uppfattar vissa elever den sociala kontrollen från lärare i små skolor som besvärande. I en liten kombinerad grund- och gymnasieskola med en etniskt homogen samling svenska elever uppfattar de intervjuade eleverna just närheten till lärarna som problematisk. Flera av elevernas föräldrar känner lärarna väl och några umgås till och med privat, vilket gör att lärarna har stor kännedom om vad eleverna gör på fritiden. Eleverna upplever att lärare därför ibland överskrider gränsen för elevernas integritet och lägger sig i för mycket i elevernas privatliv och deras livsstil.

Fördomar på komvux/sfi

Diskriminering och trakasserier på grund av etnisk tillhörighet är enligt eleverna i vår undersökning inte särskilt vanligt inom komvux och sfi. Det händer dock att man talar illa om nyanlända invandrare, menar studerande på en vuxenutbildning. På en annan vuxenutbildning reagerade de studerande på att en lärare hade gjort generaliserande uttalanden om ”latinska män”. Det förekommer också baktaleri om sfi-studerande som anses stökiga i ytterligare en annan verksamhet.

De flesta studerande har stort förtroende för sina lärares och rektors förmåga att hantera diskriminering med etniska förtecken, främlingsfientlighet och rasism. Det finns också exempel på hur vuxenutbildningen arbetar för att markera vilken värdegrund man vill värna till exempel vad gäller språkbruk. En studerande frågade vad ”negro” betyder och läraren svarade att ”negro” är ett engelskt ord som användes för slavar i Amerika och att det inte används. Den här typen av markering uppskattar intervjupersonerna.

Sammanfattning

Etniska konflikter utmynnar, enligt elevernas utsagor, främst i verbala trakasserier som utförs av pojkar och drabbar nästan uteslutande pojkar. Dessa verbala trakasserier kan eskalera i fysiskt våld både inom grund-, sär- och gymnasieskolan. Där kan de inledande fraserna: ”jävla neger” vara början till ett slagsmål. Särskilt tydligt blir det på de yrkesförberedande programmen på vissa gymnasieskolor med pojkar med utländsk bakgrund och andra program som domineras av svenska elever. Där kan våldet ligga på lur som en möjlig effekt av de verbala trakasserier, menar eleverna. Det händer också att pojkar ur olika etniska grupper bråkar med varandra och rangordnar varandras etniska tillhörigheter olika. Trakasserier kan kopplas till främlingsfientlighet och rasism i form av tillmälen och politisk ideologi. På en grundskola finns ”minnazister” som enligt de intervjuade personerna uttrycker främlingsfientliga åsikter om flyktingar och invandrare och de trakasserar också personer fysiskt. Även politiska konflikter i andra länder och kulturellt och nationellt ursprung kan ge upphov till konflikter som kan utmynna i trakasserier i grund- och gymnasieskolan. Fysiska trakasserier sker främst mellan pojkar. Att döma av intervjuutsagorna utsätts inte flickor för fysiska trakasserier kopplat till etnisk tillhörighet. I enstaka fall utsätts de för verbala trakasserier med kopplingar till etnisk tillhörighet.

En persons etniska tillhörighet behöver inte vara den utlösande faktorn som utmynnar i trakasserier. Det kan vara ett av flera skäl till varför personen trakasseras eller undgår att bli trakasserad av andra personer, vilket flera av våra exempel visar. Att vara särskilt talangfull och socialt begåvad kan också bidra till att höja en elevs status oavsett hudfärg, språkkunskaper eller föreställningar om etniskt ursprung.

I stort sett samtliga berättelser vittnar om att vithet och svensketsnormen dominerar verksamheterna. Flera grund- och gymnasieelever uttrycker att utseendet kan vara avgörande för huruvida de passerar som svensk eller inte och att just detta kan ha betydelse för om en elev diskrimineras eller trakasseras. Visserligen har kategorin ”viting” eller ”vitlök” med syfte på en vit person inte alltid en positiv klang grund- och gymnasieeleverna emellan. Vit förblir ändå ett slags osynlig färg som tas för given som normen i verksamheterna, vilket

visar sig både i för-, grund-, sär- och gymnasieskolan samt vuxenutbildningen.⁶³ En icke-vit person kategoriseras av intervjupersonerna som "svartskalle" eller "blatte", vilket syftar på en person med mörkt hår och mörk hy, och "neger", som syftar på en person med svart hudfärg. Kategorierna "blatte" och "neger" kan visserligen användas vänskapligt kamrater emellan, men kan också upplevas som sårande tillmälen beroende på vem som använder uttrycket. I en skola använde svenska blonda elever dessa uttryck nedsättande om andra nyanlända utländska elever. Även i särskolan händer det att någon elev har tilltalats "negerbög", dvs. att sexuell läggning kopplas till svart hudfärg och att det har uppfattats som nedsättande av den tilltalade. Vem som säger vad till vem och hur det sägs, dvs. *ton och situation* är avgörande för om någonting uppfattas som kränkande eller inte.

En aspekt som framkommer i denna studie är att eleverna i grundskolor som är etniskt och religiöst blandade uppfattar att etnicitet inte blir så framträdande grunder för trakasserier på just deras skolor. På mer etniskt homogena skolor, där det finns en minoritet av elever med utländsk bakgrund förekommer däremot, enligt intervjupersonerna, trakasserier på grund av etnicitet. En tolkning kan vara att man i etniskt homogena skolor har svårare att acceptera etniska variationer och att dessa trakasserier därför uppstår.

Funktionshinder

Funktionshinder är ett svårt begrepp som särskilt förskolebarnen och grundskoleeleverna inte kan relatera till, varför intervjuaren valde att använda begreppet handikapp. Även det visar sig vara svårbegripligt för de allra flesta av de intervjuade förskolebarnen, som relaterar handikapp till katter och kappor. Funktionshinder är heller inte ett begrepp som eleverna i årskurs fem använder. Däremot aktualiserar både särskoleeleverna själva och eleverna i årskurs 8 och år 2 i gymnasieskolan särskoleelever som särskilt utsatta för trakasserier på grund av sin funktionsnedsättning.⁶⁴

Förskolebarnens syn på funktionshinder

I de fall det finns barn med funktionsnedsättningar i förskolan beskriver förskolebarnen det som en relativt oproblematiske del av sin vardag. Det framkommer inga exempel på diskriminering eller trakasserier kopplat till funktionshinder i intervjuerna med förskolebarnen. På en förskola finns en döv pojke, som bar-

⁶³ Dyer (1997).

⁶⁴ Begreppet funktionsnedsättning används i resultatredovisning och analys då Socialstyrelsen rekommenderar att den termen används för att beskriva "en nedsättning av fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsförmåga. Begreppet funktionshinder däremot definierar Socialstyrelsen som "en begränsning som en funktionsnedsättning innebär för en person i relation till omgivningen. Exempel på begränsningar är svårigheter att klara sig själv i det dagliga livet och bristande delaktighet i arbetslivet, i sociala relationer, i fritids- och kulturaktiviteter, i utbildning och i demokratiska processer. Det handlar framförallt om bristande tillgänglighet i omgivningen". (Se Socialstyrelsen <http://app.socialstyrelsen.se/termbank/> (2009-01-15).

nen talar om på ett odramatiskt sätt. På en annan förskola omnämner barnen ett annat barn som handikappat på ett sådant sätt att denne ofta ”är dum” och säger ”fula saker”, vilket de tycker är besvärande.

Funktionshinder och utanförskap i årskurs fem

De intervjuade eleverna i årskurs fem talar om handikappade vilket innefattar både fysiska och psykiska funktionshinder.⁶⁵

Å ena sidan beskriver några elever funktionshinder som en (fysisk eller psykisk) sjukdom och sjuka människor retar man inte. Vissa funktionsnedsättningar, till exempel dyslexi, skämtar man heller inte gärna om, enligt några elever i årskurs fem. Å andra sidan tar de avstånd från en pojke i särskolan som inte ”har alla hästar hemma”, som en intervjuad elev uttrycker det. Han cyklar och låtsas att det är en moppe medan han utstöter brum ljud, något de intervjuade eleverna finner märkligt.

Fysiska funktionshinder kan bidra till att elever hamnar utanför, menar några av de intervjuade eleverna. I en skola uppfattar de att en elev med bland annat muskelsvaghet isoleras socialt från resten av klassen på grund av sin funktionsnedsättning. Inom lagsporter på idrotten blir det extra tydligt, då de andra i klassen inte passar till henne lika ofta som till andra. Hon får heller inte vara målvakt som hon vill. Samtidigt beklagar sig eleverna att flickan trots sin muskelsvaghet envisas med att delta på till exempel fotbollen. Det resulterar i att hon ”förstör spelet”, menar de, genom att ta bollen och skjuta bort den ur spelet. Att hon dessutom ser annorlunda ut, eftersom hon är kortare än alla andra fastän hon är äldre än dem, då hon gått om ett år i skolan, ger också upphov till att hon blir retad och utanför, tror eleverna.

I grundskoleelevernas berättelser framkommer att elever i särskolan och elever i specialklasser hamnar utanför skolgemenskapen. Särskoleklasserna är ofta lokalmässigt skilda från resten av klasserna på skolan, vilket kan leda till att kontakterna mellan eleverna som går där och i den övriga skolan blir bristfälliga, menar eleverna i årskurs fem. Särskoleeleverna blir också lätt socialt isolerade och håller sig för sig själva. I en grundskola kallas en specialklass för ”lila gruppen” och alla som går där kallas för ”lila barn”. Några av de intervjuade eleverna ifrågasätter att somliga elever går i särskolan då de inte uppfattar att dessa avviker från dem själva. Genom att placera elever i specialverksamhet förstärker man en persons utanförskap, menar de intervjuade elvaåringarna. De som istället inkluderas i klasser blir mindre retade, anser de.

Eleverna blir uppdelade i kategorier som samlas i olika verksamheter i skolan. Elever med funktionsnedsättningar särskiljs och placeras i vissa fall i särskilda grupper som på de besökta skolorna verkar vara isolerade från resten av verk-

65 Handikappad är också ett begrepp som intervjuaren sedan använder. Se intervjuguiden i bilaga 5.

samheterna i skolan. Grundskoleeleverna i årskurs fem beskriver ibland att elever i de ordinarie klasserna retar elever i särskolan eller specialklasser eller att eleverna där själva retar elever i de ordinarie klasserna. Det verkar finnas få positiva möten och mötesplatser mellan elevkategorierna.

Tvetydiga bilder av trakasserier kopplat till funktionshinder i årskurs 8

De intervjuade eleverna i årskurs 8 ger en tvetydig bild av hurvida trakasserier sker av elever med funktionshinder på deras skola. Å ena sidan berättar de att särskoleeleverna är undantagna från trakasserier för att det är tabu, som en elev uttrycker det när hon beskriver elever i särskolan: ”Ingen är elaka mot dem. Det är tabu att kränka dem. De har alltid läraren med sig. Man skulle inte ha gjort det i alla fall [även utan läraren]. Det känns dumt och det känns elakare. De har ju det [funktionsnedsättningen] på riktigt”. En annan elev menar att en rullstolsburen elev på skolan är för liten åldersmässigt för att ge sig på: ”Hon är ingen att hoppa på. Man går inte på en sådan liten”. ”De är ju snälla. Det är ju inget fel på dem. Man kan ju prata med dem också. De sätter inte emot någonting heller”, säger en tredje.

Å andra sidan framkommer i andra elevers berättelser att det faktiskt förekommer både verbala och fysiska trakasserier av elever med funktionshinder på de besökta grundskolorna. Särskoleelever tycks vara särskilt utsatta för trakasserier av andra elever. Påhoppningen kan antingen vara fysiska: att någon till exempel sätter krokben på en elev i korridoren där inga lärare befinner sig. Ännu vanligare är verbala trakasserier, att man till exempel skrattar åt särskoleeleverna och kallar dem ”jävla sårbara” eller ”sår” eller ”vad ful du är”. Man kritiserar deras utseende, hur de rör sig och hur de låter. ”Kolla cp:n som går där borta, helt jävla puckad” kan det låta. En pojke gör mycket ljud, härmar elever och andra elever tycker att det låter roligt. ”På en konsert så var hela publiken tyst och så kunde man höra den personen då. De skrattade åt honom och så. Det var flera som sa ifrån, att det är synd om pojken”.

En plats där eleverna tycks vara särskilt utsatta är den gemensamma matsalen där eleverna möts. ”Många stör sig på att vi äter i samma matsal och att de [särskolans elever] sitter och dreglar när de äter, men det kan ju inte dom rå för”, säger en elev. ”Man vänjer sig, tycker jag”, säger samma elev. En elev berättar att när en flicka från särskolan ramlade i matsalen började alla skratta. Hon hade problem med benen, så hon vingla lite och ramlade. ”Ingen sa något trots att det satt flera lärare där.”

Det händer också att särskolebarn baktalas och att andra elever skrattar bakom ryggen på dem. De upplevs som ”roliga”, konstiga eller som äckliga personer. ”Jättemånga tycker att de är äckliga så de hoppar undan när de kommer”, säger en elev, men tillägger också att: ”I Friends tycker vi inte att det är äckligt.” De har också diskuterat detta med särskoleelevernas lärare. Eleverna förklarar

också att många elever är rädda för "särbarnen": "I början när man kom hit så tänkte man: "Wow hur ser hon ut egentligen, men nu är det mer vanligt."

En annan elev berättar att de skulle göra sin prao i särskolan i sjuan, men ingen ville göra det. "Det blir liksom att de inte är likadana [som elever utan funktionsnedsättning]".

Särskoleelevernas erfarenheter av diskriminering och trakasserier

Att vara en särskoleelev innebär enligt de intervjuade särskoleeleverna, att man löper en ökad risk för att bli utsatt för diskriminering och trakasserier av olika slag, just för att man går i särskolan. Det framkommer i intervjuerna med särskoleeleverna. Särbeteckningen blir i sig ett stigma. Utsattheten förstärks även för andra typer av skällsord och trakasserier utifrån elevernas position som särskoleelev. Så här uttrycker sig en elev:

Det händer varje dag [att man blir retad]. Ute på rasten och i korridorerna på högstadiet. På väg till syster Monika på andra plan, i korridoren så händer det också att man blir kallad "bö", "lebba", "cp", "vad tjock du är", "är du ihop med honom" eller. Man kan säga att de styr en hel del över oss.

Andra kommentarer om elever med svårare, mer synliga eller märkbara funktionshinder är ord som "mupp", "cp-skadad", "cp-unge", "damp-unge", "adhd-utbrott". Elever som sticker ut och är utåtagerande, okontrollerade eller på andra sätt störande ("han går iväg och gör konstiga ljud", "hon skriker mycket", "han är högljudd och okontrollerad") framstår som en grupp som riskerar att utsättas för trakasserier av andra elever. Att visa känslor gör att man blir ännu mer utsatt, menar eleverna. På så sätt blir det lätt en ond cirkel där en elev som reagerar genom att bli upprörd, ledsen och irriterad ger de som trakasserar nytt bränsle och så fortsätter trakasserier. Det förekommer också att elever tycker att om man betar sig störande och blir mobbad för det så får den eleven skylla sig själv. Trakasserier ses som mer självförfällade.

I skolor med endast särskoleelever tar även elever själva avstånd från dem som upplevs vara ännu mer utvecklingsstörda än dem själva. Så här säger en flicka:

Jag själv blir ganska irriterad när en del elever, när dom träffar dom som har svårare handikappade så vill dom inte prata med dom och liksom kan sitta och säga att dom ser så löjliga och konstiga ut och så. Och dom har väl lika stor rätt till samhället som vi har?

En del av eleverna uttrycker att de skäms för att de går i särskolan, men det finns också elever som är stolta över sin skola. I några av skolorna förefaller också trivseln och stämningen vara bättre, trots att det förekommer trakasserier. Ur elevernas utsagor kan man utläsa att det handlar om att skolan är bra på att

se elevernas utsatthet och att snabbt hantera och reda ut saker som händer. Närvarande rektorer, lärare och assistenter står för en grundtrygghet som borgar för bättre trivsel och stämning i klassen: ”Bäst med lärarna är att de lyssnar på en, att de förstår en. Man kan känna sig trygg på den här skolan.”

Elevernas berättelser tyder också på att motsatsen förekommer, dvs. att diskriminering och trakasserier bortförklaras, förminskas eller negligeras av lärare eller annan skolpersonal. Eleverna kan bli uppmanade att ignorera det som hänt och ”gå vidare”. I den situationen lämnas eleverna ensamma att hantera situationen och det sveket kan späda på utsattheten ytterligare. Lärarna kan också förklara grundskoleelevernas trakasserier med att de vet så lite om särskolan och särskoleelever. Så här uttrycker sig en elev angående lärarnas reaktioner. ”Det enda jag fick till svars senaste gången jag sa till lärarna det är att man ska ignorera dem, bara skita i dem. De ber oss bara att ignorera dem och gå vidare.”

Särskoleeleverna och övriga elever umgås överhuvudtaget inte i någon större utsträckning, vilket också bekräftas av elever inom andra verksamheter. På en gymnasiesärskola känner sig eleverna ständigt utsatta för blickar, tillrop och påhopp av de andra eleverna i gymnasieskolan. De måste alltid vara på sin vakt:

Man ska ju kunna gå till matsalen och inte ha den här dumma rädslan man har i sig och ”tänk om de är där nu”. Jag är lite rädd för att gå till matsalen vid vissa tillfällen. Det är därför jag inte vill gå ensam utan jag vill gärna ha med mig någon.

Förutom matsalen pekas också fritidshemmet och omklädningsrummet ut som platser där särskoleeleverna är extra utsatta för trakasserier. Där finns det inte alltid vuxna närvarande. Den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen visar att en av de besökta skolorna hörsammat elevernas önskan om fler vuxna i omklädningsrummen, som en åtgärd för att förebygga eventuella trakasserier. Även några andra grund- och gymnasieskolor nämner ökad vuxennärvaro som en åtgärd för att dels förebygga, dels stoppa trakasserier.

I en skola är det framförallt i den trånga korridoren trakasserier sker. Det är trångt mellan skåpen, och enligt en elev så kan det räcka att man råkar nudda någon när man går förbi, vilket alltså är ganska lätt hänt, för att man ska få höra ”jävla bög”. Bussar till och från skolan, liksom busshållplatsen, är andra miljöer där särskoleeleverna upplever att trakasserier är vanliga. Där samlas elever från flera skolor och särskoleeleverna känner sig utsatta: ”Ibland hör jag att de säger fula saker om någon som har handikapp. Sen hör jag att de säger där sitter sårbara barn, vi måste gå bakåt – det tycker jag... ja, det är kränkande.” I anslutning till en gymnasiesärskola finns ett internatboende för skolans elever. Detta beskrivs också som en plats där ryktesspridning och stölder är vanligt.

Ett annat tema som framkommer i elevernas berättelser är orättvisor, vilka kan tolkas som diskriminering, kring vad särskoleelever får och inte får göra jämfört med andra elever. Det handlar till exempel om att särskoleeleverna känner sig begränsade i var de får hålla till och göra på rasterna. På en grundskola får särskoleeleverna inte gå till kafeterian mer än en gång per vecka (att jämföra med grundskolans elever som har fri tillgång till kafeterian). Grundskoleeleverna får använda datorerna på rasterna, medan särskolans elever bara får det när det ingår i undervisningen. I en grundskola får eleverna tugga tuggummi på rasterna, det får inte särskolans elever göra. Andra exempel på orättvisor kan röra sig kring att särskoleeleverna inte har tillgång till musiksalen eftersom det inte finns någon musiklärare på särskolan, enligt eleverna.

Eleverna på särskolan kan också känna sig utpekade och udda på andra sätt i skolvardagen. I en skola uppfattade eleverna det som mycket kränkande att det vid återsamlingsplatsen vid brand stod markerat "Särskolan" på den plats där särskoleeleverna skulle samlas, men ingenting för de övriga eleverna på skolan. Efter reaktioner bland särskoleeleverna åtgärdade skolan detta.

Öppna och dolda trakasserier av elever med funktionshinder i gymnasieskolan

Vad gäller elever med fysiska och psykiska funktionsnedsättningar hamnar de i en kategori som de intervjuade gymnasieeleverna liksom grundskoleelever i årskurs 8 säger sig undanta från *öppna* trakasserier. "Man ska behandla dom [funktionshindrade] som vanligt folk", som en elev vi intervjuat uttrycker det. Samtidigt berättar eleverna om att man pratar *om* en person med funktionshinder, men inte *med*. Några elever beskriver till exempel sin kluvenhet inför hur en rörelsehindrad elev, som behöver en assistent för att både kunna kommunicera och äta, har det på skolan. En elev prisar hans intellektuella kapacitet: "Om han är så funktionshindrad och går Natur så måste han ju vara jättesmart. Han är ju cool." Samtidigt berättar hon hur isolerad han blir socialt på grund av sin funktionsnedsättning: "Han har ju inga kompisar eller så", som hon säger. En intervjuperson berättar att många skrattar åt honom bakom hans rygg. Folk pekar, skrattar och drar skämt om att han är någons pojkvän. En annan elev uttrycker sig på följande vis:

Att han orkar sitta där i matsalen med alla andra normala ungdomar eller vad man ska säga. Alla som... Blickar och sådant där. Men jag har inte märkt att någon har behandlat honom på något dumt sätt. I så fall är det väl att man ser upp till honom för att han vågar och att han klarar av att gå Natur fast han har det där funktionshindret.

Respekt för funktionshindrade elever i Sverige enligt studerande på komvux/sfi

Det framkommer ytterst lite om situationen för elever med funktionshinder i komvux/sfi-intervjuerna. De flesta intervjupersonerna känner inte till att/eller om det finns elever med funktionshinder på utbildningen och har heller inte uppmärksammat någon diskriminering eller trakasserier av funktionshindrade studerande. På en vuxutbildning uppmärksammar studerande emellertid att hissen ofta inte fungerar, något som drabbar personer med fysiska funktionshinder, vilka är relativt många på den aktuella utbildningen.⁶⁶ Bland de intervjuade finns en föreställning om att respekten för funktionshindrade är större i Sverige än i andra länder. Så här uttrycker sig en studerande: "När jag var i mitt hemland och såg handikappade så blev jag ledsen. Men när jag ser handikappade här så är de jättestarka. Då känner jag att de är normala".

Sammanfattning

I intervjuerna framkommer att de fåtal rörelsehindrade som omnämns i studien undantas från de "normalas", icke-funktionshindrades gemenskap. Att döma av de röster som hörs i rapporten, är särskoleeleverna mycket utsatta för trakasserier och kränkningar på grund av sina funktionsnedsättningar eller bara på grund av det faktum att de inte går i den "vanliga skolan", utan i särskola, antingen klassen finns inkluderad i den övriga skolans lokaler eller i en lokal för sig. I många skolor oavsett om de går integrerade eller i egen klass, förekommer verbala trakasserier, ryktesspridning och menande blickar som en del av särskoleelevernas vardag.

Ofta beskriver särskoleeleverna den sociala tillvaron i den egna klassen som ganska bra och de flesta tycker den är bättre än den var då de gick i grundskolan. Ute i den övriga skolan förefaller emellertid elevernas situation vara svårare. Särskoleeleverna menar att det finns en stor okunskap bland personer utanför särskolan om vad särskolan är och vad det innebär att gå i den skolformen. Ofta känner sig särskoleeleverna nedvärderade av andra elever i och utanför den egna verksamheten. I vissa skolor upplever särskoleeleverna en stor utsatthet. De berättar om egna erfarenheter av trakasserier och kränkningar genom hela sin skolgång, särskilt i verksamheter där eleverna lämnas utan skolpersonalens beskydd. Ibland är det också personalen som diskriminerar eleverna genom att begränsa deras rörelsefrihet och aktiviteter. Samtidigt beskriver särskoleeleverna positiva erfarenheter av skolor där personalen *har* arbetat aktivt med värdegrunden, diskuterat barn- och elevskyddslagen och utformat likabehandlingsplaner, eftersom personalen där tar särskoleeleverna på allvar och omedelbart vidtar åtgärder om det händer något.

⁶⁶ Detta är dock en fråga om tillgänglighet, vilket inte omfattas av barn- och elevskyddslagen. Se Skolverket (2008) rapport 317.

Kön

Ett genomgående mönster i vår studie är att pojkar/män och flickor/kvinnor betraktas som och blir behandlade som olika och komplementära, av både barn, elever, studerande och personal i de olika verksamheterna. Genusskillnaderna är kopplade till normer för hur man får lov att bete sig som flicka/kvinna respektive pojke/man. Bryter man mot dessa riskerar man att uteslutas ur gemenskapen och ibland trakasseras av sina kamrater. Det kan handla om att man bryter mot utseendemässiga eller beteendemässiga koder.

Även personal kan behandla barn, elever eller studerande orättvist på grund av sina föreställningar om köns olikhet, enligt de intervjuade personerna.

Utseendenormer

Föreställningar om genusskillnader manifesteras i intervjupersonernas utsagor om utseende. Särskilt riskabelt är det för pojkar att bryta mot utseendenormerna som indelas efter genus. I *utklädningslekar* i förskolan är det allmänt accepterat inom barngruppen att experimentera med genuskodade plagg och accessoarer. Att döma av intervjuerna, löper pojkar däremot stor risk att bli utskrattade, främst av andra pojkar, om de *till vardags* bär feminint konnoterade plagg såsom kjol, har nagellack, hängande örhängen (ringar är acceptabelt) eller smink. För flickor kan kort hår leda till trakasserier inom kamratgruppen. Även krav på att man ska ha ”fina kläder” är viktigt för flickor.

Eleverna i årskurs 5 vittnar om att pojkar trakasseras om de bryter mot genusnormerna, bland annat vad gäller valet av färg på plaggen och hur löst kläderna sitter på kroppen. Flickor förväntas att ha tajta och smala kläder och pojkar förväntas att ha lösare kläder, enligt de intervjuade eleverna. I en skola blev en pojke i årskurs sju systematiskt trakasserad av ett gäng pojkar för att han bröt mot klädnormerna för pojkar på den skolan. Han bar vad eleverna klassificerar som ”tjejiga” kläder, bl. a. tajt rosa linne. Han gick också i högklackade skor. När han deltog i Melodifestivalen på skolan bar han kjol som han kastade av sig. ”Han är tjejigare än tjejerna, han är ultratjejig”, säger en pojke.

Flickor löper en risk att bli trakasserade om de inte följer modet, menar eleverna i årskurs fem eller om de bär s.k. ”killkläder”. Eleverna i en skola omnämner en flicka som bryter mot utseendenormerna genom att ha kort hår och gå klädd i ”killkläder”, som de uttrycker det, med byxorna lite nerdragna. Enligt elevernas utsagor är det ändå lättare för en flicka att se ut som pojke än tvärtom. Till undantagen hör om pojken har hög status och tillhör ”de populära”. Då accepterar andra elever en ”annorlunda” klädstil såsom att bära rosa kjol. En populär pojke kan bära rosa kjol utan att bli mobbad, om han gör det på skämt. En pojke som däremot bär en rosa kjol på allvar kan löpa risken att bli utskrattad, menar de intervjuade eleverna.

Enligt de intervjuade eleverna på särskolan riskerar flickor som klär sig i korta kjolar, uringade tröjor och är sminkade på fel sätt att bli kallad ”hora” eller ”fjortis”. Även på komvux/sfi finns sådana oskrivna klädregler för kvinnor menar de intervjuade eleverna. Några elever berättar om en kvinna som först kom till skolan i uringade, utmanande kläder, men som ändrade klädstil efter ett tag. Eleverna tror att lärarna talat med henne och att hon därför börjat klä sig annorlunda. ”Man får ju vara nästan hur som helst, men man får ju inte vara halvnaken i skolan”, som en elev uttrycker sig.

Det störde inte mig direkt [att hon gick klädd som hon gjorde]. Hon var gift och har barn och var jättetrevlig och pratade med alla, men jag vet inte om det var själva läraren som tyckte att det var för mycket. Det var en förändring. Jag tror i våra klassrum att man tar hänsyn till att vi är så många olika kulturer.

Kroppslighet och känslighet

Det finns också vissa oskrivna regler kring hur flickor och pojkar får lov att bete sig vad gäller kroppslighet i årskurs fem. Det är exempelvis inte lika acceptabelt för flickor att smutsa ner sig på rasten eller att rapa högt i matsalen som det är för pojkar.

Det är däremot inte lika accepterat för pojkar att visa sig alltför känsliga. Eleverna berättar om en annan elev som är så känslig att man inte kan säga vad som helst, till exempel att kalla honom för ”n00b” (det betyder att man är en nolla, en nybörjare), eftersom han kan ta illa vid sig. Även att visa ömhetskänslor är mer förbehållet flickor. Om flickor säger att de älskar varandra bryr sig ingen, men om två pojkar säger det skulle de bli kallade ”fjollor” som enligt eleverna betyder feminina och homosexuella i nedsättande bemärkelse. Att framstå som feminin antingen via kläder, sitt sätt att agera, eller prata associeras till homosexualitet, något som pojkarna i årskurs fem uppfattar som problematiskt och stigmatiserande.

Heterosexualitet och sexuella trakasserier av flickor

Att döma av uttalandena från eleverna i intervjuerna upptar det heterosexuella spelet, dvs. att formas som genus och sexuella varelser, en stor del av vardagen för särskilt eleverna i grund- och gymnasieskolan. Till spelreglerna hör att pojkar förväntas vara heterosexuellt aktiva, medan flickor ska vara lockande, men inte för heterosexuellt aktiva. Då står deras rykte på spel.

Ett tydligt mönster i årskurs 8 och år 2 i gymnasieskolan är att det är mer accepterat om en pojke har sex med många flickor än tvärtom. Medan en pojke kan kallas ”king”, ”kammarn” (dvs. en pojke som ”kammar hem” många kvinnliga partners) eller ”player” för sina många heterosexuella erövringar, riskerar flickor att få dåligt rykte om de antas ha haft sex med många pojkar. Visserligen

kan uttrycken ”hora”, ”slampa”, ”bitch” och ”subba” användas som en jargong mellan kompisar, men framför allt ”hora” och ”slampa” används ofta för att nedvärdera någon främst i årskurs 8. ”Hor- och slamprykte” kan man få även om man inte legat med många pojkar och det är nästan uteslutande ett negativt epitet, förklarar eleverna. Baktaleriet kan också ske via Internet och på chattsidor där man kommenterar utlagda bilder på bilddagboken. Det kan också ske via elaka e-postmeddelanden till andra anonymt. Den allmänna uppfattningen bland de intervjuade eleverna är att man på Internet törs vara elakare än man vågar vara i verkligheten. I årskurs 8 betraktas också ”fortisrykte”, dvs. att en flicka försöker att verka äldre än hon är genom att klä sig utmanande, använda mycket smink och i vissa fall bleka håret, hänga runt (och eventuellt ha sex) med många pojkar, röka och dricka alkohol ofta som någonting negativt, enligt de intervjuade eleverna.

På särskolan finns ett liknande mönster. Skvaller och ryktesspridning är ett vanligt problem bland eleverna, särskilt för flickor. Skvallret handlar främst om relationer och sex. Så här säger en flicka: ”Och sen, är man där med killkompisar så får man höra att du är med så många[pojkar], även fast man kanske bara är kompisar. Och sen efter ett tag så bara ”Du är en hora, du håller på med så många [pojkar]”. Många elever verkar tycka att lärarna inte tar detta på allvar och försöker vifta bort det som ”skoj som snart slutar”.

Sexuella trakasserier mellan könen förekommer i de olika verksamheterna, särskilt i årskurs 8. Flickor berättar om pojkar som tagit flickorna på bröstet och om en pojke som stuckit upp en linjal mellan benen på en flicka på lektionstid. I en skola drog en grupp pojkar ner byxorna på flickorna på idrotten. Lärarna sa ifrån, men trakasserier har fortsatt sporadiskt. På en annan skola fick en flicka sitt skåp nedkladdat av några elever (antagligen pojkvännen och hans vänner) som skrivit ”hora” på skåpet. Hennes pojkvän spred rykten om att hon varit otrogen mot honom. En lärare såg vad som stod på skåpet och tog pojkvännen in på ett rum för att prata honom till rätta. Även om ”hora” är bortskrubbat från skåpet, kan det vara svårt att tvätta bort ett rykte, menar flickan som berättar historien. Pojkvännen och hans kompisar har fortsatt att sprida rykten om henne.

I en skola är flickorna (och en del pojkar) i grundskoleklasserna utsatta för en lek som kallas för pingpong. Den genomförs i skolans smalaste korridor. Leken utförs främst av pojkar och går ut på att knuffa förbipasserande elever mellan sig. Ibland missar de att fånga upp personen i fråga och då kunde hon/han riskera att åka in i fönsterkarmen eller i väggen och göra sig illa.

Fysiskt våld och pojkar

Det finns en uppfattning bland eleverna att pojkar är mer benägna att slåss när det uppstår konflikter i verksamheterna. I förskolan förknippar barnen fysiskt

våld med pojkar, även om det i barnens berättelser framkommer att även flickor slåss. Verbala trakasserier använder både flickor och pojkar, såsom negativa tillmälen av typen ”jävla pucko”, ”fisrumpa”, ”äckelpotta”, ”bajskorv” och ”bebis”.

I årskurs 5 och 8 menar de intervjuade eleverna att somliga pojkar hotar med och använder fysiskt våld, medan flickor tenderar att dels via sitt kroppsspråk frysa ut och visa att de ogillar varandra, dels händer det att de baktalar varandra. Det fysiska våldet bland pojkar i årskurs 8 kan vara föranlett av verbala trakasserier som utmynnar i slagsmål. Att ”göra upp med nävarna”, menar några pojkar i en skola är ett effektivt vapen för att få slut på en konflikt. Inom deras religiösa samfund sker också ”förlåtelsen”, som de uttrycker det. Värre är att bråka med de elever som inte tillhör samfundet, menar de, då kan konflikten vara längre. Annars är ett ideal just bland dessa pojkar att behålla sitt lugn och inte reagera med starka känslor, varken med ilska eller falla i gråt, dvs. inte ta åt sig om någon börjar retas. Som pojke ska man helst vara ”stor, stark och trygg”, menar de. De som är lugna, coola och trygga klarar sig utan att bråka: ”De behöver inte bevisa någonting”, säger en pojke. Det är en uppfattning som delas av eleverna, oavsett kön, att det är viktigt att visa att man inte bryr sig. Att uppvisa en mask, en osårbar persona, kan förhindra trakasserier.

Samtidigt som ett visst fysiskt våld anses vara acceptabelt bland eleverna i årskurs 8, upplever eleverna aggressiva beteenden som någonting förkastligt. I en skola berättar elever om en pojke som blir våldsam när andra elever retar honom. De upplever honom som farlig. En gång var han inblandad i ett stort slagsmål och slog en annan elev med ett järnrör på Tekniken. Läraren kom och avbröt slagsmålet. På en bildlektion tryckte samma pojke ner en annan pojkes huvud mot bänken. En annan pojke försökte gå emellan, men då fick han också stryk. Det här aggressiva beteendet är någonting de allra flesta eleverna tar avstånd från.

Liksom i grundskolan uppfattar gymnasieeleverna att fysiskt våld till största delen utövas av pojkar och att ryktesspridning och baktaleri mer frekvent används mellan och av flickor. I elevernas berättelser framkommer dock att slagsmål också äger rum mellan flickor och i enstaka fall mellan flickor och pojkar. Både omvårdnadsprogrammet och barn- och fritidsprogrammet har etik, moral och livsåskådningsfrågor på schemat. Dock menar de intervjuade eleverna att även på dessa program förekommer trakasserier och kränkningar.

Orättvisor, könsdiskriminering och genusmedvetenhet

Personalens föreställningar om genusskillnader kan också leda till att barnen, eleverna och de studerande upplever att de behandlas orättvist. Elever i årskurs 5 uppfattar att lärare kontrollerar och behandlar pojkarna hårdare än flickor för att de förra stämplas som bråkiga, störiga och pratsamma till skillnad från flickorna som ses som lugna, snälla, mer mogna och pålitliga. En pojke som väljer

att sitta bredvid en flicka gynnas därför av läraren, menar eleverna: "Man får en bonus om man sitter bredvid en flicka på lektionen", säger en pojke. "Gå och sätt dig hos den tjejen, du är ju så mogen", härmar en av pojkarna en lärare. En pojke tycker att det verkar som att lärarna tror mer på vad flickorna säger, att de litar mer på flickor än pojkar.

Gymnasieeleverna upplever att lärarna överser med flickor, men inte med pojkar vad gäller sen ankomst, bråk osv. Manliga elever får som kollektiv oftare skulden för saker som händer på skolan, menar de intervjuade pojkarna. Å andra sidan förekommer, enligt eleverna, en favorisering av pojkar på program där antalet flickor dominerar, till exempel på barn- och fritidsprogrammet. Flickor på yrkesförberedande program där de flesta är pojkar kan också särbehandlas genom att lägre krav ställs på de kvinnliga eleverna än på de manliga.

Inom ämnet idrott och hälsa bedömer lärare ibland både grundskole- och gymnasieeleverna godtyckligt, anser de intervjuade eleverna inom respektive verksamhet. De som idrottar på sin fritid får högre betyg än de som inte gör det. Att hålla på med vad läraren bedömer som "fel" idrott, kan också leda till att man får sämre betyg, enligt eleverna. Här kan även genusaspekten spela roll. Vissa idrotter i årskurs 8 och i gymnasieskolan har högre status än andra kopplat till genus: hockey och fotboll som utförs av fler pojkar framför balett och ridning, aktiviteter som utövas mestadels av flickor. Samtidigt verkar pojkarna ha en snävare genusrepertoar när det rör sig om idrott. Det gäller att inte ägna sig åt en aktivitet som stämplas som feminin såsom till exempel balett, yoga och aerobics. Om en pojke frivilligt väljer yoga på idrotten framför till exempel basket kan det förekomma att han klassificeras som feminin, "fjollig" eller "bögg" av sina kamrater, berättar de intervjuade eleverna. Det kan eleven uppleva som problematiskt och nedsättande.

Även fördomar om programval kan drabba enskilda pojkar. Om en pojke väljer ett feminint kodat program som till exempel barn- och fritid (BF) händer det att han kan bli retad av andra pojkar att han är pedofil. En taktik en pojke på BF-programmet har tagit till är att hävda att han i framtiden ska söka till Polishögskolan och jobba som polis, ett mer maskulint kodat yrke än att vara barnskötare.⁶⁷ På så sätt rättfärdigar han sitt val av utbildning inför sina kritiker.

Könsdiskriminering förekommer, menar eleverna i årskurs 5. Det kan handla om att pojkar men inte flickor i en skola kan välja fotbollsprofil i skolår 6. Könsdiskriminering sker även på vissa gymnasieprogram. Inom naturbruksprogrammet med inriktning mot trav och galopp förekommer att en manlig elev favoriseras, för att han är just pojke, berättar en av eleverna vi talat med. Han är den som lärarna tillåter att jobba i stallet på helgerna och han får följa med på resa utomlands när man ska undersöka travhästarna. Förklaringen till denna orättvisa uppges vara att "den här branschen är orättvis". På hantverksprogram-

67 Jfr Nordberg (2005).

met med inriktning mot bageri favoriseras också en manlig elev. Han får alltid sätta degarna när elevarbetet ska lyftas fram för att lärarna anser att han är bäst. De uppger att anledningen är att det är viktigt att ”kunderna blir nöjda.” Talang favoriseras i båda fallen på bekostnad av jämställdhet och rättvisa. Något omvänt fall finns inte i intervjumaterialet, att en flicka favoriseras för att hon är talangfull. Däremot förekommer i ett fall på barn- och fritidsprogrammet en berättelse om en pojke som inte fått följa med på en resa för att flickorna han skulle dela hotellrum med inte hade lust att göra det och för att skolan inte betalade ett separat rum för honom.

Studien visar också upp exempel där man på vissa skolor sökt att motverka könsdiskriminering genom att aktivt stärka genusmedvetandet hos eleverna. På yrkesorienterade program ingår praktik, till exempel på Hotell- och restaurang (HR). Där får de kvinnliga HR-eleverna i en skola via genusövningar lära sig att klara av en vuxenvärld utanför skolan. En flicka berättar att de lär sig att stå upp för sig själva, vilket de har nytta av inom sina blivande yrken i restaurangbranschen. På praktiken – de praktiserar som kocklärlingar på olika restauranger under sin utbildning – kan de möta olika slags fördomar om pojkar och flickor. På restaurangerna delar man in ”köket” i varmkök och kallkök. Pojkarna placeras ofta i varmköket och flickorna i kallköket. Anledningen uppges vara att det är fler tunga lyft och risker i varmkök. Men denna ordning bygger också på att varmköket är mer prestigefullt än kallköket, förklarar eleverna. På en del restauranger håller emellertid denna indelning på att luckras upp, trots att köken fortfarande domineras av män, menar en av de intervjuade flickorna:

På ett ställe, krogen Silverstruppen där jag är nu, där är det i och för sig bara killar i köket, men de är jätteödmjuka och vill lyfta fram oss tjejer. På min förra praktikplats var så att ”du ska in i kallköket” och han som jag delade praktik med skulle vara i varmköket. Jag frågade om jag fick vara i varmköket och då svarade de: ”Ja, en annan dag”, men det blev aldrig någon annan dag.

Sammanfattning

Att döma av intervjuerna med främst grund- och gymnasieskolelever bidrar föreställningar om förgivet tagna genuskillnader till att legitimera vissa beteenden och utseenden som ”typiskt” kvinnliga/”flickiga” respektive manliga/”killiga”. Det kan leda till ett begränsande och fördomsfullt förhållningssätt både gentemot och bland eleverna. Det visar sig i hur lärare behandlar flickor/kvinnor och pojkar/män olika, vilket både gynnar och missgynnar elever/studerande. Inom ämnet idrott missgynnas en del flickor på grund- och gymnasieskolor, eftersom de idrotter som de mestadels ägnar sig åt inte har lika hög status som pojkars. Samtidigt gynnas kvinnliga grundskoleelever i klassrummet. Det beror på att de, enligt elevernas uppfattning, inger större förtroende hos lärare som upplever dem som mognare, pålitligare och lugnare än pojkar, medan pojkar betraktas

som bråkigare, störiga och pratsamma. Pojkar i gymnasieskolan bestraffas också kollektivt för sen ankomst och bråk, vilket inte drabbar flickorna att döma av intervjuaren.

På vissa yrkesförberedande program förekommer dock könsdiskriminering av flickor enligt gymnasieeleverna, dvs. att pojkar favoriseras på grund av kön. På andra skolor får flickor tvärtom stöd inför sin praktik och till och med utbildning i genusmedvetenhet, vilket de kan ha nytta av i sitt kommande arbetsliv. Någon liknande utbildning berättar inte pojkar om.

Våra intervjuer visar också att pojkars genusrepertoar är begränsad vad gäller utseende och beteende, särskilt i grundskolan, men även inom förskolan och i gymnasieskolan. Pojkars tillvaro i för-, grund- och gymnasieskolan verkar regleras främst av andra pojkar i ett homosocialt spel där bland annat hot om och användandet av fysiskt våld är en del av att nå och upprätthålla sin position och status inom pojkguppen. Ett tydligt mönster i materialet är att pojkar i högre grad än flickor på grund- och gymnasieskolan tycks vara både offer och förövare särskilt vad gäller fysiskt våld.⁶⁸

Samtidigt utsätts en del flickor för sexuella trakasserier av pojkar. Flickors heterosexuallitet i grund-, sär- och gymnasieskola regleras i högre grad än pojkars av både flickor och pojkar. Flickor riskerar att drabbas av ryktesspridning och bli kallade ”hora” och ”slampa” om de antas ha haft sex med många pojkar. Pojkars heterosexuallitet regleras inte i lika hög grad. De kan tvärtom höja sin status om de har rykte om sig att erövra många flickor. Däremot löper de stor risk för ryktesspridning om de via sitt beteende eller sitt utseende klassificeras som feminina och homosexuella.

Sexuell läggning

Sexuell läggning är ett begrepp som få av de intervjuade barnen, eleverna eller studerande använder. Sexuell läggning likställs ofta med *bi-* och *homosexuell* läggning och *heterosexuell* läggning underförstås som norm i elevernas berättelser, vilket kommer att problematiseras i analysen.

Synen på samkönad kärlek i förskolan och i årskurs 5

Särskilt okänt är begreppet sexuell läggning för de intervjuade förskolebarnen. Kärlek kan de däremot relatera till varför intervjuaren kopplade samman sexuell läggning med samkönad kärlek. Enligt barnen är det mer accepterat för flickor än för pojkar att vara förälskad i en person av samma kön. ”Det är ju trevligt” är en reaktion från en flicka. Under en annan intervju börjar två flickor att pussas. Det är framför allt pojkar som tyckte att det är tveksamt med homosexuell kärlek. ”Det känns i kroppen att det är fel”, som en pojke uttrycker det. Pojkar

68 Det visar också den tidigare Skolverksstudien från 2002 (se Osbeck, Holm & Wernersson (2003)).

som tycker om andra pojkar kallade några barn ”bögar”. Att döma av intervjuerna verkar det inte förekomma någon diskriminering eller trakasserier vad gäller sexuell läggning bland barnen i förskolan.

Enligt de intervjuade eleverna i årskurs 5 har de inte pratat i skolan om sexuell läggning i årskurs fem. De tror att de eventuellt kommer att göra det i de senare årskurserna. På enstaka grundskolor har dock elever i årskurs 5 diskuterat sex i enkönade grupper och då bl. a. pratat om homosexualitet. På grund av elevernas ålder och att några elever kände sig obehäva att diskutera sex och heller inte vet vad sexuell läggning betyder, valde intervjuaren att koppla sexuell läggning till kärlek. Förälskelse är en känsla som många av eleverna i årskurs 5 kan relatera till. Hypotetiska frågor kring att vara kär i en annan människa av samma kön kunde de därför diskutera.

Flera elever menar att de skulle acceptera och respektera om någon berättade att de var kär i någon av samma kön, även om de skulle bli förvånade. ”Det är lite ovanligare att vara kär i en tjej om man är tjej” säger en flicka i en skola. ”Ovanligare, men inte ovanligt”, förtydligar en annan flicka i samma grupp. En pojke berättar att hans morbror är homosexuell och att han inte tycker det är konstigt med homosexualitet.

Däremot ansåg de allra flesta eleverna i årskurs 5 att homosexuella elever riskerar att bli trakasserade om de öppet visar sin kärlek till någon av samma kön. I en skola menar en av flickorna att det skulle vara lite oroligt om: ”man visste att en tjej var lesbisk och att hon skulle kunna bli kär i en själv”, som hon uttrycker det. Det skulle vara svårt att förklara för den personen att man inte är kär i henne. Det skulle dessutom kunna äventyra vänskapen. En annan elev anser att om en flicka skulle bli kär i en annan flicka på skolan skulle hon kanske kunna berätta det för sin bästa kompis, men inte visa det öppet i skolan. Om bästa kompis är en bra kompis skulle hon/han inte föra det vidare, menar eleverna. Vid ovänskap skulle hon/han dock kunna hota att sprida det vidare och det skulle kunna inverka negativt på den utpekade personen.

Att döma av intervjuerna verkar det finnas en något större acceptans i årskurs fem för flickor att bli kära i varandra än för pojkar. Det verkar också finnas större möjligheter för flickor att visa varandra ömhetsbetygelser, till exempel kramas, utan att det omedelbart betraktas som ett uttryck för homosexualitet. Om pojkar skulle kramas med varandra skulle de däremot bli retade och klassificerade som homosexuella, som ”bögar”, menar flera elever. Den allmänna uppfattningen bland de intervjuade eleverna är att om två pojkar skulle bli kära i varandra skulle de inte våga visa det. ”Om jag skulle vara kär i en pojke och frågar chans på honom och han säger nej, då skulle han gå runt och berätta det för alla”, säger en pojke. Han skulle riskera att bli kallad ”bög”.

Svårigheter att ”komma ut ur garderoben” i årskurs 8

Även i årskurs 8 råder uppfattningen bland eleverna att det är mer komplicerat att komma ut som homosexuell för en pojke än för en flicka, särskilt inför andra pojkar då de har en ganska grov jargong. Eleverna föreställer sig att: ”Det [att komma ut som homosexuell] skulle man inte vilja göra på grund av en överhängande risk att bli trakasserad”, som en elev uttrycker det.

Framför allt vad snacket går bland killar används ordet ”bög” väldigt mycket. Man skulle inte vilja befinna sig i en position där man hörde det här. Om man var homosexuell och hörde det här snacket, utan att de visste att man var det, så tror jag att man skulle bli rätt så avskräckt från att komma ut ur garderoben.

En flicka menar att ”killar har lättare att acceptera att tjejer är med tjejer än killar med killar. Tjejer bryr sig inte lika mycket. De kan vara kompis med någon som är homo[både lesbiska och bögar], medan killar håller sig borta”. I en skola menade några flickor att det är bättre att ”erkänna” att man är ”bög”, eftersom att det enligt deras mening inger respekt och mod att ”komma ut”.

Manlig homosexualitet och femininitet

Ett genomgående mönster i studien är att eleverna kopplar samman manlig homosexualitet med femininitet. Vissa rörelsemönster, sätt att prata, klädstilar, skor och lekar som associeras med femininitet kan stämpla en person som ”bög”. Även uppvisande av ömhetsbetygelser gentemot pojkar och identifikation med flickor, samt ett nära umgänge med flickor bidrar till att pojkar klassificeras som homosexuella. Ett exempel på det är pojken i sjuan, som nämns ovan. Han hade feminint kodade kläder såsom rosa tajt linne, kjol och högklackat. Han uppträdde också ”feminint” och uppfattades av andra elever som ”feminin” till sättet. Dessutom bestod hans umgänge till största delen av flickor och han tyckte om att leka med barbiedockor som liten, förklarar de intervjuade eleverna i årskurs fem. Förutom att ha blivit kallad ”bög” i nedsättande ordalag har han också trakasserats fysiskt. Eleverna vi har talat med har delade meningar om hur skolan har hanterat detta. Några menar att de har tagit upp det i klasserna med hjälp av kamratstödjare, lärare och rektorer, som försökt få trakasserierna att upphöra. En annan elev menar att skolan inte har brytt sig. I gymnasieskolan gäller det också att markera rätt sorts heterosexuella maskulinitet via utseende: sitt sätt att klä sig, vilka färger man bär, hur tajta de är, hur man talar, går och rör sig och hur man reagerar vid konflikter. Att som pojke bryta mot dessa oskrivna regler innebär att man blir klassificerad som ”bög”. Det hänger liksom i andra verksamheter inte samman med sexuella handlingar utan med att man uppträder på ett sätt som uppfattas som feminint. I en skola berättar några elever att en pojke som bär tajta brallor, har ”kastrullhår” som

eleverna klassificerar som en flickfrisyr, talar feminint blir kallad för ”bög” i nedsättande ordalag. Att han dessutom inte kan svara tillräckligt snabbt när han blir tilltalad gör att han klassificeras som en avvikare i största allmänhet. Homosexualitet eller misstanken om att någon kanske kan vara homosexuell är med andra ord lika laddat bland pojkar i gymnasieskolan som i grundskolan.

Bögbegreppets komplexitet i grund- och gymnasieskolan

”Bög” används av eleverna i både grund- och gymnasieskolan på alla möjliga sätt. ”Det beror på hur man säger det till vem man säger det och i vilket sammanhang”, som en elev uttrycker det. ”Man kan inte gå fram till vem som helst och säga vad som helst. För om du går fram till någon du inte känner och säger bög så självklart så blir de arga. Vänner emellan kan man skämta.” ”Bög” kan t.o.m. användas flickor emellan. ”Bög är mycket mjukare än hora”, påstår en elev. ”Bög” kopplas inte alltid till sexuella handlingar. Även heterosexuella pojkar kan kallas för ”bög”. Det används som ett skällsord: ”Det angår inte dig din jävla bögjävel” kan man säga. ”Bög” kopplas också samman med en person som framstår som feg, passiv, mesig, dum, lat, oföretagsam och ”liten”. Om man frågar någon: ”Vill du hänga med och köpa...?”. Näe, jag orkar inte, då kan man svara: ”Varför är du sån jävla bög?”, förklarar en pojke i årskurs 8. ”Fjolla” kopplar elever i årskurs 8 också till att vara feg.

”Bög” kan också användas om en person som betar sig på ett avvikande sätt som man inte gillar. Folk som retas eller gör fåniga saker halvt på skämt kan bli kallade ”bög”. Det kan också förknippas med ens klädsel. Om man har tajt tröja då blir en pojke kallad ”bög”. Det kan användas på skoj också. Om man är en grupp där man känner varandra riktigt väl, så kan man ju säga sånt: ”Jävla bög” hela tiden. Om en pojke pratar feminint, som en flicka uttrycker det: ”Pratar väldigt så häääär [överdrivet feminint?] och inte coolt och då blir han kallad bög”. Hur man är som person; hur man betar sig kan också ge upphov till att man blir kallad ”bög”.

”Bög”- och blondinskämt används också som ett sätt att skapa en könsmässig gemenskap mellan framför allt pojkar. I en gymnasieskola berättar några fordonselever om att de genom en viss jargong skapar en grupp känsla. Även de flickor som går på programmet och lärarna deltar i jargongen, påstår dessa elever. De menar att det finns ett oskrivet kontrakt, ett slags konsensus mellan lärarna och eleverna att det är accepterat att kalla läraren ”jävla tjockis” och att han kallar dem ”jävla snorungar”. Sexskämt och prat om sex och kvinnor såsom ”bög”- och blondinskämt är också accepterat, menar eleverna.

En annan elev på byggprogrammet känner igen den här typen av jargong mellan pojkar på sitt eget program. Han reflekterar kring att det kan finnas

elever, både pojkar och flickor, som på ytan verkar hårda och verkar kunna hantera den här typen av språklig jargong, men som blir som han säger ”ledsna inuti”.

Osynliggjord lesbiskhet i grund- och gymnasieskolan

Tystnaden kring lesbiskhet osynliggör homosexuella flickor i grund- och gymnasieskolan, medan manlig homosexualitet ständigt finns närvarande i elevernas vardagsprat. Om ”bög” används frekvent, används varken ”lebb” eller ”heterofabrik” i särskilt stor omfattning. Ingen av eleverna talar om att den och den ”ser lesbisk ut” eller talar eller bär kläder som ser lesbiska ut. Kvinnlig homosexualitet kopplas med andra ord sällan till kläder, gångstil eller sättet att prata, utan till homosocialitet, dvs. att flickorna umgås med varandra. På en grundskola nämner till exempel eleverna i årskurs 8 att det går rykten om att några flickor är lesbiska för att de bara umgås med varandra. Ryktesspridningen sker för att någon är sur på en person, förklarar de intervjuade eleverna. En person som blivit utsatt för ett sådant rykte berättar hur chockad och arg hon har blivit. Hon tror att upprinnelsen kan ha varit att hon och hennes kompis brukade hålla sig för sig själva. Rykten är ganska svåra att stoppa, menar hon, men säger samtidigt att det är viktigt att säga ifrån: ”Jag tror att det räckte att jag sa ifrån en gång sen har dom inte fortsatt. Om man inte säger någonting då tar dom flesta det så att man är det.”

Exemplet visar återigen hur normativ och bestämmande heterosexualiteten är, inte bara för pojkar utan även för flickor i grundskolan. Att stämplas som lesbisk går stick i stäv med hur man förväntas att vara som flicka, nämligen en heterosexuell individ. Samtidigt får man inte ägna sig åt att praktisera sex i för hög grad med för många manliga partners, då riskerar man som flicka att få ett rykte som slampa eller ”hora”.

Även när homosexuella lärare kommer på tal associerar eleverna direkt till homosexuella män. Att deras kvinnliga lärare skulle kunna vara lesbiska är ingenting som de reflekterar kring. Återigen osynliggörs lesbiskhet.⁶⁹

”Lebb- och bögtest” i särskolan

Särskoleelevernas berättelser kopplade till diskrimineringsgrunden sexuell läggning handlar i stor utsträckning om nedvärderande skällsord och fysisk närhet/kroppskontakt mellan elever av samma kön. Både flickor och pojkar som utmanar de normer som finns kring detta kan bli utsatta för trakasserier. I en skola förekommer så kallade ”bög”- och lebbtest”. ”Lebbtestet” går till så att man tar ett suddgummi och gnuggar mot armen och om det inte blöder då är man ”ren” (som eleverna uttrycker det), och om det blöder då är man lesbisk. ”Bög-

69 Jfr Lundgren (2008).

testet” går till så att man håller en cigarett mot halsen, och om personen ifråga skriker är det ett tecken på att han är ”bögg”.

”Jag har blivit kallad för ”hora” och ”lebb” och sådana här saker, jag och en kompis, bara för att vi sminkar oss runt ögonen så blev vi kallade för häxor, och så gick vi i armkrok och så ”hej lebb, vad ska ni göra idag?” – det var inget kul. Då gick jag på en vanlig skola. Jag var jätteutfrysad på den skola jag gick på förut, jag hade typ inga kompisar alls.”

”Om man råkar gå förbi en pojke och bara råkar nudda så blir man kallad ”bögg”. Om man pillar på en pojke typ”, säger en annan manlig elev.

Homosexuella på Komvux/sfi

Enligt de flesta studerande skulle personer som öppet visar sin homosexuella läggning väcka stor uppmärksamhet och utsättas för omfattande baktaleri. Detta framkommer på en hypotetisk fråga om hur ett homosexuellt par skulle behandlas/betraktas på komvux/sfi. ”Jag tror alla skulle viska men dom skulle inte få några problem. Men det är inte så vanligt med homosexuella par här på skolan, i alla fall inte öppet.”

Det är dock ovanligt att de studerande själva uppmärksammar sexuell läggning som en grund för diskriminering eller trakasserier i intervjuerna. Ofta känner man överhuvudtaget inte till om/att det finns homo- eller bisexuella par i skolan. På en vuxenutbildning berättar dock eleverna att en lärare trakasserat en homosexuell elev.

Jag har hört att en lärare har fått en anmälan på sig för att läraren dragit ett skämt om homosexuella inför en klass där det råkade finnas en homosexuell person som tagit illa vid sig. Läraren bekräftade själv det för oss, han berättade att han fått en anmälan på sig. Men jag kommer inte ihåg skämtet. Men läraren är ganska skämtsam av sig.

Flera elever kommer från länder där homosexualitet är förbjudet i lag och kan ge fängelsestraff. I en skola tas synen på homosexuella upp särskilt på sfi. ”De pratade en del om homosexualitet också, för det var en del muslimer och för dem är homosexualitet en stor synd, och läraren förklarade därför för dem i början på sfi att det är normalt i Sverige.”

Sammanfattning

Att döma av intervjuutsagorna visar sig heterosexualitet utgöra en stark norm i samtliga verksamheter. Det finns visserligen en föreställning bland intervjupersonerna, särskilt på grund- och gymnasieskolan, att det är lättare för flickor än pojkar att ”komma ut” som homo- och bisexuell. Samtidigt råder en tystnad kring lesbiskhet som kan tolkas som ett osynliggörande av homosexualitet för flickor. Manlig homosexualitet däremot finns ständigt närvarande i elevernas

prat och då framför allt kopplat till genus, dvs. att om man uppvisar några feminina drag kopplas det till homosexualitet.

Trots att de flesta av intervjupersonerna verkar betrakta heterosexuallitet som naturligt och homo-, bisexualitet som avvikande, finns på samma gång en önskan och vilja att diskutera frågor som rör sexuell läggning framför allt hos grundskole- och gymnasieelever. Elever som är öppna för homosexuella inger också respekt hos andra elever, genom att de vågar bestrida heteronormativiteten i praktiska handlingar. Eleverna i årskurs 5 ger exempel på elever i de högre åldrarna som ”kommit ut” i årskurs 8 och 9. En av de intervjuade pojkarna i årskurs 5 känner en homosexuell pojke som först blev retad, sedan accepterad när han berättat att han är homosexuell. Samtidigt kan det kosta på för den enskilda personen. Man riskerar att uppfattas som avvikande och kanske att trakasseras.

Annan kränkande behandling

Utöver de fem diskrimineringsgrunderna förekommer också berättelser om andra kränkningar inom främst tre områden. De rör ekonomisk knapphet, utseende och ålder. Dessa samverkar ofta med diskrimineringsgrunderna, särskilt med kön, men även med etnisk tillhörighet, religion, funktionshinder och sexuell läggning.

Ekonomisk knapphet

I elevernas berättelser framkommer att ekonomisk knapphet, dvs. att ha begränsade ekonomiska resurser, ibland utgör grogrund för kränkningar bland eleverna, särskilt i grundskolan och gymnasieskolan.

I några grundskolor menar elever i årskurs 5 att märkeskläder är viktiga. I vissa skolor kan man riskera att bli retad om man inte har det. Vid intervjuarens direkta frågor om betydelsen av märkeskläder visar det sig att det blir en fråga om ekonomiska resurser. Om man handlar kläder på loppmarknader eller på Blocket kan man bli retad för att man är fattig.⁷⁰ Man kan också bli retad för att man har gjort något dumt och det i kombination med billiga kläder leder till att det sistnämnda attackeras: ”Alltså det börjar om man har gjort något dumt, något helt annat. Då börjar dom ’ahh, är du kaxig bara för att du har köpt dina kläder på loppis’ eller något sådant.”

De intervjuade eleverna på vissa skolor talar om att det finns socialt utsatta och fattiga elever i deras skola med arbetslösa och bidragsberoende föräldrar med knapp ekonomi. I en skola talar eleverna i årskurs 8 om ”andra” fattiga elever som har trasiga kläder, är smutsiga och luktar svett, vilket sällan direkt kommenteras, men det händer att eleverna tar avstånd ifrån dem och rynkar

70 Blocket är en hemsida på Internet där andrahandsvaror säljs.

på näsan när de går förbi och ger dem små pikar när de går förbi: ”Har du hört talas om deodorant?”. I just den kommunen har också flera affärer gått omkull, enligt rektor. Kanske kan just fenomenet arbetslösa föräldrar med knapp ekonomi förklara varför eleverna talar om fattiga elever som luktar illa och har trasiga, gamla kläder?

Två gymnasieelever i en skola beskriver de sociala spänningarna och hur en stark klädnorm präglar den sociala samvaron på deras skola. De berättar om en kamrat som är rädd för att inte passa in om hon inte har moderiktiga kläder. För att kunna köpa dessa plagg är hon därför tvungen att jobba extra, eftersom hennes ensamstående förälder har för knappa ekonomiska resurser att finansiera hennes garderob.

Utseende och kropp

Att döma av intervjuerna kan utseende och kropp ge upphov till annan kränkande behandling, särskilt kopplat till kroppsstorlek och kläder.

Kroppsstorlek

Bland förskolebarnen rör sig utseendenormerna främst kring kroppsstorlek. Särskilt övervikt är någonting som både flickor och pojkar riskerar att bli retade för. Att däremot vara stor och stark kan ge barnen status inom barngruppen framför att vara liten och klen. Färg och form på håret, näsan, ögonen, ögonbrynen samt huruvida man bär glasögon eller inte kan också ge upphov till kränkningar, enligt barnen. Det kan ta sig uttryck i negativa verbala tillmälen såsom: ”du är tjock och kissobajsig”, ”en tjock dumbom”, ”fet som en get”. Några flickor diskuterar också olika sätt att via utseendet kategorisera och därmed också inkludera eller exkludera andra barn. De nämnde till exempel hårfärg som grund till egna lekar såsom att alla brunhåriga barn får delta i ”brunleken” eller att enbart alla ljushåriga barn får delta i ljushårigeleken.

Utseendet har betydelse för vilken status man har i klassen och i skolan, menar elever i årskurs 5. Att se bra ut har stora fördelar, menar eleverna i årskurs fem. Det gäller inte minst att vara smal, men inte för mager och absolut inte tjock.

Övervikt kan ge upphov till kränkningar, berättar eleverna i årskurs 5. En stor kroppshyddad och kroppsstyrka kan visserligen vara till gagn vid bråk, ibland för pojkar. I en skola berättar eleverna om en stor och kraftig pojke som retar två mindre och spinkiga pojkar på rasten. Det ses snarare som en nackdel för flickor att vara stora och kraftiga: ”Om en tjej är tjock kanske hon får höra det varje dag”, berättar några elever.

I en skola beskriver eleverna en flicka som ”lite större” och att hon ofta drar sig undan. De uppfattar henne som ensam. Eleverna upplever att det är svårt att närma sig henne eftersom de menar att hon tror att allt de säger till henne är

elakt menat. ”Hon tror att man driver med henne när man försöker vara snäll”, säger en elev. Det har också förekommit att äldre elever har drivit med henne. Samtidigt vill hon inte att detta ska tas upp i klassrådet som ett problem, att hon blivit retad för sitt utseende, då hon känner sig utpekad. Numera har flickan en vän i skolan, en pojke som hon umgås med på rasterna.

I en skola i en annan kommun beskriver eleverna en extrem situation där en kraftigt överviktig flicka under hela sin skoltid har blivit retad och känt sig kränkt av andra elever. För den enskilda flickan har den långvariga utsatt-heten lett till stor sjukfrånvaro. De intervjuade eleverna berättar att de dessutom uppfattar henne som utåtagerande och oberäknelig, vilket gör det svårt att bryta mönster. När de försöker att inlemma henne i gemenskapen och skoja med henne tolkar hon ofta det de gör som mobbning. De intervjuade eleverna räknar upp en mängd situationer där den överviktiga flickan uppfattar det de andra eleverna gör som mobbing av henne. De tycker att det är jobbigt att det de gör och säger i närheten av den överviktiga flickan kan slå tillbaka mot dem på olika sätt. De återkommer till tillfällena där de blivit beskyllda för saker som de inte har gjort eller sådant som enligt deras mening tolkats felaktigt av flickan. Lärare har bl.a. återopat likabehandlingsplanen och sagt att barnen inte får kränka flickan. De uppfattar att skolan tror mer på flickan än på de andra eleverna. Det är lätt att få skulden för saker när lärare bedömer situationer beroende på vems version de bestämt sig för att tro på. Att hon i sin tur, enligt de intervjuade barnen, har missuppfattat elevernas intentioner – och tolkat dem som annan kränkande behandling – tycker de att skolan struntat i.

På andra skolor talar elever i årskurs 5 om att vara alltför kortväxt eller extremt smal också kan leda till att man blir utsatt för kränkningar. Om man däremot har en särskild talang kan man bli accepterad trots sin avvikande kroppsstorlek. I en skola berättar eleverna om en pojke som är kort, utan att bli retad. Det beror på att han är jättebra på dataspel *World of Warcraft*. Talangfullhet och specialkunskaper inger respekt hos andra elever och tycks verka skyddande för elever som på andra sätt, i det här fallet utseendemässigt, avviker från majoriteten.

Några elever i årskurs fem uppfattar lärarna som kontrollerande och disciplinerande, inte bara vad gäller deras skolarbete utan även i sitt sätt att bevaka elevernas utseenden och kroppsliga behov. Ett exempel på det är att en pojke som hade kajal kring ögonen var tvungen att tvätta av sig sitt smink. Ett annat exempel är att eleverna inte får lov att gå på toaletterna under lektionstid utan planera sina toalettbesök till rasterna, något som eleverna finner kränkande och orättvist med tanke på att lärarna inte tvingas underkasta sig sådana regler.

Kroppsstorlek kan också ge upphov till kränkningar i årskurs 8. Övervikt kan leda till att man kallas för ”fetto” och ”tjockis”, menar eleverna vi talar med. Det händer att pojkar som är stora och kraftiga kan bli klassificerade som starka

och då blir de populära. Men om de samtidigt har en personlighet som av andra elever anses udda blir de inte populära, menar några elever. Några intervjuade elever berättar om en ny klasskamrat som är både stor och kraftig och i början blev retad för "tjockis". Dessutom luktade han svett, så att ingen flicka ville dansa med honom på idrotten. När det visade sig att han spelade amerikansk fotboll fick han större respekt. Att han dessutom blev tillsammans med en flicka förändrade hans status i klassen. Hade han däremot varit överviktig utan koppling till en sport som amerikansk fotboll hade hans kroppshydda sannolikt inte på samma sätt stärkt hans maskulina status. Genom att skaffa flickvän och därmed uppvisa sin heterosexuallitet stärkte han sin position i pojkgruppen.

För flickor är det sällan positivt att vara stor och kraftig. Men att vara alltför smal och se anorektisk ut kan också ge upphov till verbala påhopp eller att man baktalas av andra elever. De som är magra kan kallas för "anorexiabarn", "spinkepinne" eller "pinne". De här verbala trakasserier äger oftast rum utanför lektionstid, på rasterna; i korridorer, i matsalen och på skolgården.

Även i gymnasieskolan kan kroppsstorlek, särskilt övervikt, och hårlängd ge upphov till kränkande kommentarer bland eleverna. En intervjuperson berättar att hans stora kroppshydda lett till att han blivit retad under hela sin skolgång. Dessutom har hans blonda, kortsnaggade hår fått andra elever att klassificera honom som högerextremist.

Jag har vant mig vid allt detta sedan lekis. Jag har blivit kallad Heffaklump. Jag har varit trakasserad som fan. Jag tar det med en nypa salt. Jag lägger tillbaka en kommentar istället. Men innan kunde jag flippa, alltså slå till någon. Man får ju inte vara stor. Man hör alltid kommentarer om vikt och storlek. Jag har blivit trackad av invandrare, misshandlad i skolan. Nu håller dom på som fan och det blev värre när jag rakade av håret. Då blev jag kallad nazist.

Likaså att vara alltför vältränad upplever en intervjuad elev som problematiskt. Han har blivit retad och kallad "dopingkillen". Flickor som anses vara för magra blir liksom i grundskolan retade för att vara anorektiker, och har ätstörningar.

Liksom inom andra verksamheter förekommer annan kränkande behandling bland eleverna på komvux/sfi. De rör sig kring utseende, framför allt övervikt. Överviktiga personer bedöms av de flesta studerande vara den grupp som är mest utsatt för baktaleri. En intervjuperson berättar att hon talat illa om andra överviktiga i klassen:

Den här gruppen bestod av fyra personer varav tre var kraftigt överviktiga. Vi hamnade alltid bakom dom i klassrummet – det blir ju så att man hamnar tillsammans med folk som man gillar att arbeta med – och vi skämtade om dom att vi inte såg tavlan.

Kläder

Det finns vissa klädnormer som gäller i årskurs fem. Att bära klädesplagg som avviker från dessa normer, till exempel bära sjal om man är muslimsk flicka eller rosa kjol om man är pojke, lösa kläder om man är flicka eller tajta plagg om man är pojke, loppisplagg om man är fattig osv. kan innebära att man utsätts för annan kränkande behandling inom elevgruppen. Även hur frekvent man byter kläder har betydelse, menar de intervjuade eleverna. Att ha på sig samma kläder varje dag kan leda till kränkande kommentarer. Att inte följa modet och ha omoderna plagg utgör andra skäl till trakasserier bland eleverna i årskurs fem. Särskilt utsatta för det är flickor. Populära elever med hög status har dock ett större handlings-utrymme vad gäller kläder än impopulära.

Klädsel inom elevgruppen i årskurs 8 kringgärdas av uppfattningar om smak, stil och grupptillhörighet. Klädstilen kopplas även till genus och sexualitet, vilket visar sig i fallet med pojken som använder kjol och går i högklackat eller flickor som går i pojkkläder beskrivna ovan och till ekonomisk knapphet när det gäller märkeskläder. Klädesplagg och andra kroppsliga dekorationer, frisyror och sminkningar blir ett sätt att markera grupptillhörighet. Stilar såsom "fjortis", "emo", som associeras till en musikstil - *emotional hardcore* kopplas till utseendet, musiksmak och intressen. "Fjortis" är framför allt en feminin kategori och förknippas med flickor i årskurs sju till nio. Nidbilden av en "fjortis" är, enligt eleverna, att de klär sig bl. a. i tajt linne, sminkar sig kraftigt, blonderar håret och försöker att anamma en livsstil för att verka vuxnare än vad de är. "Emo" är en mer könsneutral androgyn kategori. En person som klassificeras som "emo" bär svarta kläder, har svart (eller rosa) färgat hår, svartmålade ögon och vitsminkat ansikte samt lyssnar på en viss sorts musik. Nidbilden av en person som är "emo" är också att den personen är deprimerad och skär sig ("cuttar sig själv"), menar eleverna. Att omnämnas som "emo" uppfattas inte alltid som positivt inom elevgruppen. Det är enligt vissa elever ett sätt att bli utpekad som extrem och avvikande. Av andra väcker framför allt "emo" beundran, eftersom de vågar "vara sig själva", vilket i det här sammanhanget innebär att de vågar sticka ut med sina rosa-, röd-, grön-, lila- eller svartfärgade hår, piercingar, svartsminkade ögon och svarta kläder.

Även skolan som institution reglerar elevernas utseende. Eleverna berättar att vissa skolor sätter upp klädregler framför allt kring hur pojkar klär sig. På somliga skolor finns keps- och mössförbud på vissa platser: i lunchmatsalen och på lektionerna. Även pojknarnas "häng", dvs. att byxorna hänger på halva stjärten och kalsongerna syns, ifrågasätts av skolpersonalen, men regleras inte på samma sätt, förutom i simhallen där man inte tillåts bära kalsonger under badbyxorna och därmed omöjliggör häng på badbyxorna.

Utseendemässiga och kroppsliga variationer signalerar både gemenskap och utanförskap i gymnasieskolan, vilket också kan kopplas till program. I en skola gick eleverna på ett program omkring i mysbyxor. Där upplever eleverna att dessa plagg materialiserar gemenskap och "naturlighet". "Man är sig själv" i mysbyxorna, vilket signalerar vilken slags person man önskar vara: avslappnad och inte uppklädd. Dessutom kan andra elever på yrkesförberedande program "vara sig själva" och komma i sina overaller till matsalen på samma skola utan att elever på andra program ser ner på dem och tycker att de är äckliga. Eleverna har vissa lektioner på en annan gymnasieskola i samma kommun där andra elever däremot kommer med kränkande kommentarer om de går klädda i mysbyxor. Det vore ett normbrott att gå klädd så, liksom det vore att gå klädd i overall i matsalen på den skolan.

Ålder⁷¹

Studien visar att för-, grund-, sär- och gymnasieskolorna präglas av en åldershierarki, ett slags rangordningssystem som utmynnar i att äldre personer dominerar yngre. Studien visar också att personer som inte betar sig i enlighet med hur man förväntas att uppträda vid en viss ålder riskerar att bli retade. I förskolan har de äldre barnen högre status än de yngre. För förskolebarnen är det betydelsefullt att ha lämnat blöjstadiet, kunna tala rent, inte äta med fingrarna osv. Att framstå som yngre än man är, att betraktas som och kallas för "bebis", upplever de därför som kränkande. I årskurs fem kan man också bli retad för att man inte uppträder åldersadekvat utifrån klasskamraternas normer. Att man leker eller umgås med yngre barn är sådant som eleverna i årskurs 5 pekar på som avvikelser. I årskurs 8 förekommer det också att äldre kränker yngre elever, särskilt de som visar sig barnsliga och ägnar sig åt icke-åldersadekvata aktiviteter. En pojke i årskurs 7 som spelar gameboy och leker med pokémon blir också retad av andra elever för att de anser att han är omogen. Han anses som "konstig" och barnslig. På särskolan vill man inte heller bli betraktad som yngre än man är. Det förekommer att man får det negativa epitetet "bebis" och det reagerar särskoleleverna starkt på.

Vad gäller eleverna i grundskolans senare år kan åldershierarkin ta sig uttryck i att eleverna i årskurs 8 och 9 har störst privilegier på skolan. Det kanske inte är så konstigt med tanke på deras förmodat högre mognadsgrad, men somliga av de yngre eleverna på några av de besökta skolorna uppfattar detta i vissa sammanhang som någonting orättvist. I en skola har exempelvis de äldre eleverna

71 I den nya diskrimineringslagen (SFS 2008:567) har ålder lagts till. Men i §6 om diskrimineringsförbud står det följande under punkt 2 Förbudet i §5 hindrar inte: "tillämpning av bestämmelser som tar hänsyn till ålder i fråga om förskoleverksamhet eller skolbarnomsorg, utbildning i förskoleklass, i det obligatoriska skolväsendet eller i en fristående skola som motsvarar grundskolan, särskolan eller specialsolan, eller 3. särbehandling på grund av ålder, om den har ett berättigat syfte och de medel som används är lämpliga och nödvändiga för att uppnå syftet."

förtur in till matsalen. Även om rastvakter reglerar köerna in till matsalen går några i de årskurserna bara förbi kön och ställer sig längst fram, menar de intervjuade eleverna i årskurs 8. Eleverna i årskurs 6 och 7 vågar inte det. ”De blir bortputtade”, förklarar en elev. Elever i årskurs 9 går före de i årskurs 8 som går före elever i årskurs 7 och 6, berättar en annan elev. De anger ålder och kroppsstorleken som avgörande för rangordningen, dvs. att de äldsta eleverna är störst (både åldersmässigt och kroppsligen) på skolan. ”Det är ju biologiskt [att mindre rangordnas lägre än större]. Så är det för djuren också”, som en flicka uttrycker det. På samma skola finns en oskriven regel att endast eleverna i årskurs 9 får sitta på scenen i matsalen. Om någon i den årskursen kommer och en elev i årskurs åtta sitter där körs eleven bort trots att hon/han inte har ätit färdigt. Eleverna i elevrådet har röstat fram att det bara är elever i årskurs 9 som får sitta där. Intervjupersonerna accepterar det, för de blir ju också elever i årskurs 9 en dag och får njuta av samma privilegium.

Att göra motstånd mot äldre, mot de stora och populära är inte helt lätt. Att berätta för lärare om vad som händer på skolan vad gäller bråk, problem eller orättvisor av något slag, till exempel i egenskap av kamratstödjare, kan leda till att man upplever ett etiskt dilemma. Man kan då riskera sin plats i den sociala rangordningen på skolan och man riskerar att stämplas som ”tjallare”, vilket ju även eleverna i årskurs fem vittnar om. ”Om man tjallar så kan man bli mobbad eller retad. Man kan få lägre rangordning då”, säger en pojke i årskurs 8. En flicka som är kamratstödjare i samma årskurs håller med:

Ingen gillar en ”tjallare”. Det är väl klart. Då kanske man inte litar på den personen lika mycket, ifall det är någonting man inte vill ska komma ut. En person som har sagt någonting till en vuxen och redan har ett rykte om sig att vara ”tjallare”, kanske man inte berättar lika mycket för den personen.

Det finns också en föreställning hos eleverna i årskurs 8 att ju äldre och ju mognare man är desto mindre håller man på att kränka varandra. ”Ju äldre man blir desto mer mogen blir man. Man hör det inte lika mycket nu [om trakasserier] som i sexan. Man tänker efter mer”, säger en elev. Några elever upplever sig vara betydligt mognare i årskurs 8 än i årskurs 7 vad gäller användandet av vissa nedsättande epitet om andra. De har också slutat att bråka med andra elever och lärare. Några elever förklarar detta med att de i årskurs 8 får betyg och att de måste skärpa sig. Det blir då viktigare att ägna sig åt studierna än åt att retas och bråka.

Bland gymnasieskolans elever finns också en föreställning om att åldern är en viktig faktor för frånvaro av annan kränkande behandling. De säger att ju äldre och ju mognare man är desto mindre håller man på att kränka varandra.

Ålder förefaller inte på samma sätt som i övriga verksamheter på för-, grund- och gymnasieskolan vara en grund för diskriminering eller trakasserier i särskilt

stor utsträckning på komvux och sfi, enligt de intervjuade studerande. Komvux och sfi framstår i jämförelse med både den tidigare skolgången och övriga samhället nästan som en ur diskrimineringssynpunkt ”fredad zon”. Eller tar sig utsattheten och uteslutandet bara andra uttryck? En studerande är inne på detta: ”Det blir en annan sorts diskriminering här på komvux än på gymnasiet. Istället för att kalla någon ”tjockis” så kanske de låter bli att prata med den bara.” I den mån det förekommer trakasserier tycks det främst handla om att man baktalar varandra. Intervjupersonerna uttrycker det som att det ”tisslas och tasslas”. Det beror menar de, på att alla på komvux är vuxna – underförstått att vuxna inte diskriminerar varandra. Alla är där för att studera med sikte på jobb eller vidare studier. En man uttrycker det som att det är en ”osäkrare miljö på ett bättre sätt”. Han menar att i gymnasiet, som ligger ganska nära i tiden för honom, var gruppen viktigare och ens grupp tillhörighet avslöjade ens eventuella utanförskap. På komvux finns inga säkra sammanhang, alla är där under en bestämd tid. Man byter grupper hela tiden beroende på vilka ämnen man vill skaffa sig kompetens i. Det här skapar alltså i det här avseendet en positiv osäkerhet, menar han.

Ålder och mognad anser även de intervjuade komvux/sfi studerande borger för att man i mindre utsträckning än yngre personer trakasserar andra. En del äldre personer kan uppleva yngre personer som omotiverade, stökiga och störande i undervisningen och på skolan. Äldre studerande kan av yngre studerande uppfattas som ”kaxiga”, överlägsna eller ålderdomliga i sitt studiesätt. I en skola rörde sig ett bråk mellan studerande om att den yngre studerande uppmuntrade den äldre att ändra sitt skrivsätt.

Hon [den äldre studerande] tog det som någon form av kritik medan vi [yngre studerande] bara försökte hjälpa henne med sin studieteknik. Vi har ju gått i gymnasiet och fått lära oss hur ett specialarbete är uppbyggt, men det vet kanske inte hon och så pikade vi henne och hon tog åt sig [småskrattar].

Sammanfattning

Bland grundskole- och gymnasieelever tycks konsumtionsnormen på somliga skolor vara att ha råd att konsumera märkeskläder. Det blir ett slags materiella symboler som kan bidra till ens sociala status. Att inte lyckas leva upp till en inom ungdomsgruppen ”normal” konsumtion kan innebära en risk för stigmatisering, social isolering och olika former av annan kränkande behandling. Elevers föräldrars ekonomiska tillgångar har därför betydelse för huruvida de kan ta del av vissa tonårsgemenskaper och det kan påverka elevernas sociala status och popularitet inom elevgruppen och huruvida de utsätts för kränkande behandling eller inte.

Ett genomgående mönster i intervjuerna är att den smala kroppen utgör en norm inom alla verksamheter. Smalhetskravet tycks gälla mest flickor/kvinnor, även om överviktiga pojkar också riskerar kränkningar. Det gäller dock att inte vara alltför mager och anorektisk. Att vara stor och stark kan ibland vara fördelaktigt för pojkar/män, då det förknippas med maskulinitet snarare än femininitet. Intervjuerna visar också att en person som är ovanligt talangfull, men avvikande från majoriteten kroppsligen, kan undgå att bli kränkt just på grund av sina specialkunskaper inom något område.

Klädnormer kan också ge upphov till annan kränkande behandling, dvs. att man uppfattas som avvikande i relation till vad som i verksamheterna uppfattas som ”normalt”. Det kan handla om olika stilar som ”emo”, att vara svartklädd, ha färgat hår, svartsminkad och vara piercad, att se ut som en ”fjortis”, med blonderad hårman och uringade plagg.

Inom varje verksamhet, utom på vux- och sfi-utbildningen, tycks äldre sätta agendan som de yngre ska följa. Med ålder följer privilegier, åtminstone inom för-, grund- och gymnasieskolan. Äldre barn och elever sätter de yngre på plats genom sitt fysiska och mognadsmässiga övertag, ett privilegium som inte sarskoleeleverna talar om. Däremot känner sig sarskoleelever kränkta om de behandlas som yngre än de är, och får ibland det degraderande epitetet ”bebis”. Åldersnormen inom vuxenutbildningen är snarare den omvända, att äldre komvuxenstudierande kan bli hånade av yngre personer.

Samverkande diskrimineringsgrunder och annan kränkande behandling

Undersökningen visar att olika diskrimineringsgrunder samverkar med annan kränkande behandling. De kan både förstärka varandra och förminska varandra. Det kan ibland vara en kombination av orsaker till att ett barn, en elev eller studierande trakasseras eller kränks av sina kamrater. Det är ofta kopplat till statusrelationer mellan personer inom en viss verksamhet. En person med låg status inom gruppen är mer sårbar och har ett mer kringskuret handlingsutrymme vad gäller exempelvis kläder. ”Utseendet kan vara en orsak till mobbningen, men det är ofta något mer som gör att man retas om ännu mer saker”, säger en grundskoleelev i årskurs 5.

Grundskoleeleverna ger flera exempel på samverkande faktorer som bidrar till utanförskap och marginalisering. En till Sverige nyanländ elev i årskurs 5 blir till exempel retad dels för att hon inte kan prata så bra svenska, dels kallas hon för ”mustaschtjejen”, för att hon har hår på överläppen. Hon har dessutom en sträng mamma som tvingar henne att gå i skolan fastän hon är sjuk, eftersom hennes mamma inte vill att hon ska missa något prov. Ett annat exempel är en pojke i årskurs 5 som har varit utfrusen både för att han bär glasögon och leker med pinnar, dvs. ägnar sig åt barnsliga aktiviteter.

I årskurs 8 blir en elev ständigt retad för att han är liten till växten och ett år yngre än alla andra. Dessutom är han inte religiöst utövande i en miljö där normen är att vara troende. En annan elev i årskurs 8 blir utstött ur gemenskapen i klassen dels för att han inte är social utan ”befinner sig i sin egen värld”, som de intervjuade eleverna uttrycker det, dels för att han inte kan kontrollera sina känslor, utan lätt faller i gråt. Att han dessutom är född i annat land gör att han avviker utseendemässigt från majoriteten. Ett liknande exempel är en flicka som ofta blir retad för att hon anses vara konstig och ”lever i sin egen värld”. Dessutom blir hon lätt sur. Att hon bär glasögon omnämns också som en möjlig anledning till hennes utanförskap. En pojke blir kallad ”Vårtan” för att han har stora leverfläckar i ansiktet. Att han därtill inte kan kontrollera sin ilska gör det extra kul att reta honom, menar eleverna.

Att brista i förmåga att kontrollera sina känslor och uppträda obehärskad bidrar alltså till att dessa elever anses avvikande och lätta att ge sig på. Att vara social, men inte påträngande och behärska de sociala spelen inom kamratkulturen liksom att kunna hantera och behärska känslor, menar eleverna är viktigt för att klara av skolmiljön. Idealet är att vara lagom behärskad, inte bli sur eller ta åt sig, gråta eller bli alltför ilsken. Om man inte är sådan blir man en lätt måltavla för trakasserier och kränkningar.

Maktrelationen mellan personal/ledning och barn/elever/studerande

Relationen mellan barnen och förskolepersonalen bygger på en maktrelation där personalen bestämmer över barnen och verksamheten. Studien visar att barnen är införstådda med detta maktförhållande. De allra flesta av de intervjuade förskolebarnen är nöjda med personalen. I enstaka fall förekommer det dock att barnen upplever att personalen kränker dem. På somliga förskolor berättar barnen att de barn som bråkar eller är olydiga och exempelvis vägra städa efter sig, säga förlåt till fröken eller det barn hon/han bråkade med, bestraffas genom att placeras på en stol eller i en soffa. Där tvingas de tänka igenom sitt bråkiga beteende. Denna metod upplever barnen inte bara som kränkande, utan också verkninglös. Det är i regel samma barn som hamnar på stolen och de fortsätter att uppträda på liknande sätt som innan bestraffningen.

Även eleverna i årskurs 5 uppfattar att lärare har makt att kränka eleverna som är yngre och har mindre inflytande, ett maktförhållande som eleverna är kritiska emot: ”Jag tycker att barnen ska behandlas lika. Kanske *lite* annorlunda än vuxna eftersom vuxna är mer mogna. Dom är typ vuxnare och dom får bestämma precis som föräldrar”, säger en elev. En annan menar att ”om alla har samma värde så borde det vara så att också eleverna borde få bestämma”. Barnen tycker att lärarna prioriteras i skolan, att de har fler privilegier än eleverna för att de är äldre. Ett återkommande privilegium, enligt eleverna i årskurs 5, är

att lärare får sitta inomhus och fika medan barnen tvingas utomhus på rasterna. Dessutom har de egna lärarrum, något eleverna på de allra flesta skolorna saknar en motsvarighet till.

Allra mest upprörda blir de intervjuade eleverna i årskurs 5 när lärare kränker elever fysiskt, dvs. att lärare utsätter elever, främst pojkar, för fysiskt våld. I en skola berättar eleverna att en av lärarna lätt blir arg och har slagit en elev vid ett par tillfällen. De är osäkra på om läraren gjort det med flit eller inte. På en annan skola tryckte en lärare upp en pojke mot väggen. På ytterligare en skola slängde en speciallärare in en pojke under en soffa då han uppvisat ett "dåligt uppträdande" och störde på lektionerna. Eleven fick ett stort blåmärke på kroppen till följd av detta. Han är visserligen känd för att vara "slamsig", "tramsig" och något av en klassens clown, enligt de intervjuade eleverna, men det motsvarar inte alls lärarens reaktion: "Läraren X är väldigt sträng, men det här är en annan sak", säger en flicka. En annan elev menar att just denna lärares undervisningsmetoder och sätt att hantera konflikter med eleven är artonhundredralsmässig. Trots klagomål hos andra lärare och rektor är eleverna osäkra på om det skett någon förbättring. "Ingen lärare tror på oss", säger en av de intervjuade flickorna. De vill att läraren ska få en varning för sitt uppträdande, vilket inte skett. Undervisningssituationen för eleven har heller inte förbättrats. Han har fortsatt att gå till samma lärare för språkundervisning.

Eleverna beskriver svårigheter att bli tagna på allvar när de vänder sig till andra lärare för att få hjälp med lärare som uppträder illa. Även om de tar upp ett problem med en rektor/lärare är de osäkra på om det följs upp. Vår studie visar att eleverna i allmänhet får dålig återkoppling eller information om deras klagomål resulterat i några åtgärder. De försöker vara uppmärksamma på tecken på att läraren i fråga ändrar sitt uppträdande, men det kan ibland vara svårt att avgöra.

Vid några tillfällen har elever (främst flickor) uttryckt att det är bäst att acceptera att lärare gör dumma saker eller bestämmer sådant man inte gillar. Om man som elev säger emot en lärares förslag så avkräver de ibland eleven ett alternativt förslag, vilket inte är så lätt, enligt de intervjuade eleverna i årskurs 5. De är i det stora hela ganska säkra på att de kan förutsäga lärarnas svar och reaktioner på deras kritik eller på förslag som eleverna lägger fram. Redan i detta skede ger de ofta upp sina försök att åstadkomma förändring.

Vuxnas bristande respekt för elever i skolan är återkommande i samtalen med eleverna i årskurs fem. En viktig aspekt är att lärare ibland, enligt elevernas uppfattning, kan vara ovarsamma med hur de pratar om elever och deras hemförhållanden så att andra elever och vuxna kan höra. Eleverna tycker att vissa lärare satt i system att misstro somliga elever. Det händer alltför ofta att det är fel elever som får skuld för händelser. Vid upprepade tillfällen utsätts elever också för, enligt deras mening, obegripliga sanktioner från lärare. En flicka som

inte förstod en sak på en lektion och bad läraren att förklara ytterligare, kastades ut ur klassrummet och fick sitta i korridoren resten av lektionen. Anledningen läraren angav för bestraffningsåtgärden var att eleven hade varit kaxig. Eleverna upplever att lärare sällan har adekvata förklaringar när elever ifrågasätter förhållanden i skolan. I flera intervjuer beskriver eleverna att de utsätts för kollektiva tillrättavisningar och bestraffningar i ganska stor omfattning.

Det förekommer också att lärare diskriminerar och favoriserar vissa elever framför andra. Eleverna i grundskolan menar ofta att det blir en del missförstånd kring elevers språkbruk, vilket kan kopplas till ålderskillnader mellan elever och lärare. Elevernas uppfattning är att äldre lärare generellt sett är mer benägna än yngre lärare att racka ner på elevers sätt att tilltala varandra (med ord som ”bögg”, ”hora”, ”blatte”, ”bitch” osv) och svära genom att använda könsord (”kuk” och ”fitta”), vilket upprör en del lärare. Dessa, vad lärarna kallar ”fula ord” sätts inte in i något sammanhang, utan fördöms som dåliga och icke-önskvärda. På vissa skolor skrivs det in i trivselreglerna att eleverna inte får använda fula ord, tugga tuggummi och använda mobiltelefon. Ibland har eleverna uppfattat just trivselregler som orättvisa då de gäller för elever och inte för lärare.

Personalen har med andra ord stor betydelse för skapandet av trygghet, gemenskap och förtroende både vad gäller barn, elever och studerandes intellektuella förkovran och socialt för elevernas trivsel. Förekomsten av favoriseringar upplevs som orättvis och godtycklig. Eleverna har även kollektivt klagat på vissa lärare som de menar har varit undermåliga och i vissa fall fått gehör för sitt missnöje och fått en annan lärare.

Även skolledare har en stor symbolisk och reell betydelse för att skapa trygghet och gemenskap för eleverna. I en gymnasieskola visar det sig att rektorns närvaro och positiva kraft uppskattades av eleverna och visade vägen för en empatisk anda mellan eleverna och skolpersonalen. Att han skakat hand med varenda elev på skolan och hälsat dem välkomna tillbaka efter lovet ger uttryck för ett engagemang och en vilja till närvaro som kan påverka skolandan i positiv riktning, vilket verkar var fallet på just denna skola. Han talar sig varm för att empati är grunden för en god skolorda.

En annan gymnasieskola verkar tvärtom genomsyras av en bristfällig ledning. Eleverna känner inte förtroende för rektor, som vid Skolverkets besök ger ett ganska distanserat och oengagerat intryck. Rektors sätt att leda kan påverka stämningen på skolan och vilken tilltro eleverna har för sin skola.

Barnens och elevernas egna förslag till förbättringar

Vad har då barnen, eleverna och de studerande i de olika verksamheterna för egna förslag till hur man skulle kunna förebygga och hantera diskriminering, trakasserier och kränkningar? Samtliga barn och elever ger uttryck för många

kloka tankar och lösningar på problemen. Dessa pendlar mellan fantasifulla och utopiska idéer till mer verklighetsnära och praktiska möjligheter.

Ta makten över förskolan

Några förskolebarnen drömmer om att ta över förskolan. De fantiserar om att vända på maktrelationen mellan barn och vuxna till sin egen fördel genom att till exempel klistra upp dumma fröknar i taket eller låsa in dem i finkan hos polisen. Andra idéer är att skrämma elaka fröknar med djurmasker eller lura personalen vid stolbestraffningar och få dem att titta åt ett annat håll medan de smiter från stolen. De vill också skapa en nyordning runt maten. De har många synpunkter på vad som är äckligt och vad som är gott på lunchmenyn. Medbestämmandet kring lunchmenyer är ett tema som går igen hos eleverna i årskurs 5.

Mer information och utbildning

Några av grundskoleeleverna efterlyser mer information och utbildning av både elever och skolpersonal. Eleverna efterfrågar utbildning i frågor som rör diskriminering, trakasserier och kränkningar i form av föreläsningar från föreläsare utifrån såsom RFSL, Friends eller "Sharafs hjältar".⁷² De vill ha fler öppna diskussioner kring frågor som rör kränkningar.

Särskoleeleverna menar att en viktig insats för att komma åt särskolans låga status och den utsatthet de känner i förhållande till de andra eleverna på skolan, skulle vara att öka kunskapen hos andra grundskoleelever om vad det innebär att ha en funktionsnedsättning och vad det innebär att gå i särskolan. Man borde anordna möten, seminarier och föreläsningar om detta där särskoleeleverna själva kunde delta, men även kändisar och "experter" som kunde tala om egna upplevelser, menar eleverna.

Ett genomgående tema i de komvux- och sfi-studerandes egna förslag är att informationen om barn- och elevskyddslagen och skolans likabehandlingsplan bör förbättras. Att ta fram skriftlig information på olika språk, göra den obligatorisk vid introduktionen/ kursstarten och diskutera dessa frågor i klasserna, är några av elevernas förslag. Andra idéer handlar om behovet av att öka kunskapen om religioner och andra kulturer inom komvux/sfi till exempel genom att få mer information om varför man bär slöja. Det kan vara en balansgång mellan att synliggöra det kulturellt och etniskt specifika utan att för den skull peka ut människor som väsensskilda. Det ska vara klart och tydligt vart man kan vända sig om man är utsatt, anser eleverna på komvux och sfi och vad som händer om man bryter mot lagen. Om det förekommer diskriminering och trakasserier

⁷² *Sharafs hjältar är en verksamhet som bedrivs i Fryshuset regi. På Fryshusets hemsida står det: "Syftet med projektet är att motivera unga killar och tjejer med rötter i hederskulturer att ta avstånd från hedersförtryck. Genom utbildning får de kunskap om mänskliga rättigheter och demokrati mm och kan agera förebilder och kämpa för sin egen och sina systars frihet"*(www.fryshuset.se 2008-08-27).

måste man arbeta med hela gruppen/klassen – inte bara de som utsätter och blir utsatta.

Ett annat förslag är att elevernas/de studerandes intresseorganisation eller liknande genomför en anonym undersökning av vilka problem som finns, och att lärare och elever sedan diskuterar resultatet med alla elever och kanske ordnar en särskild dag för detta. Ett ytterligare förslag eleverna/de studerande ger är att visa filmer om utsatta människor som till exempel homosexuella i *Brokeback Mountain* eller judar i *Schindler's list* och diskutera dem i klasserna.

Större elevdemokrati och social gemenskap mellan elever

Grundskoleeleverna efterlyser större elevdemokrati genom att få mer inflytande över till exempel skolmaten. Majoriteten av eleverna uppskattar inte den i sin nuvarande form. De menar att det ofta är trögt att påverka och ändra på just maten. Flera elever har också via elevrådet påpekat till exempel skolgårdens brister ochäckliga toaletter, men de har fått lite gehör – sådant som det inte går att ändra på, säger en pojke. En förklaring de får när de vill förändra är att det inte finns tillräckligt med ekonomiska resurser på skolan. Aktivare elevråd skulle också bidra till en större gemenskap mellan elever menar de, liksom fler samarbetsövningar i klasserna.

De vill också ha fler åldersintegrerade aktiviteter sinsemellan såsom gemensamma friluftsdagar och faddersystem, vilket de tror skulle bryta åldershierarkierna på skolan. Detta är också någonting som framkommer i den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen.⁷³ I denna studie ifrågasätter eleverna också indelade matsalar med lärarna i ett rum för sig och eleverna ensamma i ett annat. Det antas borga för oroligheter, trakasserier och vantrivsel bland eleverna. Det visar sig även i den parallella skolverksstudien att en ökad schemalagd vuxennärvaro i anslutning till matsal och kafeteria tros vara åtgärder som kan förebygga och förhindra förekomsten av trakasserier och kränkningar bland eleverna.

Även särskoleeleverna i den här studien efterfrågar bättre kommunikation mellan olika verksamheter i skolan. Om det finns tid för samtal och möjligheter att lära känna varandra, känner sig eleverna tryggare, menar de.

Komvuxeleverna tycker att det är viktigt att de studerande får lära känna varandra, också elever och studerande på olika utbildningar och program. Att utvärdera verksamheten och den sociala samvaron i klassen kan också vara en möjlig väg att förebygga trakasserier och kränkningar. Ett sätt kan vara att man på frivillig basis får dela med sig av sina livserfarenheter genom att organisera en dag när alla får skriva ner sina upplevelser och tankar kring den här dagen.

73 Skolverket. (2009) rapport 327.

Fler engagerade vuxna

Ett starkt behov bland grundskoleeleverna är att skolpersonalen ska röra sig ute bland eleverna på rasterna för att de ska se vad som händer och för att skapa trygghet för eleverna även utanför lektionssalen. Lärarna har en viktig roll för att förebygga eller hantera diskriminering och kränkningar när de förekommer, anser grundskoleeleverna. Lärarna måste visa att de står på de utsattas sida, de ska säga till tydligt vad som är tillåtet och inte och hjälpa till att reda ut konflikter mellan dem som bråken berör.

Eleverna föreslår även att lärare måste engagera sig i frågorna och gå på utbildningar kring diskriminering och kränkningar, så att de lär sig att ta tag i problemen direkt. Behovet av mer utbildning för *all* personal är också någonting som personalen själva efterlyser i den parallella skolverksstudien om barn- och elevskyddslagen. De uttrycker också en stark önskan att få mer utrymme till reflektion, eftertanke och diskussion, samt relevant arbetsmaterial nämns i rapporten.

I denna rapport efterlyser eleverna i årskurs 8 fler yngre vuxna på skolan, liksom behovet av fritidspersonal. På skolor där det finns fritidspersonal spelar de en betydande roll för elevernas trivsel och trygghet, ett behov som även eleverna i Skolverkets undersökning 2002 uttryckte. Eleverna upplever fritidspersonalen som vuxna med mer tid att lyssna och engagera sig i elevernas problem, glädjeämnen och bekymmer än annan skolpersonal. De kan också fungera som rastvakter och hålla koll på vad som händer i korridorer och andra lokaler utanför lektionstid, menar eleverna.

Att kommunikationen fungerar mellan särskolans personal och grundskolepersonalen upplevs som extra viktigt eftersom särskoleelever känner sig särskilt utsatta av andra elever på skolan och i den gemensamma skolmiljön. Dessutom efterlyser de mer aktiva bussvärdar på särskoleelevernas busstransporter. På bussarna kunde man sätta upp små dagböcker om varje elev, där de får säga hur det är. Om någonting har hänt så kan föräldrar och personal se det i dagböckerna. En del av eleverna önskar att det fanns en övervakningskamera vid busshållplatsen så att vuxna kunde kontrollera vad som händer.

Förändringar av den fysiska miljön och organisationen

En annan idé som framkommer hos de flesta grundskoleeleverna är behovet av att förändra den fysiska skolmiljön. De vill ha fräscha och inspirerande miljöer att vistas i. Ett önskemål är särskilda elevrum motsvarande lärarrum som eleverna kan vistas i, dit eleverna kan gå och prata eller läsa tidningar. Det skulle också finnas utrymmen där man kan vara ensam och stänga om sig, tycker några elever. Även fritidsgårdar efterlyses av några grundskoleelever där det saknas.

Annars önskar sig eleverna fräschare skollokaler: upprustade omklädningsrum och rena duschar fria från mögel och toaletter med tvål, fria från kissdoft

och bajs i bastun. Några elever berättar att det kan vara just i de lokalerna som trakasserier kan förekomma. En elev berättar om kläder som blivit nerspolade i toaletten eller nersölade med schampo. Även skolgården behöver på många skolor rustas upp, gärna med mål och basketplan, menar eleverna. Skolgårdens utformning och materiella standard kan verka förebyggande mot både materiell vandalisering och trakasserier, menar de intervjuade eleverna. Tristess till följd av bristande sysselsättningar på raster kan nämligen utlösa bråk och trakasserier, anser eleverna.

Lokalernas utformning och fräschör har med andra ord betydelse för gemenskapen på skolan och hur rädda eleverna är om varandra och skolan. Gemensamhetslokaler såsom kafeterian och matsalen är viktiga för elevernas samhörighetskänsla då det är där elever från olika åldersgrupper och verksamheter möts, menar de intervjuade eleverna. Matsalen är ju dessutom skådeplatsen för många trakasserier och kränkningar eleverna emellan.

Analys av resultaten

Hur kan man då tolka resultaten i rapporten? Här följer en analys av resultaten med utgångspunkt i normers betydelse för diskriminering, trakasserier och kränkningar.

Analysen följer diskrimineringsgrunderna och länkar dessa till vilka normer som gäller för just den grunden. När det gäller *religion* visar vår empiri att vara sekulär kristen utgör normen i de flesta av de undersökta verksamheterna, medan att vara vit svensk utgör normen för *etnisk tillhörighet*. Vad gäller *funktionshinder* stigmatiseras framför allt, att döma av intervjuutsagorna, särskoleelever. De klassificeras ofta som ”avvikare”, medan att sakna funktionsnedsättning blir det ”normala”. Diskriminering och trakasserier kopplat till *kön* och *sexuell läggning*, präglas av att genuskillnader dvs. att se pojkar och flickor som olika och komplementära utgör en norm i verksamheterna och obligatorisk heterosexualitet, dvs. heterosexuell läggning tas för givet som det ”normala”. Därutöver präglas verksamheterna också av att det finns normer kring ekonomiska resurser, utseende och ålder vilket kan ligga till grund för kränkningar kopplat till annan kränkande behandling. Undersökningen visar också att trakasserier och kränkningar kan ske av flera skäl, vilka kan härledas både till diskrimineringsgrunder och till händelser som faller under rubriken annan kränkande behandling, bl.a. ekonomiska resurser, utseende och ålder.

Normer - grunden till diskriminering och kränkningar

Studien visar att själva grunden till att diskriminering, trakasserier och kränkningar uppstår kan kopplas till de normer som finns i för-, grund-, sår- och gymnasieskolan samt vuxenutbildningen/sfi. Verksamheterna blir centrala arenor för barns, elevers och studerandes socialisation in i olika slags normsystem. Normer är kopplade till föreställningar om normalitet och avvikelse. Genom att kategorisera företeelser, uppföranden och utseenden som ”normala” respektive ”onormala” skapas och upprätthålls gränser och hierarkier i verksamheterna. Dessa normer behöver inte vara entydiga, utan kan variera och rent av uppfattas som motstridiga. Barn, elever, studerande och personal befinner sig således i ständigt normskapande aktiviteter där föreställningar om vad som är normalt och avvikande brottas med varandra.⁷⁴ Verksamheterna blir mötesplatser där olika normer både upprepas, utmanas, begränsar och möjliggör förändringar kring frågor om diskriminering, trakasserier och kränkningar.

Sekulariseringsnorm och en kristen tradition

Trots att intervjuutsagorna pekar på att en sekulariseringsnorm präglar de flesta verksamheterna, med undantag för en grundskola där det tvärtom var elever

⁷⁴ Martinsson & Reimers (2008).

som tillhörde ett kristet trossamfund som dominerade i antal och satte dagordningen för de elever som inte tillhörde just deras samfund, färgas de svenska utbildningsinstitutionerna av en kristen tradition som visar sig i firandet av helgdagar efter en kristen almanacka med jul och påsklov osv. Uppfattningar om olikheter vad gäller till exempel religion relaterar med andra ord till en osynlig hierarki.⁷⁵ Det kristna och sekulära överordnas andra religioner att döma av intervjupersonernas utsagor. Att uttrycka sin religion via sitt utseende, helgfarande eller mathållning som avviker från normen kan därmed bli betraktat som någonting udda. Det kan också leda till att man riskerar att bli diskriminerad eller trakasserad. Det gäller särskilt personer som har en muslimsk trosuppfattning. På komvux nämner studerande att en elev av läraren nekats ledighet under ramadans (den muslimska fastan) sista dag, bajram, då man är ledig i muslimska länder. En annan kvinnlig studerande har erfarenhet av att en lärare har ifrågasatt hennes rätt att bära sjal.

Även personer som tillhör kristna samfund där man inte firar jul har blivit trakasserade främst av andra elever. I en gymnasieskola berättar en elev om att hon som judinna blivit trakasserad av andra elever för att hon ”är jude och har en stor näsa”. En grundskoleelev talar om att det råder ”religionskrig” mellan muslimer och kristna, men också mellan judar, kristna och muslimer på en grundskola.

I berättelserna framkommer också att några elever på en grundskola klassificerar islam som ”en våldsam och dålig religion”. Berättelserna tyder på att det på vissa grund- och gymnasieskolor finns tendenser till antisemitism och islamofobi, särskilt bland somliga pojkar i årskurs 8. Deras fientliga hållning till framför allt islam och muslimer handlar om att de öppet och via sms kritiserar flickor som bär slöja, trakasserar elever som firar ramadan och muslimer för att de inte äter griskött.

”Svenskhet” överst i en föreställd etnisk hierarki

I verksamheterna finns också ett mönster att barnen, eleverna och de studerande klassificerar ”svenskhet” överst i en föreställd etnisk hierarki. Uppfattningar om etnisk tillhörighet hänger samman med utseende, kunskaper i svenska språket och föreställningar om etniskt ursprung.

Till och med de riktigt små barnen i förskolan har en uppfattning om att normen vad gäller utseende i verksamheterna är att ha vit hudfärg ”som en svensk”, som två flickor med utländsk bakgrund uttryckte det. Vit hudfärg verkar också kunna bidra till att man slipper att bli retad. Att vithet och svenskhet överordnas andra etniska och rasmässiga tillhörigheter blir tydligt också i de intervjuade elevernas språkbruk i grund- och gymnasieskolan. Vita svenska

75 *de los Reyes & Martinsson (2005).*

elever talar om ett slags hudfärgskala där ”neger” och ”blatte” används för att beskriva vissa utseenden: ”neger” för personer med svart hudfärg och ”blattar” för personer med mörkt hår och utländsk bakgrund. Dessa uttryck kan också ha nedsättande innebörd beroende på i vilket sammanhang de används. Om en person med utländsk bakgrund kallar en annan person med utländsk bakgrund för ”blatte” betraktas det som mindre problematiskt än om det används av en vit svensk person för att skada en person med utländsk bakgrund.⁷⁶ Då kan det rent av uppfattas som rasistiska tillmälen i och med att människor med utländsk bakgrund har en minoritetsställning i svenska samhället, medan vita svenskar är i majoritetsposition. Därför blir till exempel ”svenne”, som är ett uttryck för vita svenskar inte alls lika negativt laddat som ”neger” och ”blatte” i en kontext där vita svenskar dominerar. Sammanhanget är återigen av stor betydelse för benämningarnas laddning, dvs. vem som säger vad till vem, hur och i vilket sammanhang.

Att behärska svenska språket korrekt blir också en svenskhetsmarkör, enligt de personer vi intervjuar. Språklig brytning placerar en person som ”mindre” svensk än någon som behärskar svenska mer korrekt. Det kan också ge upphov till trakasserier.

Trakasserier kan också länkas samman med främlingsfientlighet och rasism i form av tillmälen och politisk ideologi. På en grundskola fanns ”mininazister”, enligt de intervjuade personerna, vilka uttryckte främlingsfientliga åsikter om flyktingar och invandrare och trakasserade också personer fysiskt. Det gällde främst pojkar.

Det framkommer också att intervjuade elever i grundskolor som är etniskt och religiöst blandade uppfattar att etnicitet inte blir så framträdande anledningar för trakasserier på just deras skolor. På mer etniskt homogena skolor, där det finns en minoritet av elever med utländsk bakgrund förekommer däremot, enligt intervjupersonerna, trakasserier på grund av etnicitet. En tolkning kan vara att man i etniskt homogena skolor har svårare att acceptera etniska variationer och att dessa trakasserier därför uppstår.

Särskoleeleverna - rumsligt och socialt isolerade

Att funktionshinder av vilket slag det än må vara uppfattas som avvikande och att inte ha funktionshinder som normalt verkar vara normen inom de flesta verksamheter. Funktionshinder förknippar de flesta av de intervjuade grundskoleeleverna utan funktionsnedsättning med elever som har en utvecklingsstörning och går i särskolan. Särskoleeleverna betraktas och behandlas som avvikare både på grund av sin skolform, sitt uppträdande och utseende. Att döma av uttalandena från elever utanför särskolan anses de uppvisa en avvikelse som inte

⁷⁶ Jonson, Rickard (2007).

platsar i verksamheternas allmänna gemenskap. ”Sär” har också enligt de intervjuade eleverna kompletterat CP eller idiot som negativt tillmäle: ”är du sär eller?” som en retorisk fråga som kan likställas med: ”är du dum eller?”

Särskoleelevernas egna berättelser tyder på att de blir extra utsatta för diskriminering, trakasserier och kränkningar. Somliga särskoleelever upplever ett dubbelt utanförskap. På många skolor är de både rumsligt *och* socialt isolerade från resten av eleverna på skolan. Den enda plats där alla elever möts är i matsalen, som för somliga särskoleelever kan upplevas som rena krigszonen och den plats där de ständigt måste vara på sin vakt mot trakasserier. Andra otrygga miljöer i skolan är korridorer, fritidshem och omklädningsrum samt bussar till och från en gymnasiesärskola.

Stämpeln som särskoleelev som inte platsat i den vanliga, ”normala” skolan, kan upplevas som stigmatiserande i sig. Särskoleeleverna måste lära sig att acceptera trakasserier som är direkt kopplade till deras funktionsnedsättning. De utsätts för en form av vad Solveig Hägglund beskriver som ”banalmobbing”, dvs. att trakasserier ”normaliseras” och blir till en ”naturlig” del av vardagen från särskoleelevens första skoldag.⁷⁷ De uppmantras av viss personal att ignorera trakasserier istället för att protestera. De kan också känna sig diskriminerade av personalen för att de inte åtnjuter samma privilegier som andra elever, såsom att gå till kafeterian när de vill. Samtidigt anser de allra flesta särskoleeleverna på de skolor där personalen arbetar aktivt med värdegrunden, har diskuterat barn- och elevskyddslagen och utformat likabehandlingsplaner att personalen tar särskoleeleverna på allvar genom att vid behov vidta omedelbara åtgärder. Till skillnad från de skolor där eleverna uppfattar att de lämnas utan skolpersonalens beskydd upplever dessa elever att de har ett positivt stöd som gör dem bättre rustade för att hantera de trakasserier de utsätts för i sin vardag.

Genusnormernas konsekvenser

I intervjuerna framkommer att normer kring kön bygger på en föreställning om flickors och pojkars olika och komplementära sociala och kulturella positioner vilket även inbegriper obligatorisk heterosexualitet. Redan på förskolan har barnen en föreställning om vilka normer som gäller för flickor respektive pojkar. Det kan handla om lekar, klädnormer och uppförandekoder kopplade till respektive genus. Fallerar ett barn att leva upp till dessa normer finns en risk att hon/han blir retad och rent av utskrattad av de andra barnen.

Det är framför allt berättelserna från grund-, sär- och gymnasieskolan som uppvisar ett tydligt genusmönster. Det handlar om att upprätta skillnader mellan flickor och pojkar genom normskapande kring utseende och uppförande. Från personalens sida finns enligt eleverna idéer om att flickor och pojkar har

⁷⁷ Hägglund i *Andrae Thelin & Williamson (Red) (2004)*.

olika egenskaper. Flickor i årskurs 5 ses som lugna och mogna och pojkar betraktas som störiga och bråkiga. Denna föreställning om genuskillnader kan påverka hur elever bemöts av personalen, menar intervjupersonerna. Flickor i grund- och gymnasieskolan kommer till korta på vissa lektioner, såsom idrott där pojkar favoriseras, medan pojkar i grund- och gymnasieskolan drabbas av mer negativa förväntningar i de tidigare årskurserna inom respektive verksamhet där de behandlas hårdare av personalen vid sen ankomst och bråk. De bestraffas också oftare kollektivt än flickor enligt intervjupersonerna.

Studien visar att flickor på somliga yrkesinriktade program (Hotell- och restaurang) och vissa skolor har deltagit i genusövningar för att stärka sitt självförtroende och ”höja sitt genusmedvetande” innan de ger sig ut på praktik i den mansdominerade restaurangbranschen. Någon motsvarande genusövning har pojkar inte fått för att klara av sin praktik eller för att hävda sig gentemot fördomar, till exempel pojkar som går på Barn- och fritidsprogrammet och som får tampas med andra elevers föreställningar om att de pojkar som vill arbeta med barn klassificeras som ”pedofiler”.

Att döma av elevintervjuerna råder ett ganska tufft socialt klimat med en begränsad genusrepertoar för pojkar i grund- och gymnasieskolan. De förväntas uppträda på ett visst sätt och ha vissa intressen som klassificeras som maskulina. Det handlar framför allt om de sociala relationerna pojkar utvecklar sinsemellan, särskilt när det gäller konflikthantering.

Fysiskt våld som uttryck för maskulinitetsskapande

I berättelserna från grund- och gymnasieskolan framkommer uppfattningar om konflikthantering som hänför till skillnader mellan flickor och pojkar. Medan flickor, enligt intervjupersonerna, hanterar tvister genom att baktala varandra, sprida rykten och trakassera andra elever verbalt, tar pojkar till hot om eller praktiserar fysiskt våld. Att navigera i ett slags våldets arkipelag kan börja i förskolan för pojkar, men att döma av berättelserna accelererar detta i grund- och gymnasieskolan för vissa pojkar. Pojkar i grundskolans årskurs 5, 8 och i år 2 i gymnasieskolan anser att pojkar i högre grad än flickor både är förövare och offer för fysiskt våld. Ett sätt att tolka detta kan vara att analysera våld i relation till maskulinitetsskapande. Åtskillig forskning visar att våld ses som en självklar och ”naturlig” ingrediens i den sociala processen att bli pojke/man.⁷⁸ Det innebär *inte* att alla pojkar är våldsvverkare och förövare. Men det finns element i sättet att socialiseras till att bli pojke/man som förutsätter att man kan orientera sig i och hantera en våldskultur som kringgärdar särskilt pojkar.

I intervjupersonernas berättelser finns flera exempel på händelser där konflikter kan utmynna i hot om våld eller i regelrätta slagsmål. Av de skolår stu-

78 Burcar (2005), Connell (2000), Huuki (2003), Messerschmidt (2004).

dien har undersökt är det särskilt vanligt att det händer bland somliga pojkar i årskurs 8 där våld kan klassificeras på olika vis. ”Att göra upp med nävarna” man mot man betraktas som ett effektivt vapen för att få slut på bråk mellan pojkar i en skola i årskurs 8. Däremot anses aggressivt beteende, då någon utan förvarning slår ned en annan elev, som förkastligt av några andra elever i samma årskurs. Det senare blir resultatet av ett känsloutbrott där en person tappar kontrollen, vilket rimmar illa med de mansideal som pojkarna ger uttryck för. Att behålla sitt lugn, att vara *cool*, och inte reagera med starka känslor säkerställer en pojkes position i pojkguppen.⁷⁹

Oavsett anledning kan hot om våld och faktiska slagsmål tolkas som ett led i hur maskuliniteter formas genom ett maktspel där pojkar bevakar varandra och skyddar varandra. Dessa maktspel innehåller element av verbalt och fysiskt våld, sexuella trakasserier av flickor/kvinnor, homofobi och rasism. Sexuella trakasserier drabbar, att döma av intervjuerna, främst flickor i grundskolans årskurs 8. Sexuella trakasserier av flickor kan också leda till bråk mellan pojkar. Det kan handla om att upprätthålla pojkars heder. Ett exempel på det är när en svensk pojke slår ned en annan pojke med utländsk bakgrund som ”tafsat på” den svenska pojkens flickvän. Huruvida flickan upplever sig trakasserad försvinner ur berättelsen.⁸⁰ Händelsen blir i elevernas skildring främst en uppgörelse mellan pojkar.

Fysiskt våld kan vara ett sätt att skapa uppmärksamhet och upprätthålla sin status i skolans rangordning, särskilt bland pojkar i grundskolan, men även inom gymnasieskolan. Att visa sig stark och överordnad andra pojkar och flickor blir en del av det homosociala kontrakt som finns oskrivet bland pojkarna i grundskolan och i gymnasieskolan. Det kan bli ett sätt att säkerställa sin heterosexuella maskulina identitet genom att kontrollera andra ”svagare” individer, såsom flickor/kvinnor och ”feminina” pojkar och/eller pojkar med annan etnisk tillhörighet.⁸¹

Heteronormativitetens konsekvenser

När sexuell läggning kommer på tal sammanblandas det ofta med *homo-/bisexuell* läggning. Heterosexualiteten osynliggörs som en underförstådd norm. Det kopplas också tydligt ihop med genus hellre än homosexuella handlingar såtillvida att de elever och studerande som fallerar att leva upp till utseende och beteendemässiga genusnormer kan benämnas som homosexuella. Det gäller särskilt ”feminina” pojkar. Manlig homosexualitet associeras till femininitet både vad gäller utseendet, till exempel till färg och form på plaggen, sätt att tala och

79 Nordberg (2008).

80 Tafsande eller annan ovälkommen beröring klassificeras som sexuella trakasserier. (Menckel & Witkowska (2002)).

81 Jfr Huuki (2003:38).

intressen för ”feminint” kodade aktiviteter, såsom leka med barbie, dans, yoga och frekvent umgänge med flickor. Dessa pojkar ses som avvikare, som ”böjiga” och som ”fjolliga”. På vissa grundskolor har det funnits pojkar som blivit retade på grund av att de till utseende och intresse klassificerats som ”feminina”.

Att döma av intervjuutsagorna verkar manlig homosexualitet vara laddad, särskilt för pojkar i grund- och gymnasieskolan. Det finns också en idé bland de intervjuade att det är lättare för flickor än pojkar att ”komma ut” som homosexuella. Det verkar bygga på att lesbiskhet, att döma av intervjuerna med elever i grund- och gymnasieskolan, främst associeras till homosocialitet, dvs. med väninnerrelationer och inte alltid med homosexuella handlingar eller med utseende eller beteende.

Samtidigt visar den relativa tystnaden kring lesbiskhet att lesbiskhet osynliggörs i verksamheterna, åtminstone att döma av intervjuutsagorna. Tystnaden kring homosexualitet kan, enligt till exempel Fanny Ambjörnsson tolkas som ett sätt för majoritetssamhället att visa upp en generös gest genom att undvika att påtala avvikelsen (homosexualitet) i förhållandet till normen (heterosexualitet). Men den ”välvilliga” tystnaden innebär också att (hetero)normen upprätthålls och avvikelsen osynliggörs, skriver hon.⁸² Flera forskare har just påtalat att tystnad kring lesbiskhet (och homosexualitet i största allmänhet) främst kan uppfattas som ett sätt att upprätthålla heterosexuella hegemoni. Det kan till och med uppfattas som ett våld i sig, enligt till exempel Judith Butler.⁸³ Debbie Epstein och Richard Johnson menar å sin sida att homofobi och heterosexism opererar inte bara genom verbala trakasserier, fysiskt våld och diskriminering, utan också genom tystnader och frånvaro.⁸⁴ Genom att inte erkänna sexuella olikheter upprätthålls heterosexism, skriver de. Om man som homosexuell inte blir representerad eller erkänd, benämnd eller omnämnd saknar man ett slags legitimitet som social varelse, enligt Lena Martinsson.⁸⁵ Att på grund av sexuell läggning förnekas erkännande kan leda till skam, trakasserier, diskriminering och våld. Det innebär också att bli förnekad legala rättigheter och jämlikt beskydd, skriver Nancy Fraser.⁸⁶

Barnen och eleverna formas med andra ord in i en obligatorisk vad Leena-Maija Rossi kallar ”heterofabrik”, dvs. den heterosexuella normen dominerar verksamheterna. Heterosexualitet görs till det enda ”naturliga” och självklara sättet att leva.⁸⁷ Det framkommer även i den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen att barnen i förskolan inte anses beröras av frågor kring sexuell läggning på grund av deras

82 *Ambjörnsson (2004: 235).*

83 *Butler (1997).*

84 *Epstein & Johnson (1994).*

85 *Martinsson (2008).*

86 *Fraser (1997).*

87 *Leena-Maija Rossi är citerad i Reimers (2007).*

ålder och mognadsgrad.⁸⁸ Det finns med andra ord en viss omedvetenhet bland personalen om att barn via vuxnas livsstil kan komma i kontakt med andra sätt att leva än i heterosexuella parförhållanden och därför berörs av frågor som rör sexuell läggning.

Ekonomisk knapphet, utseendenormer och åldershierarkier

Studien visar att barn- och elevskyddslagen kan tjäna som utgångspunkt för att kritiskt granska hur normer formas i verksamheterna kring diskrimineringsgrunderna. Studien visar också att det finns andra anledningar, som faller under rubriken annan kränkande behandling, såsom ekonomisk knapphet, utseende och ålder, vilka samverkar med diskrimineringsgrunderna.

Ekonomisk knapphet

Kring ekonomiska resurser finns normer som gör att elever med knapp ekonomi riskerar att bli socialt exkluderade. Särskilt tydligt blir det på några av de besökta grundskolorna där utanförskapet hos vissa elever handlar om att de inte har råd med nya eller hela plagg. Att inte ha råd att köpa nytt kan gör att man uppfattas som ”onormal”.⁸⁹ Det kan leda till skamkänslor och sviktande självkänsla och inverka på ens sociala delaktighet i skolan.⁹⁰ I ett konsumtionsorienterat samhälle kan ekonomisk knapphet, dvs. att inte ha råd att betala för det som av andra anses som en ”normal” konsumtion uppfattas som skamligt och stigmatiserande och utgöra en anledning till kränkningar.⁹¹ Även bristande hygien kan, enligt de intervjuade eleverna, leda till kränkningar.

Kroppsnormer

Att vara överviktig, mager, lång eller kortväxt kan utgöra skäl för annan kränkande behandling. Redan i förskolan är barnen medvetna om att framför allt fetma är stigmatiserande. ”Fet som en get” är ett negativt tillmäle som en del av de intervjuade förskolebarnen använder. I grund- och gymnasieskolan samt vuxenutbildningen ger flertalet intervjupersoner uttryck för att den smala kroppen tas för given som en norm, medan den överviktiga kroppen framstår som en avvikelse. Smalhetskrav har framför allt ställts på flickor/kvinnor, men numera uppmanas även pojkar/män att disciplinera sina kroppar i allt högre grad.⁹² Studien visar att detta att vara stor och stark som pojke visserligen kan accepteras om kroppstorleken associeras till en idrott som kräver detta, men att

88 Skolverket (2009) rapport nr 327.

89 Harju (2008).

90 Rädsla barnen har i en studie uppmärksammat att fattiga barn och deras familjer kan uppleva sig diskriminerade på grund av att de inte har råd att betala avgifter i skolan. Det kan handla om utgifter till klassresor, andra aktiviteter eller material som de åläggs betala ur egen ficka. Rädsla Barnen. (2008)

91 Bauman (1998).

92 Bordo (2003[1993]), (1999).

det sällan är positivt för flickor. Den lagom smala personen får mer respekt än den som gett efter för antingen glupskhet eller självvält. Att vara anorektiskt mager kan också ge upphov till kränkningar, liksom att vara alltför kortväxt och klen, framför allt för pojkar.

Även smak, stil och grupptillhörighet sätter upp normer för hur man får se ut och klä sig, särskilt i grund- och gymnasieskolan. Vissa plagg, frisyrier och sminkningar signalerar vilken grupp eller vilket sammanhang man tillhör. Det kan vara "emo", "fjortis", vanlig, alternativ osv. Idealet är att "vara sig själv", men i intervjuerna framkommer att det varierar beroende på kontext. Att klassificeras som "emo", dvs. ha färgat hår, gå svartklädd, vara vitsminkad och lyssna på en viss sorts musik kan få en negativ klang i en kontext, medan det i en annan kan uppfattas som positivt. Att bära mysbyxor betraktas som att "vara sig själv" i ett sammanhang, men föraktas i ett annat osv. Mönstret är att den som överskrider gränser och bryter mot gruppens utseendenormer, riskerar att bli kränkt.

Ett slags "lagomideal" råder inom verksamheterna. Man ska helst inte vara för tjock, mager, extremt klädd osv. för då riskerar man att utsättas för kränkningar. Att framstå som "normal" och vanlig, att inte sticka ut för mycket eller avvika på någon punkt där man blir sårbar verkar, att döma av intervjuutsagorna, vara en användbar strategi för att undvika kränkningar.

Åldershierarkier

Studien visar också att det råder åldershierarkier inom verksamheterna, framför allt i för- och grundskolor. Äldre överordnas yngre elever, på grund av att de anser sig vara mer kompetenta än yngre och därför har rätt att dominera yngre elever. Att betraktas som en "bebis" i förskolan är stigmatiserande, menar de intervjuade barnen. Det är det även i särskolan. På grundskolorna gäller det att uppträda åldersadekvat och ägna sig åt åldersadekvata lekar.

Ett fenomen som kritiseras av de intervjuade grundskoleeleverna i de besökta grundskolorna är att personalen ger äldre elever mer rörelsefrihet än yngre. De intervjuade eleverna menar att skolan ser genom fingrarna när äldre tar sig fler friheter än yngre. De intervjuade eleverna upplever också att många skolors organisation bygger på att separera ålderskategorierna hellre än att integrera dem, vilket eleverna menar kan leda till att äldre elever kränker yngre. I vissa av de besökta grundskolorna sanktioneras till och med äldre elevers dominans genom elevrådets försorg. I en skola fick eleverna i årskurs 9 det ensamma privilegiet att dels gå före i kön in till matsalen, dels äta på en mer åtråvärd plats i matsalen.

Även uppdelningen i personal och barn/elever via separata matsalar talar för att vissa verksamheter satt i system att ålderssegregera människor, ännu ett skäl till att kränkningar kan förekomma. Grundskoleelevernas egna förslag är att åldersintegrera lektioner och införa faddersystem, vilket kanske också skulle

kunna gälla särskoleelever och förskolebarn. I den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen visar det sig att i vissa för- och grundskolor arbetar man just med faddersystem i främjande syfte.⁹³

Grundskoleeleverna uttrycker också en längtan efter yngre vuxna i form av fritidspersonal då de ses som en viktig länk mellan eleverna och de vuxna lärarna. Det kan också vara tecken på att det finns en vilja att överbrygga eventuella motsättningar mellan de vuxna och eleverna. Dessa unga vuxna blir inte bara ett stöd för eleverna gentemot andra elever utan kan också fungera som ett stöd gentemot lärare.

Samverkande faktors betydelse för trakasserier och kränkningar

Studien visar att det sällan finns enbart en anledning till varför en person blir trakasserad och/eller kränkt. Ofta samverkar olika faktorer och bidrar till att diskriminering, trakasserier och kränkningar uppstår. Den diskrimineringsgrund som genomgående samspelar med samtliga grunder och med annan kränkande behandling i andra avseenden är kön. Olika diskrimineringsgrunder samverkar också med andra anledningar till kränkningar, som faller under rubriken annan kränkande behandling, såsom ekonomisk knapphet, utseende och ålder.

I en av intervjuerna med grundskoleelever framkommer till exempel att en flicka blir kallad ”mustaschtjejen” för att hon har tydliga hår på överläppen, dvs. hon avviker från den feminina utseendenormen att inte ha hår på överläppen. Enligt intervjupersonerna har hon dessutom bristande språkkunskaper i svenska då hon precis kommit till Sverige från ett annat land och en sträng mamma, vilket också ger upphov till trakasserier från somliga av de andra eleverna. Här spelar med andra ord både den etniska tillhörigheten och kön i kombination med utseendeavvikelse in för hennes utsatthet.

En annan elev i grundskolan blir retad för att han är liten till växten. Att han dessutom inte tillhör det trossamfund som de allra flesta av eleverna tillhör i hans skola har bidragit till att han trakasseras av andra elever. I det fallet ger både hans utseende och att han inte tillhör det dominerande religiösa trossamfundet upphov till att han trakasseras och kränks i kamratgruppen. Ett ytterligare exempel på hur samverkande faktorer spelar in är en pojke i särskolan som är mörkhyad och homosexuell. Han brukar, enligt de intervjuade eleverna, retas av andra elever på bussen och kallas för ”jävla negerbög” och få höra ”dra hem jävla negerbög”. Dessa negativa tillmälen åberopar både denna persons sexuella läggning och hudfärg. Att han dessutom går i särskolan, en skolform som i sig stigmatiseras av andra elever, kan också vara en bidragande orsak till hans utsatthet.

93 Skolverket (2009) rapport nr 327.

Dessa exempel visar hur trakasserier och kränkningar inte alltid utgör isolerade företeelser utan skapas, intersektionellt, dvs. i skärningspunkten mellan maktrelationer baserade på kön, sexualitet, etnicitet, funktionshinder, religion och andra kategorier såsom bl. a. utseende och ålder.⁹⁴ En intersektionell ansats kan vara ett sätt att förstå hur dessa maktrelationer samverkar med varandra, hur de överlappar, förstärker eller förminskar varandra i komplicerade samspel.

I arbete till exempel mot rasism, sexism och homofobi är det viktigt att se hur tätt länkade dessa ofta är till genusskapande. I denna studie är betydligt fler pojkar än flickor inblandade i konflikter med etniska förtecken, särskilt som utövare av verbalt och fysiskt våld. Att döma av respondenternas berättelser ”normaliseras” hot om våld och regelrätta slagsmål bland pojkar i grundskolan. Att då endast betrakta våld med till exempel rasistiska förtecken som en isolerad företeelse länkat till etnicitet, vore att negligera de samverkande faktorernas betydelse för upprätthållandet av våldsnormen som dominerar bland flertalet pojkar i grundskolan. För att bryta våldsspiralen bland pojkar bör arbete mot rasism, homofobi och sexism kopplas till ett helhetstänkande med heterosexuella maskulinitetsskapande processer som en viktig del av arbetet.

Flera studier visar dessutom att om man endast arbetar med en diskrimineringsgrund i taget kan det leda till konkurrens om ekonomiska resurser och uppmärksamhet.⁹⁵ Att diskutera en norm åt gången kan också leda till att en annan norm förstärks. Jämställdhetsarbete som inte inkluderar sexualitetsnormer riskerar till exempel att stärka heterosexualiteten som norm, menar bl. a. Martinsson.⁹⁶

Ett normkritiskt perspektiv

Hur kan då ojämlika maktförhållanden förändras? Ett sätt är att utmana överordnade sociala kategorier och reflektera över vem som ges makt, görs till subjekt och ges tolkningsföreträde, och vem som görs till objekt för förändring.⁹⁷ I verksamheterna blir det barnen, eleverna och studerande som blir förändringsobjekten, medan personal förväntas att tillhandahålla förändringsnycklarna. Viktigt då är att reflektera över vilken typ av nycklar man ger barnen och eleverna. Flera studier visar att verksamheter som inriktar sig på att söka stävja förekomsten av diskriminering, trakasserier och kränkningar i verksamheterna genom att öka barnens och elevernas tolerans riskerar att istället befästa vissa kategoriers maktposition på bekostnad av andras.⁹⁸ Eva Reimers menar till exempel att toleransperspektivet har sina begränsningar eftersom det ofta rör sig om en tolerans baserad på föreställningen att den normala och oproblematiske

⁹⁴ *de los Reyes & Mulinari (2005).*

⁹⁵ *Nordenmark & Rosén (2008).*

⁹⁶ *Martinsson (2008).*

⁹⁷ *a.a. (2008).*

⁹⁸ *Gruber (2008), Nordenmark & Rosén (2008), Reimers (2008).*

majoriteten, till exempel heterosexuella, uppmanas att tolerera ”de andra”, såsom homo- och bisexuella.⁹⁹ På så vis upprätthåller man heterosexualiteten som dominerande och privilegierande och något som tas för givet och blir osynligt i skolan. Den heterosexuella normen återupprepas och görs ”naturlig” inom skolans väggar, menar Reimers.¹⁰⁰

Detsamma kan gälla etnisk tillhörighet. När ”svenskar” ska lära sig tolerera ”invandrare” upprätthålls etniska olikheter och svenskhetens dominans, visar Sabine Gruber i sin undersökning av etniska skillnader i skolan.¹⁰¹ På så sätt problematiseras inte svenskheten, utan görs till en norm och andra etniska tillhörigheter till avvikelser. Toleransens gränser och ramar utgår, menar Gruber, från de som givits mandat att tolerera, medan de som ska tolereras utestängs, objektifieras och underordnas.¹⁰² Frågan är således *vem* det är som ska tolerera *vem* och vad det kan få för konsekvenser.

Det är med andra ord en viktig uppgift för personalen inom verksamheterna att inte bara enligt läroplanen förmedla och hos barnen och eleverna förankra de grundläggande värden som vårt samhällsliv vilar på, till exempel människolivets okränkbarhet och alla människors lika värde. Personal behöver också reflektera kritiskt kring de metoder de använder och inte minst reflektera kring sina *egna* normer och värderingar, liksom kring sin roll som normskapare. De bör *tillsammans med* barn, elever och studerande ha ett normkritiskt perspektiv och reflektera kring vilka värden och normer som förekommer i verksamheterna, liksom vilka normer som är möjliga att förändra.¹⁰³ Denna studie visar att barnen och eleverna själva har ett engagemang och konstruktiva förslag till främjande arbete mot diskriminering, trakasserier och kränkningar, vilka borde tas till vara. Den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen visar att det redan förekommer en viss självreflektion bland personalen. Inte minst i förskolan beskriver personalen hur de arbetar med självvärdering och reflektion över sitt förhållningssätt gentemot olika barn.

De beskriver hur de söker lyfta fram barnens likheter och olikheter som en tillgång i gruppen för att främja likabehandling och förebygga olika former av kränkningar.

Självvärdering och reflektioner bör också handla om de normer man är med om att skapa eller upprätthålla som eventuellt kan hindra likabehandling av barn och elever. Normomvandlingen bör ske av just de normer som skapar underordning, exkludering och verkar förtryckande. Reflektionerna bör handla om vilka normer som florerar i verksamheterna kring religion, etnisk tillhörig-

99 Reimers (2007).

100 Jfr Bromseth & Wildow (2007).

101 Gruber (2008).

102 A.a. bygger sitt resonemang på Hastrup. (2002).

103 Andra studier som tar upp ett normkritiskt perspektiv är Bromseth & Wildow (2007). De argumenterar för en heteronormkritiskt förhållningssätt till jämställdhet, genus och sexualitet i undervisningen. Det innebär att rikta blicken mot de normer som innebär att heterosexualiteten privilegieras.

het, funktionshinder, kön och sexuell läggning, men även ekonomiska resurser, kroppsnormer, ålder eller andra normer som påverkar förekomsten av diskriminering, trakasserier och kränkningar. De bör också hanteras *tillsammans* och inte var för sig, då risken finns att en diskrimineringsgrund konkurrerar ut den andra vad gäller bl. a. ekonomiska resurser. Att arbeta mot sexism bör till exempel också inkludera arbete mot homofobi, rasism, diskriminering av funktionshindrade och även förstå hur andra sociala orättvisor, såsom bl. a. ekonomisk knapphet påverkar elevers status i gruppen.

Med andra ord uppstår diskriminering, trakasserier och kränkningar sällan som enskilda företeelser, utan uppkommer på varierande sätt i den komplexa väv av sociala relationer, identitetsskapande, maktutövande och inneslutande och uteslutande normskapande processer som ständigt pågår i verksamheterna.

Skolverkets bedömning

Skolverket bedömer utifrån resultaten i denna studie och i den parallella skolverksstudien om tillämpningen av barn- och elevskyddslagen därför att ytterligare stöd- och implementeringsinsatser behövs för att barn och elevskyddslagens intentioner ska uppfyllas. Att endast öka informationen till verksamheterna räcker inte. Implementeringen av lagen kan på allvar ske först när personal i förskola, skola och vuxenutbildning liksom barn, elever och studerande blir medvetna om de normer som ligger till grund för diskriminering och trakasserier kopplade till diskrimineringsgrunderna, men också till kränkningar kopplade till bland annat materiella resurser och utseende. Personalen måste ges förutsättningar i form av utrymme för reflektion och diskussion om värdegrundsfrågor. Att personalen är medveten om vikten av ett normkritiskt perspektiv är med andra ord grunden i ett aktivt arbete mot diskriminering och kränkande behandling. Detta måste därför beaktas både i utbildning och fortbildning av lärare och skolledare. Skolverket föreslår att regeringen låter föra in det normkritiska perspektivet i lärarutbildningarnas examensmål.

Elevernas engagemang i värdegrundsfrågor måste också i högre utsträckning tas tillvara i till exempel arbetet både med likabehandlingsplanerna och det främjande och åtgärdande arbetet mot diskriminering och kränkande behandling. Att döma av intervjuutsagorna inverkar skolandan inom verksamheterna på hur barnen, eleverna och de studerande behandlar varandra och om det förekommer diskriminering och kränkningar. Tillsammans med barnen och eleverna måste personalen skapa en gemensam strategi för det främjande och åtgärdande arbetet. Det är också ledningens ansvar att skapa ett säkrare, tryggare och mer inkluderande arbetsklimat för alla i verksamheterna bortom diskriminering och kränkningar. Ytterst har huvudmännen – kommuner och ledning för enskilda förskolor och fristående grund- och gymnasieskolor samt särskolan – ansvar för att förskola, skola och vuxenutbildning följer barn- och elevskyddslagen. Huvudmännen bär det yttersta ansvaret för att ge verksamheterna förutsättningar för att kunna bedriva ett ändamålsenligt arbete mot olika former av kränkningar.

Referenser

Ambjörnsson, Fanny. (2004). *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.

Andrae Thelin, Annika & Hazel Williamson (Red). (2004) *Nordiska ministerrådet "Nya forskningsperspektiv på mobbning. Dokumentation av en forskarkonferens om mobbning 24-25 september 2003"*. Nordiska ministerrådet/ skolsamarbete. (ANP 2004:724).

Bartholdsson, Åsa. (2007). *Med facit i hand. Normalitet, elevskap och vänlig maktutövning i två svenska skolor*. Stockholm: Socialantropologiska institutionen.

Bauman, Zygmunt. (1998) *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Daidalos

Bliding, M (2004) *Inneslutandets och uteslutandets praktik. En studie av barns relationsarbete i skolan*.

Bordo, Susan.

-(2003[1993]) *Unbearable Weight. Feminism, Western Culture and the Body*. Berkeley/ Los Angeles/ London: University of California Press.

-(1999) *The Male Body. A New Look at Men in Public and in Private*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Brade, L; C Engström; R Sörensdotter och P. Viktorsson. (2008) *I normens öga. Metoder för en normbrytande undervisning*. Stockholm: Friends.

Bromseth, Janne & Wildow, Hanna. (2007). *"Man kan ju inte läsa om bögar i nån historiebok"*. Stockholm: Friends

BRÅ och Forum för levande historia (2004) *"Intolerans. Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandrarfientliga tendenser bland unga."*

Burcar, Veronica. (2005). *Gestaltningar av offererfarenheter. Samtal med unga män som utsatts för brott*. Lunds dissertations in Sociology 68.

Butler, Judith.

-(1997) *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. New York/London: Routledge.

-(1990). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York/ London: Routledge.

Connell, R.W. (2000). *Men and the Boys*. Cambridge/Oxford: Polity Press.

Dyer, Richard (1997). *White*. London and New York: Routledge.

Epstein, Debbie & Richard Johnson. (1994). "On the Straight and the Narrow:

The Heterosexual Presumption, Homophobias and Schools.” I Epstein, Debbie. *Challenging Lesbian and gay Inequalities in Education*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press.

Fraser, Nancy. (1997). *Justus Interruptus. Critical reflections on the “Postsocialist” Condition*. New York/London: Routledge.

Gruber, Sabine. (2008) *När skolan gör skillnad. Skola, etnicitet och institutionell praktik*. Stockholm: Liber AB.

Harju Anne. (2008). *Barns vardag med knapp ekonomi. En studie om barns erfarenheter och strategier*. Växjö: Växjö University Press.

Hastrup, Kirsten. (2002). ”Introduction: The Responsibility of Intellectuals”. I Hastrup, Kirsten & George Ulrich. (eds). *Discrimination and Toleration. New Perspectives*. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

Huuki, Toja. (2003) “Popularity, Real Lads and Violence on the Social Field of School”. I Vappu Sunnari, Jenny Kangasvuo och Mervi Heikkinen. *Gendered and Sexualised Violence in Educational Environments*. Oulu: Oulu University Press.

Jonsson, Rickard. (2007). *Blatte betyder kompis. Om maskulinitet och språk i en högstadieskola*. Stockholm: Ordfront.

Lindgren, Gerd. (1996). ”Broderskapets logik”. I *Kvinnovetenskaplig tidskrift nr 1*.

Lipman-Blumen, Jean. (1976) ”Toward a Homosocial Theory of Sex Roles: an Explanation of Sex Segregation of Social institutions”. I *Signs*, vol 1 nr 3 1976.

de los Reyes, Paulina & Diana Mulinari. (2005). *Intersektionalitet. Kritiska reflektioner över (o)jämlighetens landskap*. Malmö: Liber AB.

de los Reyes, Paulina & Lena Martinsson (2005). *Olikhetens paradigm. Intersektionellt perspektiv på (o)jämlighetsskapande*. Lund: Studentlitteratur.

Lundgren, Anna Sofia. ”Spela roll”. I Martinsson & Reimers (2008). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups förlag.

Läroplaner för det obligatoriska skolväsendet och de frivilliga skolformerna. Lpo 94, Lpf 94.

Martinsson, Lena (2008). ”Normeras till frigörelse”. I Martinsson, Lena & Eva Reimers (red.) (2008). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups förlag.

Martinsson, Lena & Eva Reimers (red.) (2008). *Skola I normer*. Malmö: Gleerups förlag.

Menckel & Witkowska (2002) *Allvar eller på skämt? En nationell undersökning av språkbruk och sexuella beteenden bland gymnasieelever*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.

Messerschmidt, James. W. (2004). *Flesh and Blood. Adolescent Gender Diversity and Violence*. Lanham mfl: Rowman & Littlefield Publishers.

Nordberg, Marie.

-(2008). "Att vara cool på rätt sätt. Cool som distinktion, interaktion och förkroppsligad praktik". I Nordberg, Marie. (red) *Maskulinitet på schemat – pojkar, flickor och könsskapande i förskola och skola*. Stockholm: Liber AB.

-(2005). *Jämställdhetens spjutspets? : manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, femininitet och heteronormativitet*. Göteborg : Arkipelag.

Nordenmark, Love. & Maria Rosén (2008). *Lika värde, lika villkor? Arbete mot diskriminering i förskola och skola*. Stockholm: Liber AB.

Osbeck, C. Holm, A-S., & I Wernersson, (2003) *Kränkningar i skolan: förekomst, former och sammanhang*. Göteborgs universitet: Rapport 5 från Värdegrunden.

Otterbeck, Jonas & Pieter Bevelander. (2006) "Islamofobi. En studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet". BRÅ. *Forum för levande historia*.

Reimers, Eva.

-(2008). "A sexuell heteronormativitet?" I Martinsson, Lena & Eva Reimers. *Skola i normer*. Malmö: Gleerups förlag.

-(2007). "Always somewhere else – heteronormativity in Swedish Teacher Training". I Martinsson, L, Eva Reimers, Jolanta Reingarde, Anna Sofia Lundgren (red). Rapport. *Norms at work: challenging Homofobia and Heteronormativity*. a publication of TRACE – The Transnational Cooperation for Equality.

Rosenberg, Tiina. (2002) *Queerfeministisk agenda*. Stockholm: Atlas.

Rädda Barnen. (2008) "Medtag matsäck och busspengar." (Rapport)

Rubin, Gayle: (1996[1975]). "The Traffic in Women: Notes On the 'Political Economy' of Sex". I Joan Wallace Scott (ed) *Feminism and History*. Oxford & New York: Oxford University Press.

Skolverket. (2009). "Barn- och elevskyddslagen i praktiken. Förskolors, skolors och vuxenutbildningens tillämpning av lagen". Rapport nr 327

Skolverket. (2008) "Tillgänglighet till skolans lokaler och valfrihet för elever med funktionsnedsättning." Rapport nr 317

Skolverket. (2006) ”För arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och annan kränkande behandling. Skolverkets allmänna råd och kommentarer.”

Statens folkhälsoinstitut. (R 2005:49) ”Särbehandlad och kränkt.”

Tiby, E & A-M Sörberg (2006) *En studie av homogena hatbrott i Sverige*. Forum för levande historia.

Hemsidor

Fryshuset. www.fryshuset.se (2008-08-27)

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se/artikel/1085199> (2008-10-31)

Nationalencyklopedin http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=177949 (2008-10-15).

Nationalencyklopedin http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=200577. (2008-10-02).

Nationalencyklopedin <http://www.ne.se/artikel/1235061> (2008-11-25)

Rfsl <http://www.rfsl.se/?p=115> (2009-01-28)

Socialstyrelsen <http://app.socialstyrelsen.se/termbank/> (2009-01-15)

Bilaga 1

Bakgrund och historik till barn- och elevskyddslagen

De diskrimineringslagar som fanns sedan tidigare utgår främst från ett vuxenperspektiv och reglerar i huvudsak vuxnas beteenden och vuxnas handlingar gentemot varandra inom arbetslivet och på andra samhällsområden. Personalen i förskoleverksamheten, skolbarnsomsorgen, skolan och kommunernas vuxenutbildning omfattades fram till och med 2008 av de fyra arbetslivslagarna¹⁰⁴ och från och med 1 januari 2009 av en ny diskrimineringslag. Förskolans och skolans demokratiska uppdrag och ansvar är tydligt formulerade i skollagen och i läroplanerna, men rättssäkerheten för barn, elever och de vuxna har skärpts i och med barn- och elevskyddslagen.

Före barn- och elevskyddslagen fanns ingen särskild lagstiftning med krav på aktiva åtgärder mot diskriminering och annan kränkande behandling där huvudmannen kunde bli skadeståndsskyldig om företrädare för de verksamheter som omfattas av skollagen inte fullgjorde sina skyldigheter i dessa avseenden. De som omfattas av barn- och elevskyddslagen var tidigare hänvisade till allmänna skadestånds- och processrättsliga principer. Genom barn- och elevskyddslagen har huvudmännens ansvar utökats och samtidigt förtydligats.

Mänskliga rättigheter

Skyddet mot diskriminering är en fråga om mänskliga rättigheter. Lagstiftningen om förbud mot diskriminering syftar till att värna om alla människors lika värde och allas rätt att bli behandlade som individer på lika villkor. Principen om alla människors lika värde kommer till uttryck i svensk grundlag (regeringsformen), där det bl.a. föreskrivs att det allmänna ska verka för att alla människor kan uppnå delaktighet och jämlikhet i samhället. Den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna gäller som lag i Sverige, vilken bl.a. innehåller ett förbud mot diskriminering (artikel 14).

Vidare är barn- och elevskyddslagen ett led i implementeringen av tre EG-rättsliga direktiv – direktivet mot etnisk diskriminering, arbetslivsdirektivet och likabehandlingsdirektivet. Dessutom har Sverige genom internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter åtagit sig att fullfölja olika åtaganden som syftar till likabehandling och skydd mot diskriminering, exempelvis FN:s barnkonvention samt FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter.

¹⁰⁴ Se jämställdhetslagen (1991:433), lagen (1999:130) om åtgärder mot diskriminering i arbetslivet på grund av etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, lagen (1999:132) om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av funktionsbinder och lagen (1999:133) om förbud mot diskriminering i arbetslivet på grund av sexuell läggning. Den 1 januari 2009 trädde en ny diskrimineringslag (2008:567) i kraft som ersätter dessa lagar.

FN:s barnkonvention sätter barnperspektivet och rätten till likabehandling i fokus. Konventionen bygger på perspektivet att barnets bästa alltid ska komma i främsta rummet. Den talar om rätten till liv och utveckling, om barns rätt till inflytande och att få göra sin röst hörd. Barnet ska, enligt artikel 36, skyddas mot alla former av utnyttjande som kan skada barnet i något avseende. I artikel 2 fastslås barnets rätt att inte bli diskriminerat och i artikel 19 klargörs att staten har en skyldighet att skydda barn mot alla former av fysiska, psykiska och sexuella övergrepp och andra former av skada och vanvård som kan förekomma. Artikel 12 handlar om skyldigheten att ge barnet möjlighet att komma till tals och har särskild betydelse i samband med utredningar som rör enskilda ärenden om diskriminering, trakasserier eller annan kränkande behandling. I artikel 28 erkänns barns rätt till utbildning och att konventionsstaterna ska vidta alla lämpliga åtgärder för att säkerställa att disciplinen i skolan upprätthålls på ett sätt som är förenligt med barnets mänskliga värdighet och i överensstämmelse med barnkonventionen.

Förebyggande arbete

Enligt 7 § barn- och elevskyddslagen ska huvudmannen eller den huvudmannen bestämma vidta åtgärder för att förebygga och förhindra att barn och elever utsätts för trakasserier och annan kränkande behandling.¹⁰⁵ Enligt förarbetena måste rektorn och annan personal vara uppmärksam på den jargong och det beteendemönster som råder mellan elever och se till att miljön på skolan inte inbjuder till missförhållanden.¹⁰⁶ Vad som närmare krävs beror bl.a. på barnens och elevernas ålder och möjligheterna att kontrollera deras förehavanden samt i vad mån kränkningar kan förutses.

Arbetet med att ta fram likabehandlingsplanen är en del av det förebyggande arbetet.

Utredningsskyldighet och handlingsplikt

I 8 § barn- och elevskyddslagen anges att om huvudmannen för verksamheten, rektorn eller någon med motsvarande ledningsfunktion eller annan personal får kännedom om att ett barn eller en elev i verksamheten anser sig ha blivit utsatt för trakasserier eller annan kränkande behandling i samband med att verksamheten genomförs, ska huvudmannen eller den huvudmannen bestämma utreda omständigheterna och i förekommande fall vidta de åtgärder som skäligen kan krävas för att förhindra fortsatta trakasserier eller annan kränkande behandling.

Bestämmelsen föreskriver således en utredningsskyldighet när personal får kännedom om att ett barn eller en elev anser sig ha blivit utsatt för kränkningar.

¹⁰⁵ Ofta bestämmer huvudmannen att det förebyggande arbetet ska ingå i rektors arbetsuppgifter.

¹⁰⁶ Prop. 2005/06:38, s 140.

Enligt förarbetena till lagen¹⁰⁷ bör en utredning av händelsen skyndsamt påbörjas. Så snart det rör sig om en inte helt bagatellartad händelse innebär lagens krav en långtgående utredningsskyldighet. Utredningen bör söka uttröna och analysera orsakerna till den uppkomna situationen. Utredningen bör allsidigt belysa vad som inträffat och omfatta både den som kan ha eller har utövat kränkningen och den som blivit utsatt. När det väl konstateras att kränkningar förekommit måste arbetet inriktas på att förhindra en fortsättning. Arbetet ska präglas av nolltolerans.

Tillsyn

När det gäller tillsyn anges i barn- och elevskyddslagen att Jämställdhetsombudsmannen, Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning, Handikappombudsmannen samt Skolverket inom sina respektive ansvarsområden ska se till att lagen följs.¹⁰⁸

107 Prop. 2005/06:38, s. 140f.

108 Från och med den 1 januari 2009, då diskrimineringslagen (2008:567) ersätter barn- och elevskyddslagen och ombudsmännen ersätts av en ny myndighet – Diskrimineringsombudsmannen – är det denna nya myndighet som ska utöva tillsyn.

Bilaga 2

Metod

Förstudie

En förstudie genomfördes under hösten 2007. Syftet med den var att pröva intervjufrågor och intervjusituationer. Hur kan man fråga och i vilka miljöer och gruppansamlingar är det möjligt att genomföra intervjuer? Skulle det ske individuellt eller i grupp, könsblandat eller inte eller kanske olika beroende på ålder? Skolverkets projektgrupp besökte en skola i Stockholmsområdet för att pröva intervjuguide och metoder och bestämde sig efter besöket för att genomföra könsblandade gruppintervjuer om högst fyra personer i varje grupp. Skolverkets projektgrupp använde sig av en intervjuguide som fokuserade på frågor om vad som händer i verksamheterna vad gäller om barnen eller elever blir illa behandlade, diskriminerade, trakasserade eller kränkta av andra barn/elever och/eller lärare, vad skolan gjort åt det, vad som hände efteråt, hur väl barnen/ känner till lagen och likabehandlingsplanen.¹⁰⁹ Projektets intervjuare¹¹⁰ har också samtalat med skolledarna på respektive skola om hur likabehandlingsplanen kommit till, vilka som deltagit vid framtagande och hur den revideras.

Urval

Kommuner

I undersökningen ingår sju kommuner med en geografisk spridning från södra till norra Sverige. Befolkningsstätheten varierar mellan drygt en person per kvadratmeter till mer än 1000 personer per kvadratmeter. Tätortsgraden, dvs. hur stor andel av befolkningen som bor i tätort, varierar från drygt 60 till 100 procent. I studien finns således en spridning från storstäder och förortskommuner till mer glest befolkade kommuner. Urvalet styrdes av det som tidigare studier visat i fråga om vad som har samvarierat med förekomsten av kränkande behandling. I urvalet tog Skolverket hänsyn till till exempel geografisk spridning och kommunstorlek då tidigare undersökningar, bl.a. BRÅ:s rapport om intolerans bland unga visar att ungdomar uppvisar en större intolerans mot etniska minoriteter och homosexuella i somliga kommuner än i andra.¹¹¹

¹⁰⁹ Se bilaga 3.

¹¹⁰ Tre personer har genomfört intervjuerna: fil dr Åsa Bartholdsson har genomfört intervjuer i förskola och årskurs 5 i grundskolan, fil dr Ann Frisell Ellburg i årskurs 8 i grundskolan och år 2 i gymnasieskolan tillsammans med fil dr Sverker Hyltén-Cavallius, som också genomfört intervjuer i obligatoriska särskolan, gymnasiesärskolan samt särvox och studerande i vuxenutbildningen och sfi.

¹¹¹ BRÅ och Forum för levande historia (2004).

Verksamheter

I var och en av de utvalda kommunerna har minst två skolor/ verksamheter valts ut för varje ålderskategori (barn som går sista året i förskolan, elever i årskurs 5 och 8, obligatoriska sarskolan, gymnasiesarskolan och år 2 i gymnasieskolan samt studerande i vuxenutbildningen) som har intervjuats. Ambitionen har varit att hitta verksamheter som varit så olika som möjligt vad gäller skolstorlek och huvudmannaskap. Dessutom har urvalet utgått från Skolverkets inspektionsrapporters beskrivningar av verksamheterna och hur skolorna har arbetat med värdegrundsfrågor och likabehandlingsplanen. Ett särskilt fokus riktas till barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering, trakasserier och kränkande behandling och likabehandlingsplanernas utformning. I verksamheterna har vissa år valts ut, årskurs 5 och 8 i grundskolan och år 2 i gymnasieskolan, vilket matchat Skolverkets tidigare genomförda studier om kränkningar i skolan.¹¹² I enlighet med uppdraget har också förskolans femåringar och komvux/sfi-studerande inkluderats i studien. På eget initiativ har Skolverket också valt att intervjua personer i obligatoriska sarskolan, gymnasiesarskolan och sårvux, då även dessa personers uppfattningar är av vikt för att fördjupa kunskaperna om diskriminering, trakasserier och annan kränkande behandling. Deras berättelser är viktiga tillägg till 2002 års undersökning där dessa tre grupper inte deltog i undersökningen.

Intervjupersoner

Sammanlagt är 156 gruppintervjuer om två till sex personer i varje verksamhet genomförda. Intervjupersonerna är barn och elever i förskolan, grundskolans årskurs 5 och 8, sarskolan, gymnasieskolans år 2 och studerande i kommunala vuxenutbildningen/sfi. 14 förskolor, 14 grundskolor, 14 sarskoleverksamheter, 11 gymnasieskolor och 7 komvux/sfi-verksamheter samt en sårvuxverksamhet ingår i undersökningen. Det sammanlagda antalet intervjupersoner uppgår till 529 personer varav 273 flickor/kvinnor och 256 pojkar/män.

Ibland har antalet i intervjugrupperna överskridit fyra och i vissa intervju-situationer har grupperna blivit enkönade till följd av rektor/personalens urval och intervjupersonernas egna val. Vid ett par tillfällen är intervjuer genomförda med personer i närliggande årskurser på grund av bristen på elever (detta redovisas under respektive verksamhet).

Ett informationsbrev skickades ut till respektive verksamhets ledning i god tid innan besöket. Ledningen fick i uppgift att med personalens hjälp välja ut personer att intervjua. Barn, elever och studerande har på frivillig basis valt att ställa upp, med föräldrarnas tillåtelse i de fall intervjupersonerna varit omyn-diga.

112 Osbeck, Holm & Wernersson (2003).

Eftersom undersökningsområdet kan upplevas som känsligt har projektgruppen inte i första hand fokuserat på elevernas *egna* erfarenheter, utan ställt generella frågor om diskriminering och kränkande behandling kopplat till verksamheterna för att skapa sig en bild av hur dessa komplexa företeelser ter sig ur de tilltalade barnens, elevernas och studerandes perspektiv. De både bekräftar och fördjupar de svar som finns presenterade i den tidigare kvantitativa skolverksundersökningen från 2002.¹¹³

Verksamheterna blev ombedda att välja ut intervjupersoner till gruppintervjuer med jämn könsfördelning och personer som kunde tänkas vara intresserade av att låta sig intervjuas. Detta tillvägagångssätt kan ha inneburit att de utvalda personerna har ansetts vara goda representanter för sin verksamhet och därmed ger en ljusare bild av skolan än vad som är fallet. Intervjupersonerna har på några av de besökta grundskolorna varit antingen kamratstödjare/elevrådsrepresentanter, vilket också kan ha påverkat deras intervjuvar. Det finns anledning att anta att dessa elever är mer uppmärksamma på om det händer något. Samtidigt vittnar eleverna om att kamratstödjarna av andra elever uppfattas som ett slags spioner eller ”tjallare”, som eleverna uttrycker det. Det kan i sin tur leda till att andra elever undviker att förmedla kunskaper om trakasserier just till dem och att de därför ger en ljusare bild av situationen på skolorna.

Urvalet kan också ha inneburit att många svenskfödda elever och personer utan funktionsnedsättning, förutom särskoleeleverna, kommer till tals i undersökningen. Deras berättelser kan inte tolkas som representativa eller ge en nationell bild av hur det står till med diskriminering, trakasserier eller kränkningar i de undersökta verksamheterna. Det har heller inte varit projektets avsikt. De berättelser som framträder i denna studie kan läsas som exempel på hur ett femhundra barn, elever och studerande i olika verksamheter uppfattar dessa problematiska frågor.

För att få en mer samlad bild av hur likabehandlingsplanen tillkommit inom den undersökta verksamheten och hur skolan arbetat för att informera om planen i verksamheterna, har intervjuerna samtalat med verksamhetsansvarig i samband med intervjuerna. I de fall de inte varit tillgängliga, har intervjuerna kommunicerat med verksamhetsansvariga via telefon eller haft e-postkontakt.

Utgångspunkten i intervjuerna med barnen, eleverna och de studerande har varit en intervjuguide som fokuserade på frågor om vad som händer på skolan när elever blir illa behandlade, diskriminerade eller trakasserade av andra elever och/eller lärare, vad skolan gjort åt det, vad som hände efteråt, hur väl de känner till lagen och likabehandlingsplanen osv.¹¹⁴

113 Osbeck, Holm. & Wernersson. (2003)

114 Se bilaga 3-5.

Samtal har också ägt rum med föreståndare och rektorer inom respektive verksamhet om hur likabehandlingsplanen kommit till, vilka som deltagit vid framtagande och hur den revideras.

Förskolan

Sammanlagt är trettioen gruppintervjuer med 96 barn, varav 50 flickor och 46 pojkar, genomförda på 14 förskolor. De flesta av barnen var fem år gamla. De var utvalda av förskolepersonalen. Intervjuerna varade vanligtvis mellan ca 10 minuter och en dryg halvtimme. På grund av barnens ålder, var intervjuaren tvungen att omformulera och anpassa frågorna utifrån intervjuguiden, så att de bättre stämde överens med målgruppens referensramar och förståelse.¹¹⁵ De fem diskrimineringsgrunderna utgår också från begrepp som barnen i förskolan inte kan relatera till. Det blev därför tvunget att döpa om begreppen så att de blev mer begripliga. Det var också nödvändigt att ge konkreta exempel på till exempel vad funktionshinder kan innebära (att inte kunna se, höra eller gå mm) för att barnen skulle förstå.

Intervjuaren upplevde dessutom att barnen var osäkra på vad som förväntades av dem i intervjusituationen. Vissa intervjuer blev därför stundtals splittrade. Barnen tyckte också att frågorna var komplicerade och visste inte vad de förväntades svara. Istället för att berätta fritt vad de tyckte eller ansåg att någonting var, blev svaren ibland ”korrekta” och normativa. Det kan också bero på att ledande frågor blev nödvändiga då barnen ibland behövde hjälp att förstå vad för slags samtalsområden som intervjuaren ville beröra. Följdfrågorna användes också för att klargöra om intervjuaren hade förstått vad barnen hade berättat. Även positivt färgade frågor blev oundvikliga för att barnen inte skulle hamna i lojalitetskonflikt med sin förskola. Intervjuerna inleddes med frågor om vad som fungerar väl i förskolan, vilket ofta ledde till att barnen spontant berättade om sådant som fungerade dåligt.

När det gäller förskolan är det de äldsta barnen, 5-åringarna som främst står i fokus för studien. Barnens förmåga att kommunicera med sin omgivning, att använda språket och andra sociala förmågor utvecklas intensivt. Att undersöka huruvida barn trakasseras kan vara komplicerat, eftersom barns förmåga och vilja att kommunicera *den egna* upplevelsen av trakasserier kan vara begränsad. I en intervjusituation kunde intervjuaren hantera eventuella oklarheter med förklaringar och följdfrågor, för att få så tydliga resultat som möjligt. Med en sådan metod kunde barnen även beredas en möjlighet att berätta mer utförligt i vilka situationer eventuella trakasserier förekommer och hur de själva reagerat på händelserna.

115 Se Bilaga 4.

Grundskolan

Årskurs 5

Sammanlagt tjugosex intervjuer med 111 elever, varav 54 flickor och 57 pojkar, är genomförda på 14 skolor i årskurs fem. Intervjuernas längd har varierat mellan ca 20 minuter och en dryg timme. Intervjumanualen har förtydligats för att anpassa den till målgruppens ålder.¹¹⁶ Läraren har valt ut elever med hänvisning till de instruktioner de fått i brevet från intervjuaren, där föräldramedgivande har varit en förutsättning för eleverna att delta. Lärarna har baserat grupperna på främst jämn könsfördelning om fyra personer i varje grupp. En stor del av de intervjuade eleverna är kamratstödjure, elevrådsrepresentanter eller med i Friends. De tror själva att de valts ut av den anledningen eller så har det varit uttalat att kamratstödjure haft förtur bland dem som anmält intresse. En del av dessa elever presenterar skolorna som väl fungerande och utan problem, men också i denna kategori elever finns skolkritiska röster.

Årskurs 8

Tjugoåtta intervjuer med 102 elever, varav 52 flickor och 50 pojkar, är genomförda i årskurs 8 (med undantag för två flickor i årskurs 9 och två pojkar i årskurs 7 i en skola i en kommun, då inte fler elever i årskurs 8 ville delta) på 14 grundskolor. Intervjuerna varade ca 30 minuter till en timme. Eleverna valdes i det flesta fall ut av mentorerna som via rektorn fått i uppgift att välja ut elever för intervjuer.

Särskola och särvox

Tjugofyra intervjuer med 71 elever, varav 34 flickor/ kvinnor och 37 pojkar/ män, är genomförda i 14 särskolor och en särvoxverksamhet. Åtta av dessa har varit grundsärskolor, sex har varit gymnasiesärskolor och en har varit särvox. I en skola genomfördes enskilda intervjuer för att underlätta kommunikationen. På grund av frånvaro genomfördes en annan intervju med endast en elev. Eleverna är utvalda av skolorna utifrån olika principer, för att få en spridning på olika utbildningsinriktningar (gymnasiesärskolan) eller utifrån elevernas förmoda att kommunicera. En annan tanke har varit att få en spridning på olika funktionshinder.

Intervjuerna med särskoleeleverna har varit behäftade med vissa svårigheter. Elevernas kommunikationsförmåga har varierat. Det har ibland varit svårt att uppfatta deras utsagor och få adekvata svar på uppföljande frågor. Under vissa intervjuer har skolpersonal (rektor, lärare eller assistenter) suttit med och tolkat, men det har ändå varit svårt att följa upp vissa resonemang. Trots kommunika-

¹¹⁶ Se Bilaga 5. Denna har reviderats från den ursprungliga intervjuguiden då den visade sig vara alltför komplicerad att använda i intervjuer med elever i årskurs fem.

tionssvårigheterna består intervjumaterialet av viktiga berättelser om särskole-
elevernas upplevelser av diskriminering, trakasserier och kränkningar.

Gymnasieskolan år 2

Tjugosex gruppintervjuer med 90 elever, varav 48 flickor och 42 pojkar, är genomförda i år 2 i gymnasieskolan (med undantag för två flickor och en pojke i en kommun i år tre, då alla eleverna i år två på den skolan var på praktik den vecka vi kom för att intervjua dem) och 11 gymnasieskolor. Intervjuerna varade i ca 30 minuter till en timme. Elever har på frivillig basis i de flesta fall valts ut av respektive mentor i klassen och eller via rektorn. I de fall eleverna varit omyndiga har de fått tillåtelse av målsman att delta.¹¹⁷

Komvux/sfi

21 gruppintervjuer med sammanlagt 59 studerande, varav 33 kvinnor och 26 män, på komvux och sfi är genomförda. 16 elever har svensk bakgrund och resterande 43 har utländsk bakgrund. Intervjuerna är genomförda i grupper om 2-4 personer. Deltagarna är utsedda av rektor eller lärare. Styrande principer för urvalet har varit frivillighet, tillgänglighet och i viss utsträckning språklig för-
måga. Spridning mellan olika program har eftersträvat. Av de intervjuade personerna har 12 gått på grundläggande vuxenutbildning, 12 på gymnasial vuxen-
utbildning, 14 på omvårdnadsutbildning, 12 på sfi och 3 på svetsar-utbildning. En del av de studerande läser flera kurser/utbildningar samtidigt.

Bemanning

Intervjuer om diskriminering och trakasserier kan vara komplicerade. När det gäller barn i förskolan, elever i de tidiga åren i grundskolan och i särskolan krävs en särskild lyhördhet och förmåga att tolka uttalanden. Personer med särskild intervjukompetens, socialantropolog Åsa Bartholdsson och etnolog Sverker Hyltén-Cavallius, har därför knutits till projektet för att genomföra intervjuer och samtal med barn i de yngre åldrarna och i obligatoriska särskolan och i komvux/sfi.

Etiska hänsyn

En undersökning av detta slag är förknippad med metodologiska och etiska svårigheter. Frågorna är av känslig och personlig karaktär. Att svara på frågor om obehagliga och kränkande händelser kan vara svårt för de barn och elever som utsatts. Denna aspekt har beaktats i utformandet av intervjuer, i instruktioner

117 Eleverna gick på följande program: bageri, barn- och fritid, bygg, el, estetiska programmet, fordon, frisör, handelsprogrammet, hantverksprogrammet med inriktning mot design, hotell- och restaurang, IB-programmet (Internationale Baccalauréat), naturbruksprogrammet med inriktning mot trav och galopp, naturvetenskapliga programmet, omvårdnadsprogrammet, samhälls- samt teknikprogrammet.

till genomförandet, intervjuupplägg och intervjuguider. Samtidigt kan möjligheten att diskutera sina erfarenheter upplevas som positivt av respondenterna. I samråd med respektive verksamhet har personalen ombetts ha en beredskap för de olika reaktioner som kan väckas hos de intervjuade personerna.

Bilaga 3

Instruktioner inför intervjuerna

Be rektor om eventuell likabehandlingsplan och fråga hur den kommit till. Vilka har varit involverade i framtagningen av den? Hur utvärderas och hålls den levande?

Fråga också på vilka grunder eleverna som ska intervjuas är utvalda.

Inled intervjuerna med att berätta och förklara att Skolverket har fått ett regeringsuppdrag med anledning av en ny lag. Uppdraget tar sin utgångspunkt i diskrimineringsgrunderna (berätta vilka de är) och handlar om ”trakasserier”, dvs ett uppträdande som kränker ett barns värdighet utifrån diskrimineringsgrunderna. Vi kallar det i texten ”illa behandlad”.

Informera också om att:

Vi är intresserade av hur det går till på skolan/i verksamheten.

Intervjun är konfidentiell dvs. ingen intervjuad kommer att kunna identifieras i slutrapporten.

Erfarenheterna och åsikterna är betydelsefulla och kommer att kunna ligga till grund för hur regeringen hanterar frågan.

Intervjuguide inför intervjuerna

Lägg upp intervjun som det passar efter respondenternas ålder, antal och annat i kontexten som kan vara relevant. Intervjuguiden ska ses som en möjlighet till avstämning. Utifrån den ska du kunna redovisa resultatet av intervjun.

Börja förslagsvis med frågor som rör elevernas situation:

1. Har du sett/varit med om/känner till, att någon elev på din skola blivit illa behandlad (trakasserad)¹¹⁸ på grund av sin religion, för att hon/han är tjej eller kille, för att hon/han är homosexuell, har något funktionshinder eller har utländsk bakgrund?
2. Hur blev personen ifråga illa behandlad? (Retad, hånad, förlöjligad, utfrysad, ifråntagen saker, visad förnedrande gester, puttd, slagen, kallad för negativa tillmälen: ”hora”, ”blatte”, ”bög”, ”cp”)
3. Hur uppfattade du händelsen?
4. Vem var det som behandlade henne/honom illa? (annan elev, lärare, annan skolpersonal)
5. Var hände det? (i matsalen/korridoren/klassrummet, gymnastiken, på väg till eller hem från skolan? I anknytning till skolutflykt eller liknande, via internet eller mobiltelefon.)
6. Vad hände efteråt? Vad gjorde eleverna? (anmälde händelserna, gick in och hindrade kränkningen eller vad?) Vad gjorde skolpersonalen? (kontaktede föräldrar, avstängde eleverna osv)
7. Händer det här ofta på din skola?

Övergå till frågor som är mer knutna till skolans arbete med dessa frågor:

8. Hur tycker ni att er skola arbetar för att se till så att ingen blir illa behandlad? (Till exempel rastvakter och kamratstödjare, elevvårdsteam, Livskunskap eller EQ på schemat, temadagar, samarbete med Friends, alla vuxna i skolan går in för att vara goda förebilder.)

¹¹⁸ Här i texten benämmt ”illa behandlad”.

9. Vad gör rektor och/eller lärare eller annan personal på skolan om de får reda på att någon elev känner sig illa behandlad?

10. Vad gör eleverna – vart vänder de sig – när de får kännedom om att någon elev (eller de själva) känner sig illa behandlad?

I april förra året kom en ny lag som handlar om att skolan måste arbeta för att se till så att ingen elev blir diskriminerad.

11. Känner ni till att den här lagen finns? Vad innebär den/handlar den mer specifikt om?

Om ja på fråga 11:

b) Hur har ni fått information om den här lagen, på vilket sätt och av vem? (Lärare, rektor, förälder, serietidningen Respekt osv i samband med klassråd, papper som skickats hem till föräldrarna...?)

c) Fick ni då eller senare möjlighet att diskutera lagen? Med vem och i vilket sammanhang?

I och med den nya lagen om förbud mot diskriminering av barn och elever ska alla skolor ha en så kallad likabehandlingsplan. Det ska vara en plan som till exempel handlar om vad skolan gör och planerar att göra för att förhindra att elever blir illa behandlade. Det kan till exempel handla om att skolan har rastvakter och kamratstödjare, att skolan ordnar temadagar som till exempel handlar om vad det innebär att vara en bra kompis och ta hand om och respektera varandra, att det på schemat finns ett ämne som heter Livskunskap eller EQ eller liknade osv. Av planen ska det också framgå vad skolan ska göra om någon elev känner sig illa behandlad. Det kan till exempel handla om hur skolan ska ta reda på vad som har hänt (vem pratar med vem/vilka) och hur skolan ska se till så att det inte händer igen. Fundera i termer av främja, förebygga hindra – på vilken nivå tycks verksamhetens ansvariga vara aktiv?

12. Finns det en likabehandlingsplan i er skola?

(Var öppen för andra benämningar på denna plan)

Om ja på fråga 12:

b) Hur har ni fått information om planen? På vilket sätt? I vilket sammanhang? Av rektor, klasslärare eller annan lärare, kurator, fritidspedagog? I samband med klassråd? Papper hem till föräldrarna som fått informera eleven?

c) Har ni elever fått vara med och ta fram/skriva den planen? Har alla elever varit inblandade, har elevrådet varit inblandat eller på annat sätt någon/några elever? På vilket sätt har eleverna varit delaktiga och i vilken omfattning?

13. Har ni förslag på hur man på er skola skulle kunna arbeta bättre med frågor som rör lagen?

Vi bör kunna säga något om eventuella skillnader mellan hur pojkar och flickor, barn och vuxna, agerar både som ansvariga och som offer för trakasserier. Var därför uppmärksam på hur olika elever svarar, om det handlar om gruppintervjuer. Också olikheter beträffande de olika diskrimineringsgrunderna ska uppmärksammas.

Bilaga 4

En omformulerad intervjuguide för förskolebarnen

Följande frågor har formulerats utifrån intervjuguiden för att anpassa den till intervjupersonernas referensramar och för att föra in samtalet på de olika diskrimineringsgrunderna:

Berätta lite om förskolan – trivs ni på dagis?

När ni tänker att ni ska gå hit på morgonen – vad är det då ni ser fram emot mest?

Finns det något som inte är så bra?

Händer det att man retas? Om vad? (Vad säger man/ gör man när man retar?)

Vad kan göra en ledsen när man är på dagis?

Finns det något som ni tycker är orättvist på dagis?

Finns det något som gör det bättre eller sämre att vara pojke eller flicka på dagis? Brukar ni vara kära på dagis? (Ofta kommer de in på detta område utan någon fråga behöver ställas)

Händer det att tjejer är kära i tjejer och killar i killar? (Följdfrågor utifrån deras svar kan vara: varför är det så? Vad skulle hända då?)

Finns det några handikappade barn på dagis? (Ordet handikapp måste ibland förklaras)

Finns det barn som kommer från olika länder på dagis? (En fråga som vi bara ställt till de helsvenska barngrupperna.)

Finns det något som är orättvist på dagis som har att göra med vilket land man kommer ifrån? (När det finns etnisk mångfald på dagiset.)

Brukar ni prata om ifall man tror på gud?

Om ni fick vara chefer på dagis och bestämma om allt, vad skulle ni vilja bestämma då? (Här fick intervjuaren ibland förtydliga att de skulle bestämma över personalen också.)

Bilaga 5

En omformulerad intervjuguide för åk 5

Följande frågor har formulerats utifrån intervjuguiden för att anpassa den till intervjupersonernas ålder i årskurs 5.

Inledande om lagen/Likabehandlingsplanerna och de begrepp som dessa aktualiserar

Berätta lite om skolan. (Trivs ni? Vad ser ni fram emot på morgonen? Vad är mindre bra?)

För vad kan man bli retad? (Varför? Hur ser det ut på skolan när det gäller detta? Vad gör man åt det?)

Finns det orättvisor på skolan?

Fördelar/nackdelar med att vara tjej/kille?

Händer det att tjejer är kära i tjejer och killar i killar? (Följdfrågor utifrån deras svar kan vara: varför är det så? Vad skulle hända då?)

Finns det elever från andra länder på skolan? (en fråga som vi ställt om det inte är uppenbart).

Finns det några orättvisor/”ret” som har att göra med varifrån man kommer i världen/religion? (olika versioner på detta i olika intervjuer och olika följdfrågor beroende på svar)

Finns det elever med handikapp på skolan? (följdfrågor kring detta)

Pratar ni om sånt här i skolan? (kan avse olika frågor som vi kommer in på)

Var vänder man sig när man själv eller någon annan behandlas illa?

Om ni fick vara rektorer – vad skulle ni vilja ändra på?

Frågorna är till för att öppna upp samtalsområden.

Bilaga 6

Brevmall till verksamhetsansvarig

Till XXX

Verksamhetens namn

Uppföljning av lagen mot diskriminering i skolan

Skolverket har av regeringen fått i uppdrag att följa upp konsekvenserna av lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling (2006:67). Inom ramen för uppföljningen planeras flera studier, bland annat en intervjustudie. I ett urval kommuner kommer intervjuer med barn och elever i förskola, grundskola, gymnasieskola, särskola och vuxenutbildningen att genomföras. Din verksamhet är en av de utvalda.

Under vecka XX kommer vi att besöka kommunen och genomföra en del av intervjuerna nämligen de med elever i XX (verksamheten) XX (årskurs). Vi planerar att besöka xx skolan (veckodag) xx (datum) 2008.

Inför det besöket skulle vi behöva din hjälp. Vår önskan är att du ska förbereda och organisera så att vi kan intervjua enligt följande:

- två grupper i årskurs XX med fyra barn/elever och studerande i varje grupp, det är bra om det är en jämn könsfördelning i grupperna.

Intervjuerna planeras att ta högst 1 timme vardera. Vi kommer att ställa generella frågor om diskriminering och kränkande behandling kopplat till verksamhetsmiljön men inte i första hand fokusera på intervjupersonernas egna erfarenheter. Eftersom området kan uppfattas som känsligt är det viktigt att de personer som intervjuas deltar frivilligt. Uppgifterna kommer att anonymiseras.

Mitt förslag är att du, efter samtal med lärare, väljer ut och frågar de personer som kan tänkas vara intresserade av att låta sig intervjuas. *Det är viktigt att barnens och elevernas föräldrar kontaktas för samtycke.*

I början av vecka XX kommer vi att ringa dig. Vi hoppas att vi kan göra upp om en möjlig tid då intervjuerna skulle kunna äga rum. Hör gärna

av dig om du undrar över något! Har du mer generella frågor som rör Skolverkets projekt, kontakta gärna projektledare Ann Frisell Ellburg (se nedan).

Med tack på förhand och vänliga hälsningar!

Barn- och elevskyddslagen som trädde i kraft den 1 april 2006 gav barn, elever och studerande i de verksamheter som omfattas av skollagen ett förstärkt skydd mot diskriminering och annan kränkande behandling. Den här rapporten, som bygger på en intervjustudie med över 500 barn, elever och studerande i förskola, skola och vuxenutbildning, undersöker hur de uppfattar förekomsten av diskriminering och trakasserier inom sin respektive verksamhet.

Genom intervjupersonernas berättelser tonar en bild fram av en normstyrd social miljö där grunden till diskriminering och trakasserier utgörs av föreställningar om normalitet och avvikelse. Att vara sekulär kristen är normerande, liksom att vara vit och heterosexuell. Föreställningar om genuskillnader som "normala", dvs. att se pojkar och flickor som olika och komplementära, genomsyrar verksamheterna liksom att särskoleelever hamnar i kategorin "avvikare".

Undersökningen visar också att diskriminering, trakasserier och kränkningar sällan sker av en enda anledning utan av flera, kopplade både till kön, etnisk tillhörighet, religion och annan trosuppfattning, sexuell läggning, funktionshinder och till materiella resurser, utseende och ålder. I rapporten pläderar Skolverket för att ett normkritiskt perspektiv införs i verksamheterna och på lärarutbildningen. Det innebär ett långsiktigt och genomgripande arbete mot de normer som skapar underordning, exkludering och verkar förtryckande.

Skolverket

www.skolverket.se